

**OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT ARXITEKTURA QURILISH INSTITUTI**

**ELMURODOV SAMIDULLO SALIM O'G'LI
RAXMATILLAYEVA ZILOLA ZOKIRJON QIZI**

RANGSHUNOSLIK VAKOMPOZITSIYA

**fanidan
O'QUV QO'LLANMA**

Ta'lim yo'nalishi 5150900 – Dizayn (landshaft, interyer)

Toshkent 2018

UDK: 659.128

Mualliflar: Elmurodov S.S., Raxmatillayeva Z.Z.

“Rangshunoslik va kompozitsiya” o‘quv qo‘llanma.

Ushbu o‘quv qo‘llanma “Landshaft dizayni va interyer” kafedrasining talabalari uchun mo‘ljallangan. O‘quv qo‘llanma vizual kompozitsiya asoslari bo‘yicha tayanch bilimni beradi. Bu predmetni o‘rganish nafaqat ranglarni va hajmlarni emotsional baholashdagi bog‘liqlikni, ob‘yektiv xususiyatlari va qonuniyatlarni o‘rgatadi.

Butun nazariy materiallar auditoriyada bajariladigan amaliy va mustaqil ishlar seriyasi orqali o‘zlashtiriladi.

O‘quv qo‘llanma arxitektura muhitlari dizayni talabalari uchun ham, boshqa oliy va o‘rta maxsus ta’lim muassasasi talabalari uchun ham ahamiyatlidir.

Taqrizchilar: **Z.E.Matniyazov** – TAQI “Landshaft dizayni va interyer” kafedراسi mudiri, dotsent.

Q.X. Muxammadjonov – “UNIQUE Art Project” bosh arxitektori, arxitektura nomzodi professor.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2018 yil, 25-avgustdagi 744-sonli buyrug‘ining 9-ilovasiga asosan o‘quv qo‘llanma sifatida nashr etishga ruxsat berildi.

©**TAQI**

KIRISH

Bu fan bo'lajak badiiy ustaga yuqori didli, boy fantaziyali, nafosat bilan, borliqqa ijodkorona yondosha oladigan mutaxassislar bo'lib yetishishida muhim o'rin egallaydi. Ularni ilmiy-ijodiy izlanishiga chorlaydi. Mazkur "Kompozitsiya" o'quv qo'llanmasi oliy ta'limning arxitektura, dizayn (turlari bo'yicha) yo'nalishidagitalabalariga mo'ljallangan.

O'zbekistonda zamonaviy qurilish sifatini va hayot darajasini oshirish sharoitida, garmonal va funksional – fazoviylikni ratsional uyg'unligi va sun'iy muhitni estetik yechishga katta va muhim ahamiyat qaratilgan.

Boy tarixiy urf – odatlar, madaniy meroslar, tizim va zamonaviy jamiyatning tartibi, o'tgan avlod arxitektorlarining va dizaynerlarining tajribasi arxitekturaviy muhitga yuqori talabni shakllantira oldilar.

Hozirgi kunda, butun dunyoda, mamlakatda umumiy va maxsus bilim darajasiga yangi talablar qo'yilib, iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlar tezda o'zgarmoqda.

Oliygohning asosiy vazifasi – insonni yangi dunyodagi yuqori madaniyatli, o'qimishli, ijodiyotni, qobiliyatni va mehnatsevarlikni rivojlantirishni shakllantirishga qaratilgandir.

"Dizayn" mutaxassisligi keng bilim (falsafa, san'at tarixi, chizmatasvir va rangtasvir va hokazo) va real amaliyot sharoitida sohaviy ishlarda kerakli samarani beradi.

Bu vazifani yechishda, talabalarga bilim va qobiliyatni singdirmoq, o'qishga havas uyg'otmoq talab etiladi, chunki kelajakda bu bilimlar professional amaliyotda zamin bo'lib xizmat qiladi.

Zamonaviy arxitekturaviy – dizaynerlik bilim olishida barcha ijodiy fanlar tavsiriy san'atdan tortib to loyihalashgacha – kompozitsiyadan boshlanadi. Arxitektura muhitlari dizayni mutaxassisni asosiy shakllanishida bilimlar, nuqtai nazarlar va kompozitsion qonuniyatlarni qo'llash hisoblanadi.

Kompozitsiya asoslari bilimi ijodiy qobiliyatni va professional malakani rivojlantirishda kerakli jihozlarni beradi. Kompozitsiya asoslari arxitektura muhitlari dizaynini o'rganishda muhim qismni tashkil etadi.

Kompozitsiya (lotinchadan "compositia" – tuzish, bog'liqlik ma'nosini beradi) san'atning barcha turlarida uslub ham (ijodiy asar) va tartib ham badiiy asarni qurishda aniqlanadi.

Keng ma'noda kompozitsiya ostida shaklning badiiy g'oyaviy tartibi, tuzilishni, g'oyaviy – ijodiy fikrni tushiniladi – bu turlicha qismlarning bog'liqligi, ularni bir butun g'oyaga birlashtirish, ijodiy fikr, bularning barchasi birgalikda badiiy shaklni aniqlashda hosil bo'ladi.

Dekorativ kompozitsiya – kompozitsiya, bir nimani bezatishga qaratilgan fikrdir. Dekorativ kompozitsiyada, kompozitsiyaning o'zidan tashqari, qandaydir mazmun bo'lmaydi. Shuning uchun dekorativ kompozitsiya ko'pincha naqsh tamoyili bo'yicha quriladi (yoki o'zida naqshni ifoda etadi). Dekorativ kompozitsiyaga xalq idish – tovoqlariga naqshlar, kiyimdagi naqshlar va h.k.lar kiradi.

Dastgohli kompozitsiya. Dastgohli kompozitsiyani, qoidaga ko'ra, molbertga (dastgohda) ishlangan tasvir deb ataladi.

Shriftli kompozitsiya – harf, son yoki boshqa ramzli elementlari bo'lgan kompozitsiya.

Musiqali kompozitsiya – musiqa asarlarining tuzilishi.

Adabiy kompozitsiya – adabiy asarlarning tuzilishi. Matn kompozitsiyani ham ko'rsatish mumkin.

Saxnaga oid kompozitsiya – sahnada insonlar va predmetlarni joylashtirish kompozitsiyasi (aktyor va dekoratsiyalar bo'lishi shart emas, musiqali asbob va ijrochilar bo'lishi mumkin).

Kadr kompozitsiyasi– film, klip yoki reklama roligini ideali, o'ylab topilgan tizimi, elementlarda joylashgan har qanday kadri. Bu vazifaning qiyinchiligi shundaki, kadrlar ko'p va ular har doim o'zgarib turadi. Shuning uchun rolik

kompozitsiyasi to'g'risida, tuzilishining murakkabligini va vaqt bilan belgilanishini aytish mumkin.

Hajmli kompozitsiya – uch o'lchovdan quriladigan kompozitsiya.

Arxitekturaviy kompozitsiya – arxitekturaviy ob'ektlarning kompozitsiyasi (ro'yxatni davom ettirish mumkin).

Arxitekturaviy muhitlari kompozitsiyasi o'ziga yuqorida sanab o'tilgan barcha kompozitsiyalar turlarini qamrab oladi va deyarli doimo dinamiklik, ma'lumotlilik, xissiyotlilik, antromarkazlik va h.k.

“Kompozitsiya” atamasi ikki ma'noda qo'llaniladi:

1) Badiiy asarni maqsadli qurilishi, xarakteri, vazifasi va shartli tarkibiga qarab;

2) Badiiy shaklning kerakli tashkiliy elementi sifatida asarga yaxlitlilik va bir uyg'unlikni beruvchi, uning komponentlari bir – biriga va butun teng ergashishi.

Kompozitsiyaning mazmuni fazoviylik va shakllar qurilishidagi qonuniyatlarni tadqiqot qilish hisoblanadi, kompozitsiyani o'rganish umumiy nazariyadan amaliyotga, bilimga, mahoratga o'tishdagi pog'onani birgalikda hosil qiladi.

Muhit dizaynida kompozitsiya - bu predmetli – fazoviy muhit tizimining maqsadli badiiy tashkil etilishi, vazifasi aniq, muallif tomonidan o'ylab topilgan tizimning funksional asosiy tarkibiy qismi va detallarning vizual tengligi hisobiga amalga oshiriladi.

Dizayn nazariyasida kompozitsiya predmetlarni fazoviylik guruhlarini tartibigina emas, bu shunday birikmalilikki, tomoshabinda oldindan ko'rila oladigan hissiyotli ta'sirlanish, kutilgan taassurot, ya'ni ongli ravishda nazarda tutilishi mumkin.

Kompozitsiyaning muhit dizaynida, kompozitsion tuzilishida, barcha muhit komponentlarining o'zaro munosabati hissiyotli – estetik yaratilishida amalga oshiriladi.

Formal kompozitsiyada shakl assotsiativ, ramziy va mazmunan hissiyotli o‘zaro bog‘liq, lekin vizual realistik ob’yektlarning mazmunan almashish yo‘lida rasman alohida yoki abstrakt elementlari bilan, chunki formal kompozitsiya g‘oyani va badiiy – obrazli fikrni ifodalaydi.

Formal kompozitsiya san'atda har qanday kompozitsiyaning asosida yotadi (rangtasvirda va grafikada dastgohli kompozitsiya, mahobatli panno, haykaltaroshlikka oid va arxitekturaviy kompozitsiya va dizaynerlik loyihasida va h.k.) “toza” foydalanishda, tasviriy abstrakt shaklda (nuqta, chiziqlar, tekislik, dog‘lar massasi, hajmva h.k.) va inson qabul qilishida vizual qonuniyatlarga mos ravishda tashkil etiladi.

Formal kompozitsiya mustaqil badiiy asar sifatida ham va amaliy kompozitsion ishlanma sifatida ham predmetli kompozitsiyalarning turli ko‘rinishlarining eskizini bajarishda va tasviriy san’at janri sifatida ko‘rish mumkin, yana shuningdek tasvirning turli tuman tarkibiy qismlarini uzviy bog‘lash uslubi sifatida ham ko‘riladi.

Biz formal kompozitsiya ostida abstrakt elementlarning tasviri, konstruksiyalashni aniq bir maqsadga qaratilganligini va tasvir tuzilishini plastik tashkil etilganligini tushunamiz.

Kompozitsion shakl o‘zida asarning ichki mazmunini badiiy vositaning va usulning tashqi ko‘rinishida ifoda etadi.

Formal kompozitsiya – predmetli mazmundan mahrum etilgan va abstrakt elementlar uyg‘unligida qurilgan (chiziq, dog‘, rang). Formal kompozitsiyada faqat qonunlar va uning asl qurilishi tamoyili, plastik (o‘zgaruvchan) shakllari muhimdir.

Tomoshabinga hissiyotli taassurot badiiy shaklda, rangliligida va asarning plastik (o‘zgaruvchan)qurilishida ta’sir etadi.

Formal kompozitsiya mantiqni ko‘rsatadi, qonunlarni ochadi, shu asosda har qanday vizual asarni qurish mumkin bo‘ladi. Ko‘p ravishda dizayn tili formal kompozitsiya qonunlari bo‘yicha tuziladi. Dizaynning tarixiy paydo bo‘lishi, xususan formal kompozitsiyani anglash bilan bog‘liq.

XX asrning 10 – 20 – yillarida san’atning avangard modernistik yo‘nalishida – abstraksionizm, suprematizm, dadaizm, kubizm – predmetsiz san’at tariqasida ochildi. Uning paydo bo‘lishi V. Kandinskiy, K. Malevich, X.Miro, K. Shvitters va boshqa nomlar bilan bog‘liq. Bauxauz va VXUTEMAS birinchi dizayn maktabi o‘qituvchilarining ko‘p qismi – avangard vakillari edi.

“Kompozitsiya asoslari” kursi formal kompozitsiyani o‘rganish bilan boshlanadi, xuddi shuningdek, u kompozitsining xususiyat va qonuniyatlarining harakatini “ravshan, toza” ko‘rinishda ko‘rsatadi. Shakl tekislikda material predmetida qayd qilinishi mumkin yoki abstrakt element bo‘ladi.

Har qanday badiiy asarni kompozitsion to‘g‘ri tashkil etishning asosiy tizimli xususiyat va tamoyillari:

- shakl va mazmunning uyg‘unligi (hissiyotli – obrazli fikr, element va tanlangan vositalarning muvofiqligi, mazmun rejasi va obrazni formal ifoda etish rejasining birligi);
- bir butunlik (ajratilmaslik, qismlarni uzviy bog‘lash: kompozitsiyaning hech bir elementini o‘zgartirish mumkin emas, uyg‘unlikni to‘liq buzmasdan olib tashlash yoki qo‘shimcha qilish);
- birga, teng huquqda (asosiy o‘zaro ta’sir etuvchi tizimlarni o‘rnatish va ikkinchi darajali elementlar – iyerarx diqqatni tortish zonasini ta’minlash, ahamiyatli hudud(chegara)larni ta’kidlash);
- tartibga solish (kompozitsiya elementlarning joylashish ketma – ketligi, ularni bir butun qabul qilish qonuniyatlari bilan mosligi);
- mutanosiblik (shaklning va tasvir elementi hajmining tegishli ravishda bir–biriga uyg‘unligi);
- strukturalilik (konstruktiv aniqlik, ratsionalilik, kompozitsion qurishning tektonikligi);
- egiluvchanlik, o‘zgarish (kompozitsiyani qabul qilish va uning xarakteriga qaramasdan yangi elementlar kombinatsiyalarni paydo bo‘lishi mumkinligi);
- takrorlash (bir butunlikni qismlarda takrorlanishi, kompozitsion elementlarni qurishda ayrim tamoyilni o‘zgartirish);

Formal kompozitsiya ham filosofik ham estetik toifalarda qo'llaniladi, ular quyidagicha:

Shakl (lotinchadan forma, yunonchadan μορφή – qandaydir qurilmani tashkil etish xarakteri, mazmunan tartibga solish), mazmuni (bir butun tomonini aniqlash, hayot ob'yekti mohiyatiga yo'naltirilganligi yoki ko'rinishi, uning xususiyatini majmui, ichki jarayon, munosabat va aloqalarning birligi);

Tartib, usul (yunon.σύστημα – tashkil qilingan, o'zaro bog'langan va elementlarning o'zaro tenligi “tuzilgan” majmuasi);

Tuzilish (lotin. structura — elementarlik, oddiy qismlardan tuzilgan butunlik), me'yor (chegara, nimanidir namoyon qilishning me'yori);

Garmoniya, o'zaro moslik(uyg'unlik, mos kelishlik, muntazamlik), tartib (o'zaro mos, ko'zda tutilgan, oldindan aytilgan holat yoki nimanidir tartibi) va boshqalar. O'ziga xos bo'lgan rol, go'zallik va ma'nodorlik tushunchalariga ajratiladi.

Ma'nodorlik – obrazning hissiyotli ta'sir etish kuchi.

Go'zallik – tabiatda maqsadga muvofiqlikning eng yuqori darajasi, mos ravishda uyg'unlik va elementlar mosligining talabchan, barcha qismlarning mutanosib uyg'unligi umumiy ahamiyatga ega bo'lgan, estetik ideal modeliga muvofiqligi. Boshqa sohalardan ijtimoiy anglashdagi farqi va inson faoliyati, san'atda o'zlashtirish va atrof – muhit faoliyatiga hissiyotli munosabatlar, badiiy obrazli shaklda insonning ichki dunyosida ma'naviy ko'rinishlar ro'y beradi.

Kompozitsion qoida, usul va vositalar ko'plab avlodning ijodiy mahoratlarining boy tajribalari asosida vujudga kelgan, biroq kompozitsiya texnikasi bir joyda turib qolmaydi, aksincha doimo rivojlanib boraveradi, ijodiy amaliyot bilan boyib boraveradi. Kompozitsiyadagi qandaydir usullar klassik shakllanib boradi va ular o'rniga yangi, hayotda qanday yangi topshiriqlarni bersa, shu asosda rivojlanib boraveradi.

I BOB. KOMPOZITSIYA VOSITALARI

1.1. NUQTA, CHIZIQ, DOQ‘

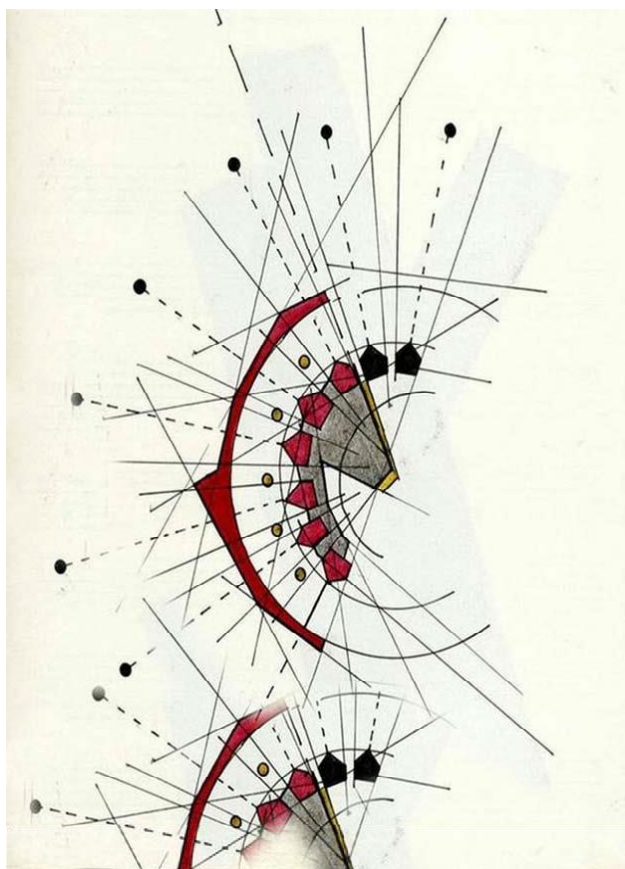
Nuqta. Har qanday kompozitsiya o‘ziga xos vositalardan tuziladi. Vositalar uyg‘unligi, mutanosibligi me‘yorida va to‘g‘ri topilgan holda qo‘llanilishi kompozitsiyaga ijodiy yondashilganlikdan dalolat beradi.

Kompozitsiya vositalariga aniqlovchi kompozitsion usul, nisbat va masshtab, kontrast va nyuans, metrik takror va ritm, rang, soyalar voplastika kiradi.

Aniqlovchi kompozitsion usul mahsulot shakli ustida ishlashda muhim tashkiliy asos hisoblanadiva ijodiy izlanishning yo‘nalishini belgilaydi. Texnik taklif yoki eskiz loyihasi bosqichida mahsulotning asosiy elementlari va ma‘lum texnik ko‘rsatkichlarni ta‘minlovchi, uning joiz joylashish variantlari aniqlangandan so‘ng, dizayner halqiluvchi kompozitsion usulni tanlashi, mahsulot kompozitsiyasi g‘oyasini aniqlashi lozim. Texnik joylashtirish sxemasi variantlarini bilgan holda, dizayner o‘zining badiiy – konstruktorlik variantlarini yaratadi, shakl tuzilishining umumiy ko‘rinishini aniqlaydi (tashkil etuvchi yuzalarning radiusli, andozali yoki tekis mayda shakllari, shaklning nyuans yoki kontrast yechimi, shakl elementlarining materiali va tutashgan joylari). Bu yagona belgilovchi kompozitsion usulda berilgan mahsulot yoki ularning guruhlari kompozitsiyasi vositalari birligini ko‘rsatish imkonini beradi.

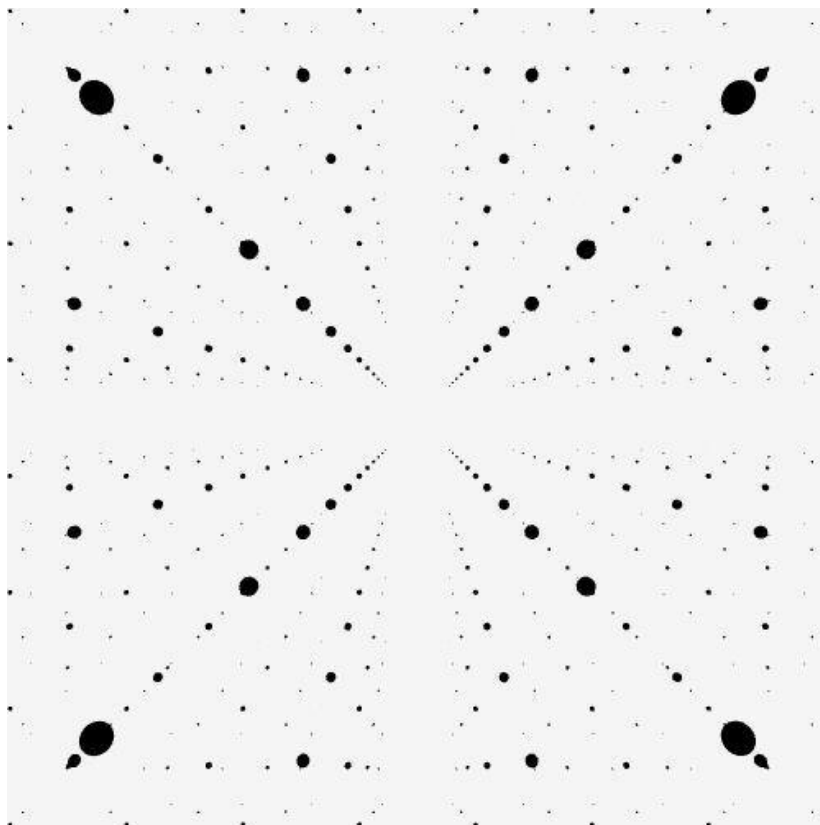
1.1-rasm. Nuqtali kompozitsiya.

1.2-rasm. Nuqta va chiziqli kompozitsiya.

Nisbat va masshtab– kompozitsiyaning muhimligi bo‘yicha navbatdagi vositalaridir. Nisbat shakl uyg‘unligining kuchli vositasi hisoblanadi, shuning uchun ko‘pincha ma’lum qat’iy munosabatlardan foydalanishga harakat qilinadi (“oltin kesim” yoki uning vazifasi). Ammo amaliy tajriba shuni ko‘rsatadiki, gap faqat qat’iy munosabatlardagina bo‘lmay, dizaynerning murakkab shaklni uyg‘unlashtirishdagi mahorativa iste’dodida hamdir (1.1-rasm).

Nuqta – bu ob’yekt, boshqa ob’ektlarga nisbatan hajmlari kichik. Nuqta (tasvirda) – tekislikda imkon boricha minimal shakl, minimal grafik element. Nuqta quyuq yoki uncha sezilmaydigan, shaklning noaniqlik munosabati bilan – yirik yoki kichik bo‘lishi mumkin. Nuqtaning masshtabda kengaytirilishi dog‘ni paydo bo‘lishiga olib keladi. Nuqta fazoviylikdagi o‘rnini belgilaydi. Nuqtaning bo‘yi ham, kengligi ham, chuqurligi ham yo‘q deb qabul qilish hisoblangan, shuning uchun u statik va harakatsizdir.

1.3-rasm. **Nuqtali simmetrik kompozitsiya.**

Shaklning ilk generatori sifatida, ikki chiziq yoki burchakning yuqori, hajm yoki tekislik chizigʻining kesishgan joyining oxiri deb belgilash mumkin. Odatda nuqta dogʻ koʻrinishida, yumaloq konturda, qaysidir fonga nisbatan juda kichik tasvirlanadi (chiziladi). Biroq, nuqta sifatida va boshqa yetarli darajada kichkina va ixcham elementlar va har qanday shakl ob'yektida foydalanish mumkin.

Nuqta kompozitsiya fazoviyligida element sifatida – tushunchaga nisbatan va umumiy fikrga va kenglik bilan moslashtiriladi. Nuqta va fon orasida vizual keskinlik paydo boʻladi. Nuqta tekislikda grafik aksent sifatida ajratiladi (1.2-rasm).

Nuqta oʻzining kichik hajmiga qaramasdan, kompozitsiyani qurishda juda ham keng imkoniyatlarga egalik qiladi. Aksariyat koʻp hollarda u qurishning markaz hisoblanadi. Nuqta hoshiya markazida yoki fazoviylikda boʻlib, doimiydir va harakatsizdir va u oʻzining atrofida boshqa elementlarni uyushtirishi mumkin. Hattoki uni siljitilsa ham, u oʻzining markazda boʻlish qobiliyatini saqlab qoladi, ammo nisbatan dinamik shakllanib boradi.

Nuqta asosida paydo bo'lgan shakllar – aylana va sfera ham nuqtaning o'ziga xos markazda bo'lish qobiliyatiga egadirlar. (1.3-rasm). Nuqtani, kompozitsion muhit sifatida ko'rib chizilganda, u o'ziga tomoshabinlar e'tiborini fokusga to'g'rilashi mumkin. Bularning barchasi uning kompozitsiyada namoyon bo'ladigan xususiyatlariga bog'liq bo'ladi:

- tekislikda joylashtirish;
- hajmga nisbatan;
- siluetga;
- to'ldirishning zichligi;
- ravshanlik, yorug'lik va boshqalar;

Agar nuqta bu vositalardan o'zining xususiyatiga qarab keskin farqlansa, u kompozitsiyada hiyla ko'proq ajratib ko'rsatiladi. Bordiyu, unga yaqinlashilsa, uning dominantalik ahamiyati pasayadi. O'shanda u bir qator boshqa vositalarni, umumiy kompozitsiyaning ahamiyatli qismiga teng keladiganini kiritadi. Nuqtaning badiiy xususiyati to'g'ridan – to'g'ri chiziqlar xususiyati bilan, dog' va rang, bir butun uyg'un tashkil etilgan, grafik tekislik bilan bog'lanadi.

Chiziq - cho'zilgan nuqta chiziqqa aylanadi. Nazariy jihatdan chiziq faqat bir ko'lamga – uzunaga ega. Chiziq – aniq yo'nalish bo'yicha, ya'ni grafik rivojlanishning elementar modelida, nuqtalarning ketma – ket tashkil etilganligi, element. Garchi chiziq uzunligining dominantasi vizual bo'lsa ham, uning qalinligi bo'lishi ham kerak, boshqacha qilib aytganda uni ko'rish mumkin bo'lmaydi. Ular yaqqol ko'rinadigan shakllar, chiziqlarning qalinligi va xarakteri bo'yicha aniqlanadi. Ular qalin va ingichka, aniq va yumshoq, qayrilma va sinik bo'lishi mumkin.

Chiziqlar tasvirida quyidagi sifatlarga egadirlar:

- uzunligi bo'yicha (cho'zilgan) – uzun va qisqa;
- qalinligi bo'yicha (qalin va ingichka);
- vertikal va gorizonal nuqtai nazariga qarab qayd qilish (gorizontal, vertikal, nishabli);
- egilganlik darajasi (to'g'ri va qiyshiq);

- plastikasi (sindirilgan yoki bukiluvchan, “qat’iylik”, “jonli” va h.k.);
- fakturali va teksturali (yumshoq va aniq).

Chiziqning fazoviy – dinamik sifati – harakatning faolligi va yo‘nalishi (osoyishta, dinamik va h.k.), fazoviylik rejasi bilan aloqadorligi. Statik va yo‘naltirilmagan chiziq nuqtalarining bir – biridan farqi, harakat, yo‘nalish va kattalashtirishni ifodalashga qodirdir. Chiziq xarakteri biz qabul qila oladigan uning uzunligi, qalinligi, konturiva uzluksiz darajasiga tegishli bo‘lishiga bog‘liqdir. Chiziq nuqtalar asosida vujudga kelishi mumkin, agar ularni uzluksiz bir elementlarni takrorlash yo‘li orqali davom ettirilsa, chiziqni hosil qilish mumkin.

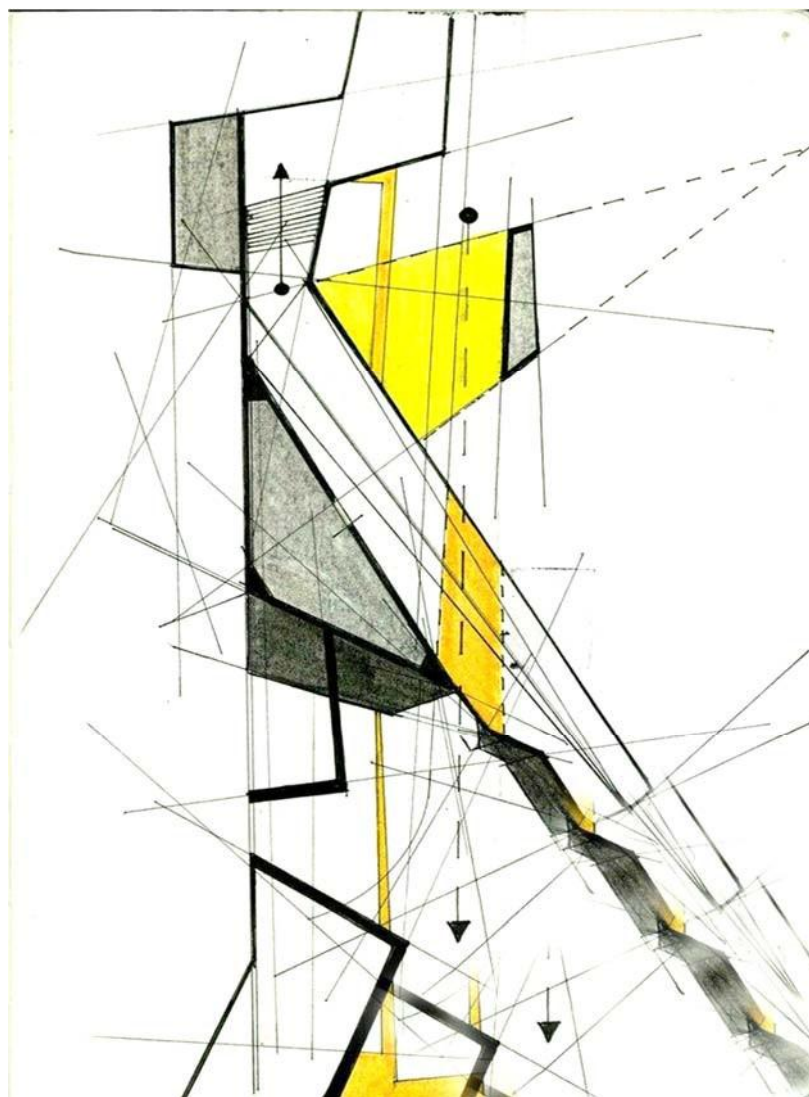

1.4-rasm. **Chiziq turlari.**

To‘g‘ri chiziq cho‘ziluvchi, ikki nuqta orasida mavjud bo‘lganlikni ifoda etadi.

Gorizontal - chiziqlar barqarorlik, harakatsizlik yoki tekislikni, ya’ni biz to‘xtab turadigan yoki yuradigan chiziqni ifodalaydi.

Vertikal - chiziq gravitatsiya kuchiga nisbatan tenglik holatini tasvirlashi mumkin. To‘g‘ri chiziqning muhim xarakteristikasi uning yo‘nalishidir (1.4-rasm).

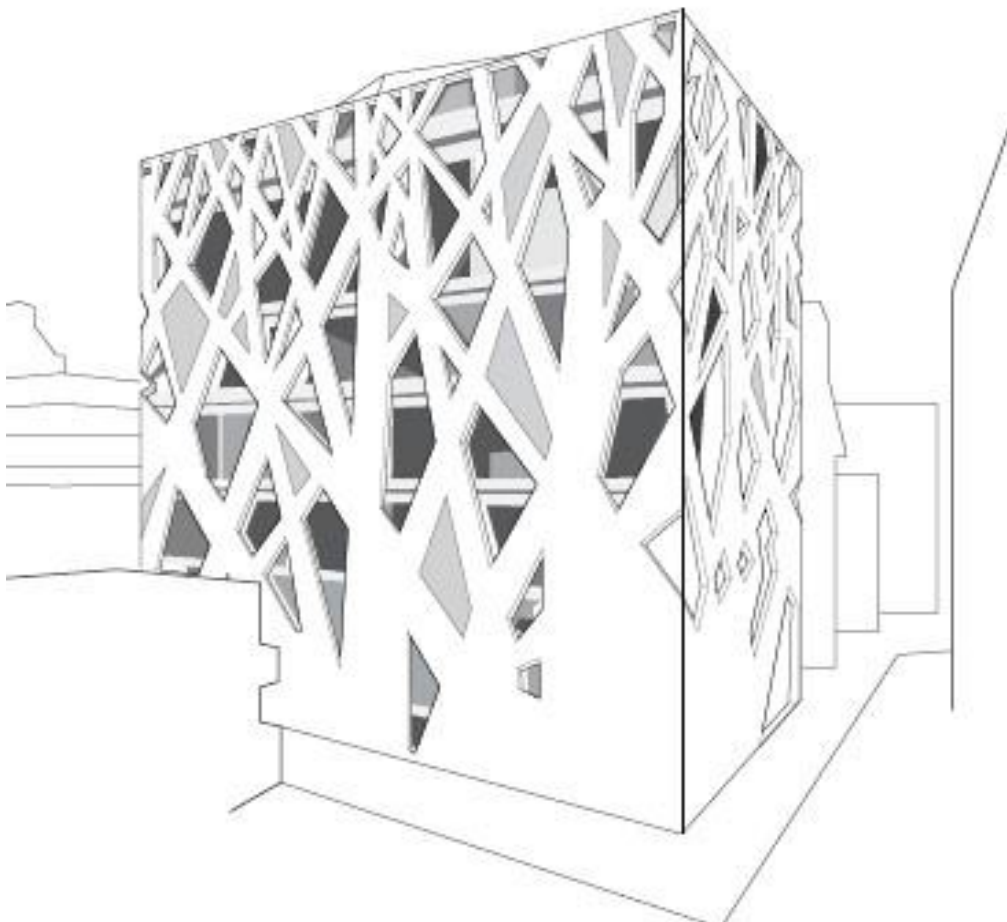
1.5-rasm. Chiziqli kompozitsiya.

Diagonal - chiziqlar, gorizontallik yoki vertikallikdan og'ishi, ko'tarilish yoki pasayishi mumkin, ular harakatni ifoda etadi va vizual juda ham faol va dinamikdir. U shu qadar, vertikal kabi faol emas va gorizontallik kabi passiv emasdir (1.5-rasm).

Ular orasida bo'lish va doimo gorizontallik, diagonalda ko'tarilishda, passivlikni yengib kurashish hissiyotini chaqiradi. Bu aniq ifoda etilganlikda, diagonalga nisbatan vertikalga yaqinlashtiradi.

Diagonalning ikki turi ajratiladi: - o'ng (past chap burchakdan yuqori o'ng burchakka) va chap.

O'ng diagonal anchagina jadal harakat taassurotini va chapga nisbatan hissiyotli ta'sirni yuzaga keltiradi. Kuzatish davomida, o'ng diagonalni o'rganib, biz beixtiyor ko'zimizni yuqoriga ko'taramiz.

1.6- rasm. **Bino tarzida chiziqli kompozitsiyaning qo'llanishi.**

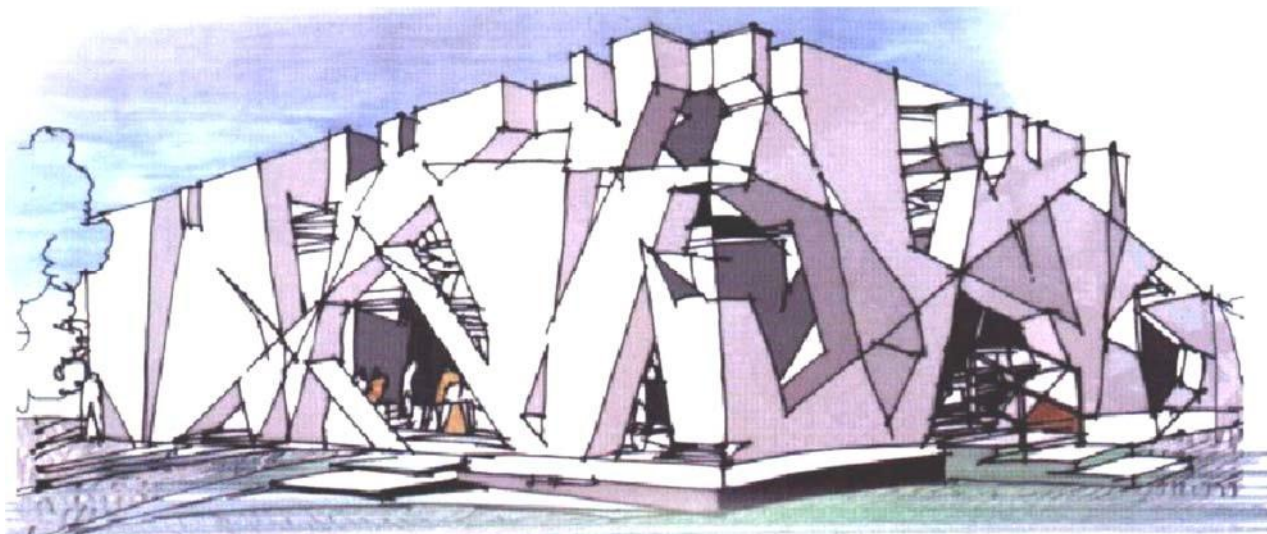
Chap diagonalni ko'rib chiqish vaqtida, biz "sirg'alishni" va nihoyat diagonal asos harakatining to'xtashini his etamiz.

Chap va o'ng diagonallarni qabul qilish shartlilikdagi farqi va hissiyotli xarakteristikasi: ko'tarilish diagonali va pasayish diagonali.

Diagonal, boshqa har qanday to'g'ri chiziqlar, bir maromdagi harakatning taassurotini tug'diradi (1.6-rasm).

Egri chiziqlar og'ishganlik bilan harakatning turli orientir olishi, yon kuchlarning ta'sir etilishini chaqiruvchanligi bilan ifodalaydi. Egri chiziqlar sekin harakat bilan tasavvurlanadi.

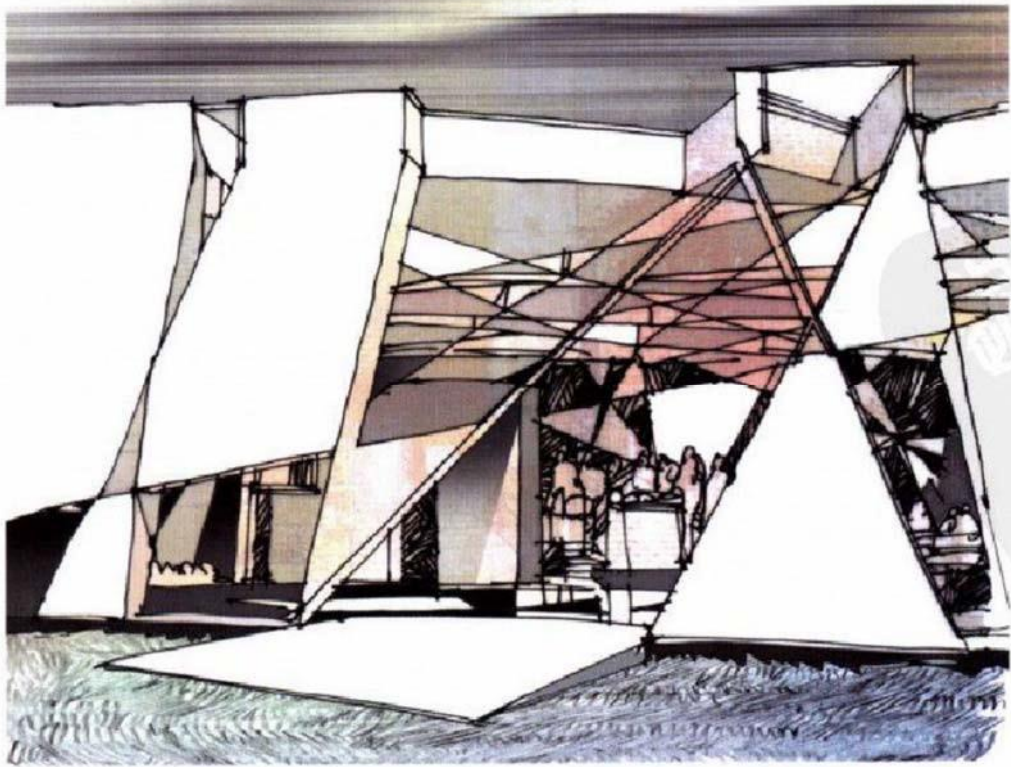
Qanday orientir olishdan qat'iy nazar ular ma'naviy ko'tarilish, barqarorlik va yerga bog'liqlikni ifoda etadi. To'g'ri chiziqlarni farqlashda biz teng bo'lmagan harakatlarni uchratamiz. Bu harakatni ko'zning silliq joyi tez va osoyishta qabul qiladi. Keskin aylana ko'zni to'xtashiga majbur etadi va shuningdek sekinlashgan harakatning his tuyg'usini chaqiradi. Ayniqsa egri qiyshiq chiziqning, ko'tarilish diagonaliga mos ravishda ajratishga amal qilmoq kerak. Chiziq, bir butun yuqoriga ko'tarilishi, pastdan egikdir.

1.7-rasm. **Bino tarzida chiqizli kompozitsiyaning qo'llanishi.**

Bu ikki kuch o'rtasidagi kurashish taassurotini beradi: og'irlik va ko'tarilish kuchi (1.7-rasm). Egilib, qiyshqlikda og'irlik kuchini yengandek, uning ostidan ozod etilgandek bo'ladi va yuqoriga intilib, yengib bo'lmaydigan kuchlarni va harakatlarni mujassamlashtiradi. Chiziqli elementlar har qanday vizual konstruksiyalarni shakllantirishda juda muhimdir. Biz chiziqsiz predmetlarning tashqi ko'rinishini ajrata olmas edik.

Chiziqlar, shuningdek predmetlarni o'rab turgan muhitning ajratib turuvchi chegarasini belgilaydi. Bundan tashqari, ular ifodali xususiyatlar konturini to'ldiradi.

1.8-rasm. Interyerda chiziqli kompozitsiyaning qo'llanishi.

Chiziqlar predmet tashqi ko'rinishini belgilashdan tashqari, uning tekislik tomoni va hajm burchagini ham ifodalaydi.

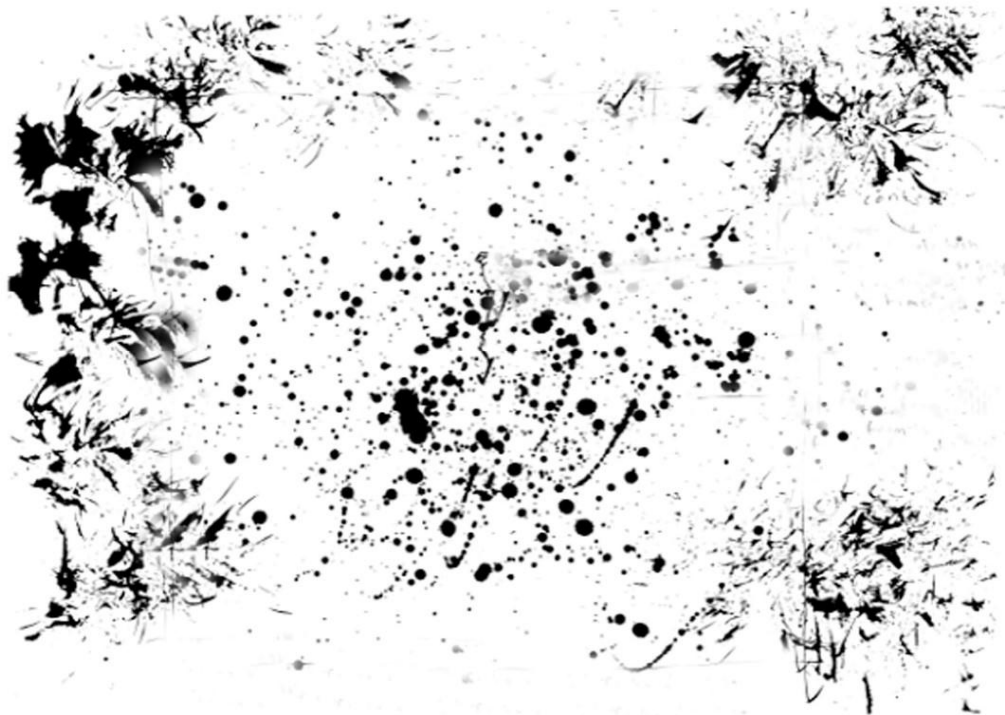
Shaklli chiziqlar vertikallikni va gorizontallikni yaratish uchun qo'llaniladi, cho'ziqlikni va harakatni fazoviylik orqali, fazoviylik hajmlar chetlarini chegaralashni ifoda etadi (1.8-rasm).

Chiziqlar kompozitsiyasida ko'pincha ular o'rtasidagi elementlarni tartibga solish maqsadida va kompozitsiya tizimining bir butunligini yaratish uchun qo'llaniladi.

Dog' - nuqta va chiziqdan farqli o'laroq, dog' grafik tekislikning ko'proq qismini egallaydi. Kompozitsiyani qurishda dog'dan foydalanishda turli tuman vositalar kengaytiriladi.

Dog'– tekislik qismini muayyan tus yoki rangni o'zida ifoda etuvchi yoki kichik elementlar bilan to'ldiruvchi, vizual bir xillik xarakteriga ega bo'lgan, vizual element. Quyuvlik va shaffoflikning aniq darajasi, muayyan faktura bilan ikki hajmda xarakterlanadi. Dog'lar ikki asosiy ko'rinishda bo'ladi: **amorfli dog'**

yuvilib ketadigan, noaniq chegarali va **siluetli** – aniq dog‘, muayyan chegarali (1.9-rasm). Dog‘lar aniq tuslar xarakteristikasiga ega (qoraroq – ochiqroq) va shu bilan birgalikda “massa”ni sezishda yaqqol bog‘liqdir.

1.9-rasm. Dog`kompozitsiyasi.

Dog‘lar geometrik shaklda (to‘g‘riburchakli, uchburchakli va aylanali) va shaklsiz bo‘ladi.

Dog‘larda ulkan ma’nodor imkoniyatlar mavjud va ular boshqa grafik va kompozitsiyaning rangli vositalari bilan o‘zaro harakati kengaytiriladi.

O‘zlashtirish uchun savollar:

1. Nuqta nima?
2. Chiziq qanday sifatlarga ega?
3. Dog‘lar qanday ko‘rinishda bo‘lishi mumkin?
4. Diagonal chiziqlarning turlari bormi?
5. Dog‘ning qanday shakllari mavjud?

1.2. TEKISLIK, TASHQI KO'RINISH

Tekislik. Chiziq, yo'nalishga ko'chib yuradigan, uning o'z yo'nalishidan farqlanadigan, tekislikni hosil qiladi.

Tekislik ikki o'lchovga ega – **kenglik** va **uzunlik**ga, teranlikka ega emas. Tekislikning kengligi va uzunligi usutunlikka ega, chunki bu yerda tekislik ko'rinishi uchun vizual qalinligi bo'lishi kerak. Tekislikning tashqi ko'rinishini, tekislik chetlarini cheklaydigan va tekislikni xarakterlaydigan kontur chiziqlar belgilaydi. Tekislikni tashqi ko'rinishini qabul qilishimizda perspektivani xato ko'rishimiz mumkin, uning haqiqiy ko'rinishini biz faqat frontal tomondan qaraganimizda ko'ramiz.

Tashqi ko'rinishdan tashqari tekislikka oid shakllarga quyidagi material, rang, tekstura va chizmatasvir yuza xususiyatlari muhimdir.

Tashqi ko'rinish - Tashqi ko'rinishning asosiy xossasi bir shaklni boshqa shakldan ajratishimiz.

Tashqi ko'rinishni kontur chiziqlari bilan, tekislik chetlari yoki uch o'lchovli hajmning chegarasi bilan belgilash mumkin. Ular konkret chiziqning yoki yuzaning konfiguratsiyasi, fondan shaklni yoki atrof muhitdan ajratilib aniqlanadi. Tashqi ko'rinishning bir necha toifalari mavjud:

Tabiiy tashqi ko'rinish tabiat borliqni va obrazlarni ifoda etadi. Ular soddalashgan va shu bilan bir vaqtda tabiiy analog(o'xshashlik)larni asosiy xususiyatlarini saqlaydigan bo'lishi mumkin.

Predmetsiz tashqi ko'rinish konkret obyektlarga tegishli emas. Ulardan ayrimlari, masalan, kalligrafiyani rivojlantirish natijasida va simvollar ahamiyatiga ega bo'lib paydo bo'ldi. Boshqalari esa geometrik shakllar bo'lishi mumkin va ular vizual xususiyatlarda aniqlangan hissiyotlarni chaqiradi.

Geometrik ko'rinish – shaklning xususiyati, fazoviylikning uch koordinatiga ko'ra uning hajm nisbatida, yana shuningdek shaklning sirti xarakteriga (konfiguratsiya) qarab aniqlanadi.

Geometrik konturlar binolar arxitekturasida ham qanday ustunlik qilsa, dizayn interyerida ham shunday ustunlik qiladi (1.10-rasm).

Geometrik tashqi ko‘rinishning ikki turi mavjud – to‘g‘ri va egri chiziqli. Egri chiziqli tashqi ko‘rinishda eng to‘g‘ri shakl – aylana shaklidir, to‘g‘ri chiziqli tashqi ko‘rinish o‘ziga ko‘p burchakli, ya’ni deyarli har doim, aylanaga yozish mumkin seriyalarni kirgizadi.

1.10-rasm. Geometrik ko‘rinish.

O‘zlashtirish uchun savollar:

1. Tekislik deganda nimani tushunasiz?
2. Tashqi ko‘rinish nima?
3. Geometrik ko‘rinish qanday aniqlanadi?
4. Geometrik ko‘rinishning qanday turlari mavjud?
5. Tashqi ko‘rinishning qanday toifalarini bilasiz?

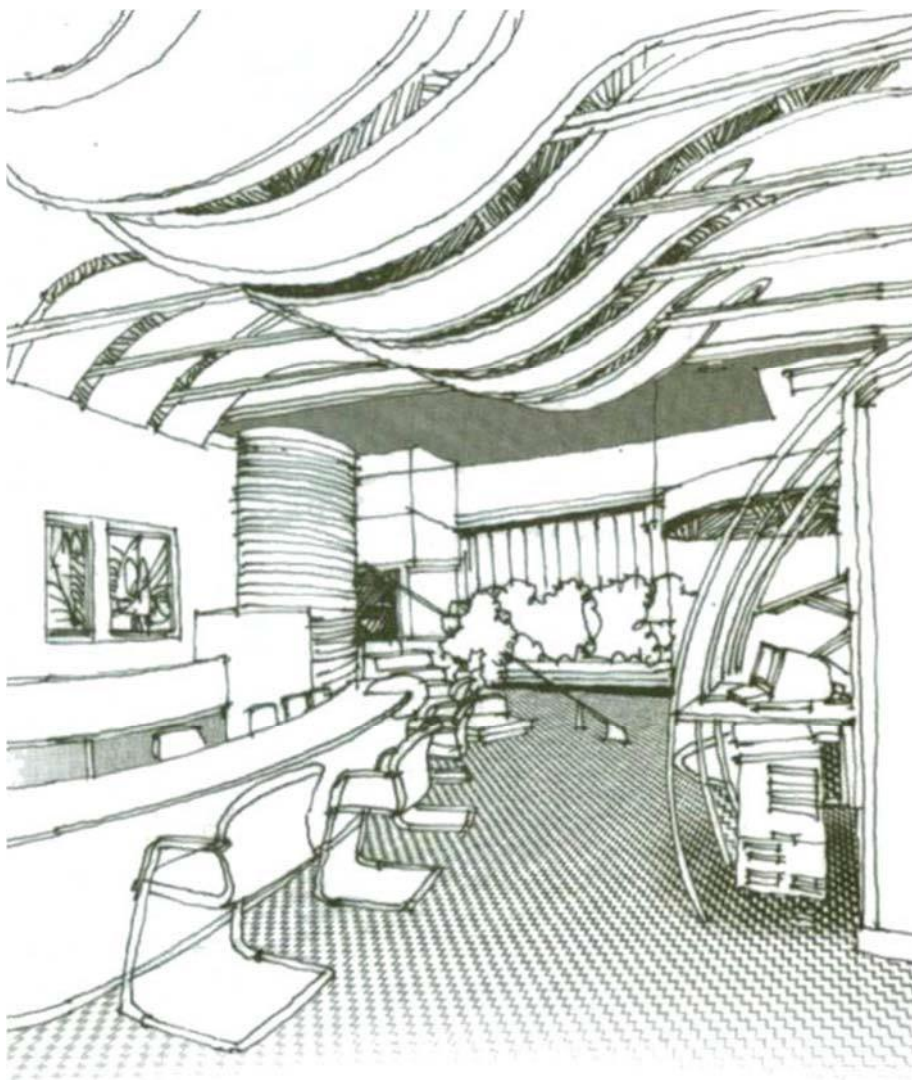
1.3. SHAKL, FIGURA, FON

Shakl - uqta barcha shakllarni keltirib chiqaradi. Agar nuqta harakat qilsa, o'zining ketidan chiziq ko'rinishida iz qoldiradi – bir o'lchovli element. Agarda chiziqlar aralashtirilsa, ular yuzani hosil qiladi – ikki o'lchamli element.

Yuza, perpendikulyar harakat qilib yoki o'z yuzasiga nisbatan qiyalik bilan harakat qilsa, uch o'lchamli hajmni yuzaga keltiradi.

Shakllar **to'g'ri** va **noto'g'ri** bo'lishi mumkin.

To'g'ri shakllar tartibga va aniq ketma–ketlik bilan bir–biriga o'zaro nisbati mos kelgan qismi sanaladi. Ular qoidaga ko'ra, bir va bir necha o'qlarda simmetrik va tengdir.

1.11-rasm. **Shakllarni interyerda qo'llanishi.**

Shakllar miqyosini o'lchash vaqtida yoki qo'shimchalarda yoki qismlarni chiqarib tashlanganda ham ular to'g'ri bo'lib qoladi. Biz bu shakllarni qabul qilayotganimizda, faraziy tajribada dastlabki yaxlitlikni tasavvur qilsa bo'ladi (1.11-rasm).

Noto'g'ri shakllar, qaysiki qismlar xarakteri bo'yicha turlicha bo'lgan, bir biri bilan o'zaro bog'lanmagan, hech qanday ketma – ketmalikka ega bo'lmagan shakllar hisoblanadi. Ular butunlikda asimmetrik, to'g'rilikka ko'ra, anchagina dinamik. Ayrim hollarda ular o'zida to'g'ri shakllarni, ba'zan noto'g'ri detallarni chiqarib tashlagan yoki to'g'ri shakllarning noto'g'ri kompozitsiyasini ifodalaydi.

Uch asosiy o'lchovning biriga ega bo'lishiga qaramasdan shaklning uch ko'rinishi ajratiladi:

- hajmli, barcha uch o'lchamga tengligi bilan xarakterlanuvchi;
 - tekislikka oid, bir o'lchov koordinatasida miqyosining keskin kamayishida aniqlanishi;
 - chiziqli, qaysidir o'lchovning birini ikki boshqasi ustidan kichik o'lchamga nisbatan xarakteridan ustunligi;
- Sirtning egriva to'g'richiziqliligi.

Ushbu belgilarga qarab shaklning chetki holati xarakterlanadi:

- to'g'ri chiziq(ko'p burchakli) – aylana
- yassilik (tsilindrlik, sharga oid, konusga oid)
- ko'p qirrali sirt (yuza)

“To'g'ri chiziq – aylana”, “yassilik – ko'p qirrali sirt” orasidagi chegarada poyoni yo'q oraliq qatori holati joylashgan.

Kattalik – shaklning uzunlik va uning uch koordinat bo'yicha elementlar xususiyati. Shaklning bayonida ularning tegishli hajmlari bo'yicha aniqlanadi – uzunligi, kengligi va chuqurligi.

Shakllar kattaligi inson o'lchamiga nisbatan yoki boshqa shakl yoki bir va shunday shakllar elementlari kattaligining o'zaro nisbatiga qarab baholanadi.

Nuqta, chiziq, tekislik va hajm – bu shakllarning asosiy elementlari.

Barcha ko'rinadigan shakllar haqiqiy holatda uch o'lchamlidir.

Tekislikka oid shakllarni qabul qilish bu shakllar chizig'idan tuzilgan xarakteriga qarab qabul qilishda aniqlanadi.

Aylana, uchburchak va kvadrat – geometrik tashqi ko'rinishda muhimdir – agar ularni uchinchi o'lchamga uzaytirilsa, bunday asosiy shakllar sferani, silindrni, konusni, piramidani va kubni beradilar.

Aylana – bu tabiiy aniq ko'rinish markaziy nuqtasiga ega bo'lgan, ixcham, yopiq shakl. U birlikni, shaklning iqtisod qilish va uzluksizlikni ifoda etadi.

Qoidaga ko'ra, aylanali shakl, baqarorlikni bildiradi, boshqa chiziqli va tekislikka oid shakllarga uyg'unlikda harakatda assotsiyanishi mumkin.

Aylana boshi va oxiriga ega emas, uning barcha nuqtalari markazdan birday uzoqlashtirilgan. Tomoshabin aylanani e'tiborli qabul qilish holatida emas, uning e'tibori markazda, ya'ni nuqtada to'xtaydi. Ana shunday sababga ko'ra asar, aylana shaklida ifoda etilgan, qandaydir osoyishtalik, tutashganlik, vazminlik bilan qabul qilinadi.

Oval (yassi shakl) egri tutashgan chiziqdan paydo bo'lgan. Bu shakl aylanani eslatadi, biroq uni aylana deb qabul qilishda farqlanadi. Oval turli kattalikdagi bir necha dugadan (aylana yoyi) paydo bo'lgan. Ravon katta dugani qabul qilishda dinamikani sezish, harakatlar intensivligi hamroh bo'ladi. Kichik radiusli yoyga e'tiborni qaratish idrok qilish xarakterini o'zgartiradi.

Tez harakatlanishni his qilish, harakatlanishning sekinlashishini his qilish bilan va nihoyat statik bilan almashinadi. Oval, xuddi shuningdek, bir qadar tinib – tinchimaslik, nafas oluvchi, bir xil turmaydigan, yaxlitlikda – dinamik sifatida qabul qilinadi. Egriligi o'ynoqilikni, energiyani va biologik o'sishni ifoda etadi.

Boshqa egri chiziqli shakllar fragmentlar yoki dumaloq shakllarning kombinatsiyasi sifatida ko'rib chiqish mumkin.

To'g'ri va noto'g'ri egri chiziqli tashqi ko'rinishlar odatga ko'ra shaklning yumshoqligini, harakatning ravonligini yoki tabiiy biologik o'sishni ifoda etadi.

Uchburchak barqarorlikni o'zida ifoda etadi. Uchburchakli shakllar va tuzilishlar ko'pincha konstruktiv sistemada foydalanida, ularni shuningdek,

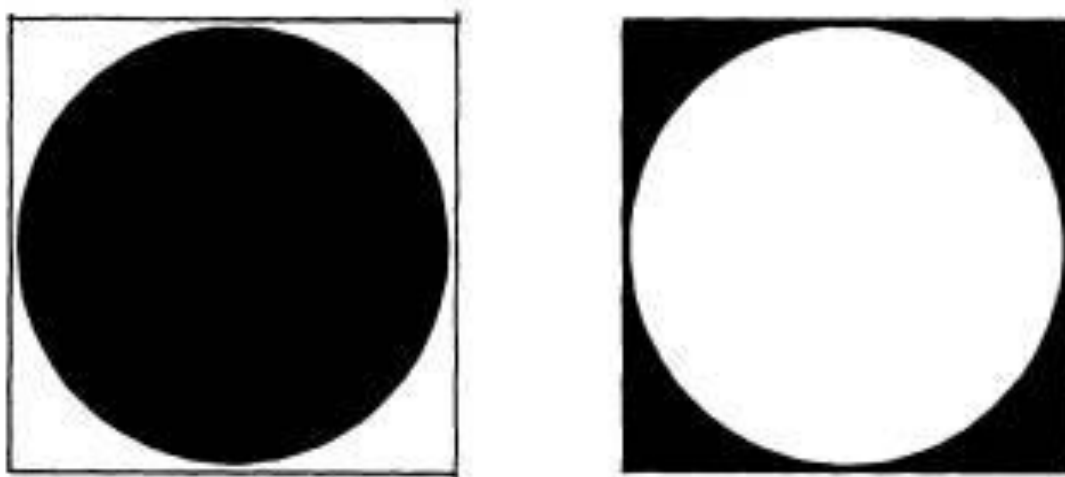
egiltirmasdan yoki bir tomonini sindirmasdan turib, konfiguratsiyani o'zgartishi mumkin emas.

Uchburchak – keskin, o'tkir qabul qilinadigan muhim shakldir. U gorizontalgaga nisbatan joylashishidan qat'iy nazar yoki' imkon boricha dinamik, g'ayratlidir (cho'qqida turadi).

Uchburchakli shakl barqarordir, uning qandaydir chidamli, agar u tomonlarning bir tomonida tursa statik qabul qilinadi. Uchburchakli shakl turg'un bo'lmagan muvozanat holatida bo'lishi mumkin va harakatni ifodalaydi, qaysidir tomonning bir tomoniga yig'ilmoqqa intiladi.

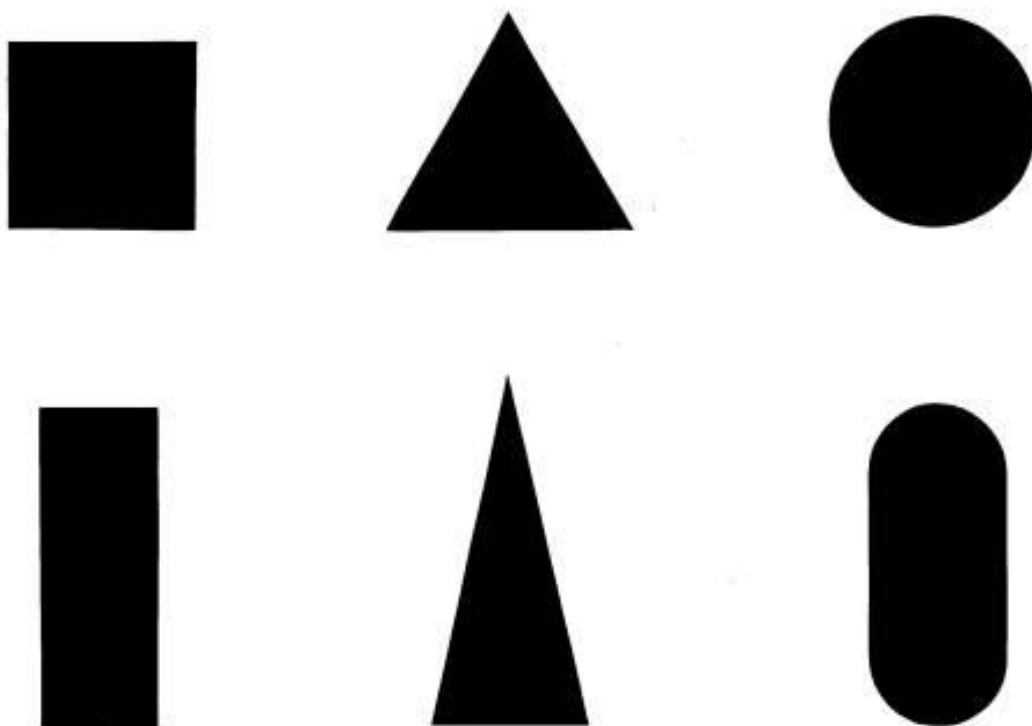
Uchburchakli shaklning dinamik xususiyati, yana shuningdek burchaklar tomonlarining o'zaro nisbatigaham bog'liqdir. Bu burchaklarni xuddi shuningdek alamashtirish mumkin, uchuburchakli shakl kvadrat shakliga yoki to'g'ri burchakli shaklga tenglashtirilganda bir qadar egiluvchandir.

Uchburchaklar ratsional kombinatsiyalanishi mumkin, shu bilan birga har qanaqa kvadratli, to'g'riburchakli va boshqa poligonli shakllarning miqdorini olish mumkin. Kvadrat qandaydir haqiqiylikni va ratsionallikni ifoda etadi. To'rt tomonining tengligi va to'rtta to'g'ri burchaklari unga to'g'rilikni va vizual aniqlikni beradi. U qandaydir mukammal, to'g'ri, aniq, turg'un, osoyishta, tantanali qabul qilinadi.

1.12-rasm. Oq va qora fonlarda aylana.

Kvadratli - shaklda ustunlik qiladigan yo‘nalish yo‘q. Kvadrat, agar tomonlarning bir tomonida tursa, barqaror shakl. Agar u burchaklarning birinijoylashtirsa barqaror emaslikka ega bo‘ladi.

1.13-rasm.**Shakllar.**

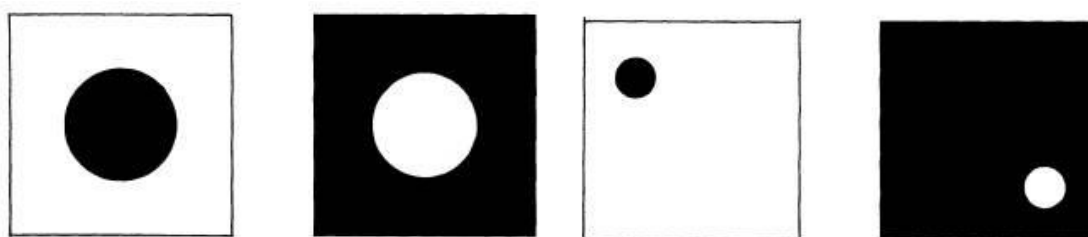
Boshqa barcha to‘g‘ri burchaklilarni kvadratlar variantiga tomonlarning uzunligini yoki kenligini qo‘shish sifatida ko‘rish mumkin. To‘g‘ri burchak – kvadrat bilan solishtirganda anchagina dinamik shakldir. Nisbatidan (mutanosiblik) qat’iy nazar va gorizontal bo‘yicha joylashishiga nisbatant o‘g‘ri burchak yuqoriga intiluvchanlik (gorizontal bo‘yicha turadi) yoki osoyishtalik va static hissini beradi (gorizontal bo‘yicha yotadi).

To‘g‘ri burchakli shaklning aniqligi va turg‘unligi visual monotonlikka olib keladi. Unga, uning hajmini, proportsiyasini, rangini, teksturasini o‘zgartirib turli tuman o‘zgartirish kiritish mumkin.

Shakl, fon - shakllarni – pozitiv tashqi ko‘rinishga ega, fonlarni esa negativ yoki neytral elementlar sifatida, tashqi ko‘rinishi aniq farqlanmaydigan pozitiv elementlar deyiladi.

Xuddi shuningdek shakllarni fonda yoki ular oldida ajratiladigan elementlar deb ataladi. Keskin farq qilishdan tashqari, shakllarni fonda uning tashqi ko‘rinishi va o‘lchovida ajratiladi. Agar shakl fon bilan birgalikda aniq chegaraga ega bo‘lsa, u bir muncha farqalanadigan va taniy olish mumkin.

Shakl va fonlar orasidagi noaniq o‘zaro munosabat, kompozitsiya elementini goh shakl sifatida, goh fon sifatida galma-gal idrok qilishga olib keladi. Shakllarni yaxshisi, agar ularni katta miqdordagi fazoviylik yoki fon o‘ragan bo‘lsa ajratish osondir. Agar shakllar o‘lchami ushbu fon uchun juda ham katta bo‘lsa, u o‘zining farqlanadigan tashqi ko‘rinishi bilan rivojlantirishi mumkin va shaklning tashqi ko‘rinishi bilan o‘zaro ta’siriga kirishi mumkin.

1.14-rasm. **Shakl va fon orasidagi o‘zaro munosabat.**

Bizning vizual dunyomiz o‘zida qiyin obrazni, shakllar va fonlar orasidagi o‘zaro munosabatning turli tumanlikdan iborat ekanligini ifoda etadi.

O‘zlashtirish uchun savollar:

1. Shakllarning qanday turlarini bilasiz?
2. Shakllarning qanday ko‘rinishlari mavjud?
3. Aylanaga izoh bering.
4. Uchburchak qanday shakl?
5. Shakl va fon orasida qanday munosabat bor?

Xulosa

Ushbu bobda kompozitsiyaning asosiy vositalari: nuqta, chiziq, dog` ularning tuzilishi turlari misollar bilan ko‘rib chiqildi. Shakl, figura, fon tusgunchalari keng yoritib berildi.

II BOB. KOMPOZITSIYAVOSITALARI

2.1. RITM, METR, TAKRORLANISH

Ritm - bu elementlarning vaqt va fazoviylikdagi qonuniyatlarga asoslanib almashinuvidir.

Ritm – badiiy asarni tashkil etishdagi muhim vositadir; kompozitsiyada biologik ehtiyoj bilan bog‘liq barchasi ritmga bo‘ysunish kerakligi.

Ritm – harakat shakli va materiyaning organik o‘ziga xos xususiyatidir. Barchasi, nima harakatlansa, rivojlansa, tabiatga va inson faoliyatiga – ritmga bo‘ysunib ishlaydi.

Yurak urishi, nafas olish, kunduz va kecha, yil vaqti, quyilish, pasayishning almashinuvidagi ritmlar. Barcha yuksak turli-tuman tabiat ritmlari inson hayotiga uyushtirilganligiga ta'sir etuvchi, uning faoliyatidagi barcha harakatlarga, mehnat va dam olishni almashinivi bilan boshlanib, san'at asarida badiiy shaklni ritmik tashkil etish bilan tugallangan bo‘lib ko‘rinadi.

San'atda ritm, obraz asosi sifatida, tashkil etish va estetik funksiyani bajaradi. U formal strukturada, ko‘proq adekvat va intensiv, boshqa badiiy vositalarga nisbatan harakatni tashkil etadi. Uning harakati grafikada kompozitsiya xususiyatlari, tonal kontrastlar, shakl va hajmlar kontrastlari bilan ta'minlanadi.

Ritm ko‘rinishning aktiv tomonlarini ifoda etadi va idrok qilishda aktivatordir.

Klassik aniqlashda, ritm (grekchadan rheo – teku) – qandaydir elementlarni muayyan ketma – ketligi, tezlik, tez – tez takrorlanishda sodir bo‘ladigan almashinuv.

Asarlar komponentlarini bo‘lishda, u ularni, dinamik yaxlitlik hissini tashkil etib birlashtiradi. Kompozitsiyada elementlar almashinuvi estetik ochiqlik hissini beradi.

Turli tuman hislarning ritmik almashinuvi ijobiy hissiyotni chaqiradi. Holatning uzoq bir xilligi yoki bir turdagi, monoton taassurot, aksincha, psixikani qiynaydi.

Ritmik yoʻnaltirilganlik – umumiy fazoviy orientir olish yoki kompozitsion elementlarning umumiy yoʻnalishi. Agar kompozitsiyada ritmik asosiy yoʻnalish vertikal yoki gorizontal boʻlsa, ritm xarakteri esa faraz qilingan hajmiy, bir tekis, dinamik-emotsionallik holatini tasdiqlaydi. Agarda kompozitsiyada ritmik yoʻnalish diagonal yoki radial (shu'lasimon) boʻlsa, energetikada esa – dinamik, aktiv, intiluvchandir.

Ritmik yurish – intervallarni aniqlash orqali urgʻu beruvchi elementlarning almashinuvi – pauzalar, boʻshliqlar (musiqadagi analog – ritmik tasvir).

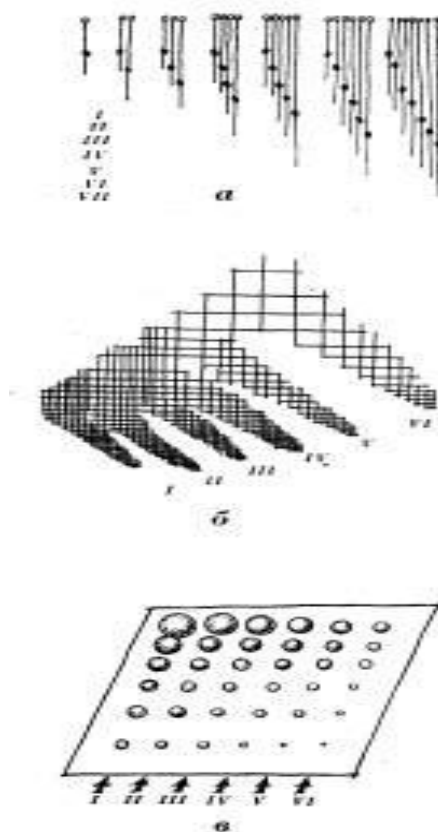
Intervalda elementlar orasidagi masofani metrik qadamlar, bunday bir xil qadamlarning ketma – ketligi – metrdir. Interval qancha keng boʻlsa (katta metrik qadamga nisbatan), harakatning tezligi shuncha kamdir (temp), intervalga nisbatan (kichik metrik qadamga nisbatan), temp shuncha tezdir.

Ritmik yurish teng va teng emas. Ritmik yurishning asta–sekinlik tanaffusi dinamik effektni kuchaytiradi.

Metrik qaytarilishdan farqi qonuniylik, ya'niki ritm tashkil etilgan, astasekinlikda miqdorni oʻlchashda birqator almashinadigan elementlarni kuchayib borishi yoki elementlarning oʻlishi, hajmlari yoki maydonni, tizimni, ton kuchi ifoda etiladi.

Buni shunday tushuntirish mumkinki, ritmik qator kompozitsion harakat shaklida topshiriladi va dinamiklikni koʻrsatish bilan va kompozitsion muvozanat bilan bogʻliq.

Ritmik qatorning ortib borish tartibini, elementlar hajmini, ularning toʻyinganlini oʻzgartish, kompozitsining dinamikligini kuchaytirish yoki kuchsizlantirish mumkin

2.1-rasm. Oddiy va murakkab ritmik qatorlarga misollar.

Ritm ko‘z bilan qabul qilishning shunday xususiyati bilan, xuddi ko‘zning harakati qator o‘zgartirishidagi oshib borayotgan yo‘nalishga bog‘liqdek. Bizning ko‘zimiz ritmik qatorni qurish qonuniyatidan bilinarli arang chekinishga juda ham sezgir javob beradi.

Ritm shaklida beriladigan dinamiklik, elementlar qatorining o‘zgarish tartibi birikishining buzilishida bo‘lishi mumkin. Ritm yordamisiz erishilgan, dinamiklik, masalan shaklga aerodinamik xarakter berish yo‘li orqali, bir me'yorda va shu kompozitsion usulda o‘zgarish mumkin (shaklning turli darajadagi kam qarshilikka uchrashi).

Ritmdan foydalanishga qurilgan dinamiklik, bir necha variantlarga ega bo‘lishi mumkin emas. Tanlangan ritm me'yorida o‘zgartirishlar mumkin emas, chunki bir elementning o‘zgarishi yoki qator tomonga qadam qo‘yish bir butunlikni va dinamiklikni muqarrar ravishda yo‘qolishiga olib keladi.

Ritm sust ifodalanishi mumkin, qachonki almashinuv o'zgartirilsa yoki elementlarning o'zi kam sezilsa, lekin u bir muncha o'tkir bo'lishi mumkin, asosiy ibtido va kompozitsiyaning asosiy g'oyasi ham bo'lishi mumkin.

Ko'p narsa ritmik qatorning masofasiga bog'liq bo'ladi. Haddan tashqari qisqa qator o'ziga tashkiliy rol olish imkoniga ega emas. Ritmik qator eng ko'pi bilan mo'ljallangan to'rt – besh qatorga ega bo'lishi mumkin, shunday bo'lsa ham bir necha ishlarda, metrik asosida bo'lgandek, ritmik qatorlar ham uchta element bilan tashkil etilishi mumkin deb ko'rsatilgan.

Metr.

Ritmning alohida varianti, faqat qaytarilish qonuniyatidan foydalanishi, metr nomini olgan.

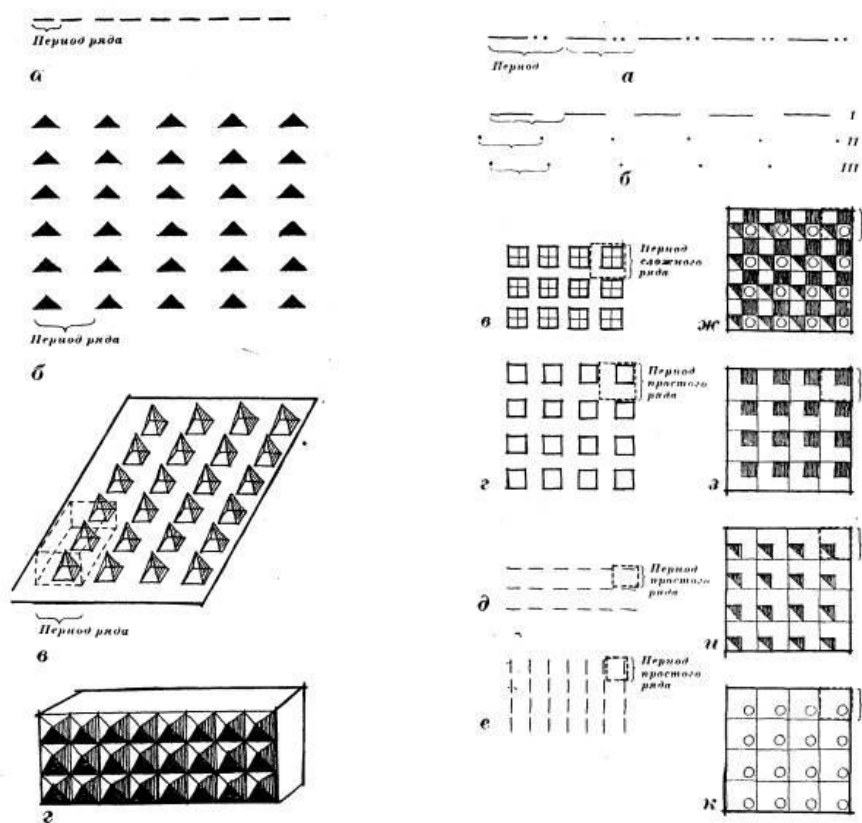
2.2-rasm. **Tarzda metrni qo'llanishi.**

Metr – teng elementlarning takrorlanishidan yuzaga kelgan, eng oddiy tartib. U musiqada o'xshaydigan taktlarning almashinuviga xos. Takrorlanish shaklni qabul qilishni yengilashtiradi, uni aniq va ravshan qiladi. Metrik kompozitsining eng katta cho'zilish monoton ko'rinishda bo'lishi mumkin. Monotonlikni yo'qotishda quyidagilar yordam beradi:

- turlicha qurilgan kompozitsiyada bir necha qatorlarning uyg'unligi;

- elementlar guruhini metrik qatorga ajratish;
- guruhlar orasidagi masofani oʻrnatish;
- metrik qatorni urgʻu berish bilan “jonlantirish”
- takrorlanuvchi elementlarning alohida xususiyatini oʻzgartirish.

Metrik qurishda monotonlikni yoʻqotishda, uni ritm bilan yoki oddiy – shaklni ritmlashtirish eng koʻp faol vositalardan biridir.

2.3-rasm. Oddiy va Murakkab metrik qatorlarga misollar.

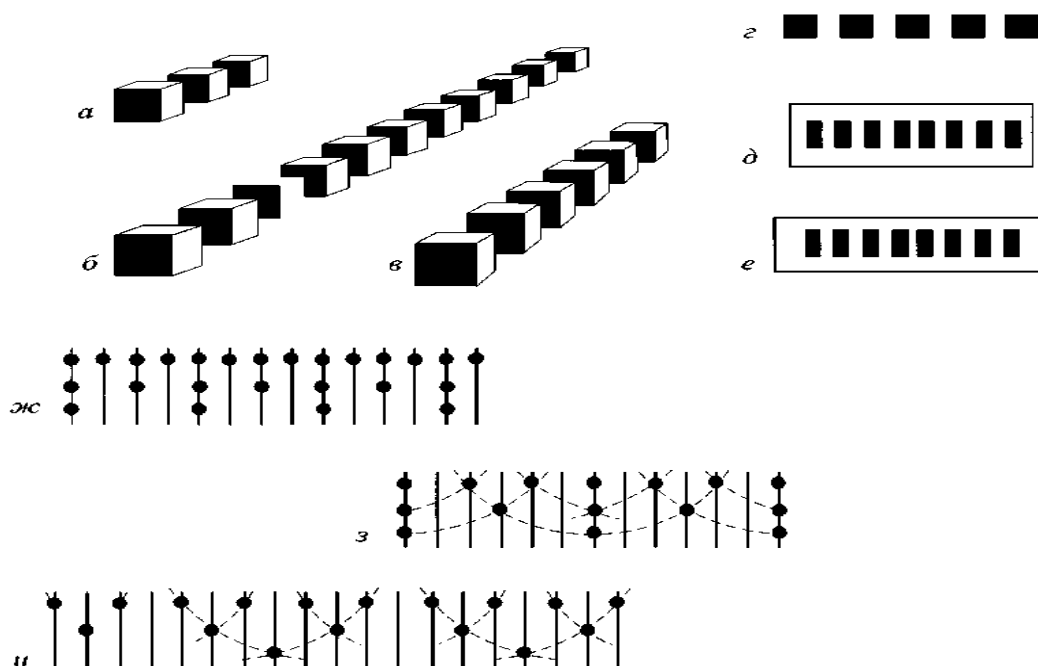
Takrorlanish - Bir xil elementlarning muntazam oraliqlar orqali joylashtirilishi– takrorlanishning eng oddiy namunasi.

Bunday naqshning monotonligi uni yana ritmik fonni yaratishda oldinigi plan elementlari uchun yoki tizimli chiziqni, chegarani ajratishda foydalanishda imkon beradi.

Dizaynda, ritm tamoyillari fazoviylikda elementlar takrorlanishda tashkil etiladi. Bunday takrorlanish nafaqat vizual birlik yaratadi, va kuzatuvchining ongida, qachonki u kompozitsiyaga yoki fazoviylikka nazar tashlaganda, ritmik uzluksiz harakatni sezishi vujudga keladi.

Elementlar takrorlanish orasidagi oraliqlar, vizual ritm qadamini, ritmik naqshda aniq nuqtalarni ajratib o'zgartirish mumkin. Bu farqlar aniq yoki arang bilinadigan, murakkablikning yangi darajasini yaratishi mumkin.

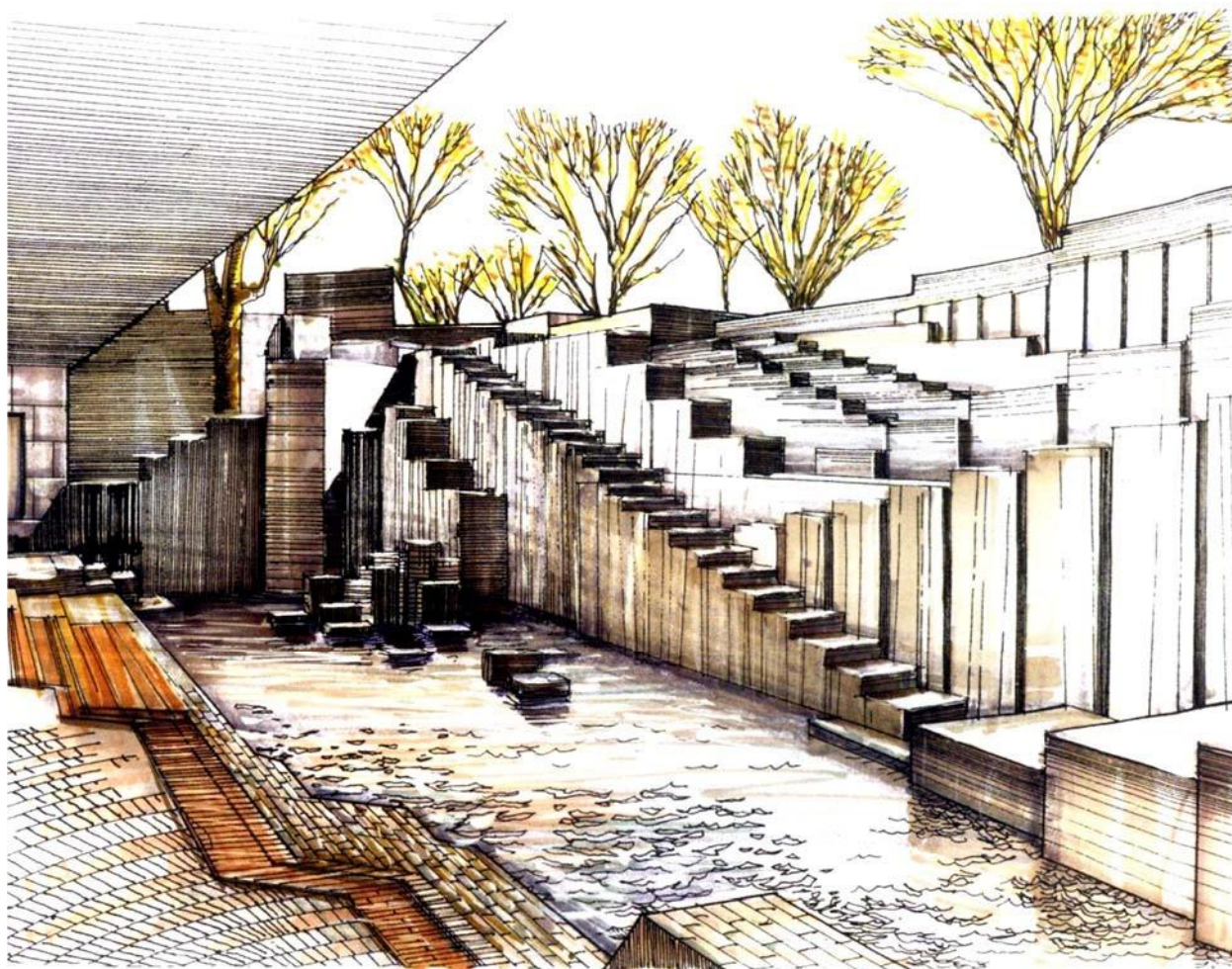
Dizayndagi takrorlanishlar g'oyat turli tuman xarakterlarni tashiydi, ya'ni bu elementlar qanday, ularning hajmlari va qadamlari qanday, bir element takrorlanadimi yoki bir vaqtda bir necha turlicha har bir o'z qadami bilan almashinilishi bilan bog'liqdir.

2.4-rasm. Metrik o'lchov takrorlanishlar.

Lekin ayrim hollarda takrorlanish sun'iy kiritiladi va shakllarni tashkil etishda qo'shimcha vosita sifatida foydalaniladi. Bu tasodifiy bo'lishi kerak emas, qat'iy qonuniyatlarga asoslangan elementlar, barcha tizimni kompozitsion rivojlantirayotgan bo'lishi kerak.

Garchi metrik takrorlanish juda ham faol qonuniyat bo'lsa ham, u garmoniyani va estetik parametrlarni ko'tarilishiga kafolat bermaydi. Agar musiqali asarda benihoya bir notani takrorlansa yoki arxitekturaviy kompozitsiyani qurishda faqat bir elementni takrorlansa, garmoniya yaratilmaydi va monotonlik muqarrardir.

2.5-rasm. Landshaftda metrik qatorlarni qo'llanishi.

Xususan, elementlarni garmonik bir-biriga ifodali moslashtirish, qaysiki biri – birini quvvatlash va umumiy kompozitsiyani to'ldirish qiyin tizimdir. Metrik o'lchovdagi takrorlanishning tashkiliy roli juda ko'p sharoitlarga va avvalambor takrorlanuvchi elementning aktivligida va uning kompozitsiyadagi roliga bog'liq.

Takrorlanishlar ayniqsa hajmiy – fazoviy tizimda kuchli kontrastlarda, ya'ni ko'pincha yetakchi mavzu bo'ladi va butun kompozitsiyani ko'tarib turadi.

Ba’zida shunday ko‘rinishlar, metrik o‘lchovlarning o‘ta to‘yinishidek, elementlarning juda ham yaqin joylashtirilishi yoki elementlarning butun guruhlari paydo bo‘ladi. Bunday hollarda fon tashkiliy bosh bo‘lib xizmat qilmaydi, metrik o‘lchov takrorlanishning o‘zini esa qabul qilish to‘xtatiladi.

Va, aksincha, qatorlar siyraklanganda uning elementlari juda ham katta va bo‘sh fonda yo‘qolib ketadi.

Kompozitsiyaning barcha vositalaridan ritm ayniqsa psixofizologik qabul qilish bilan bog‘liq, axir ritmik qatorni buzish qat’iy qonuniyatni buzishidek bo‘lib ko‘rinadi.

O‘zlashtirish uchun savollar:

1. Ritm va metrni farqi nimada?
2. Ritmik qatorlarga misol keltiring.
3. Metrga ta’rif bering.

2.2. STATIKA, DINAMIKA

Statika va dinamika kompozitsion shakllarni mustaxkamlik darajasini ifodalashda foydalaniladi. Bunday mustaxkamlik aniq, sof his–hayojonda baholanadi, ya’niki shakl tomoshabinga taassurot tug‘diradi.

Bu taassurot shaklning jismoniy holatidan – statik yoki dinamik, bir butun ob’jektning harakati bilan bog‘liq yoki uning qismlari, kompozitsiya (formal) qatoridan kelib chiqishi mumkin. Shaklning ko‘rish va jismoniy statik darajasidan kelib chiqib quyidagi to‘rt ko‘rinishga bo‘lish mumkin:

Ko‘rishga oid va jismoniy statik shakllar. Hosil qilinadigan taassurotlardan ular imkon boricha barqarorlik bilan baholanadi. Ularga quyidagilarni keltirish mumkin: kvadrat, to‘g‘riuchburchak, parallelopiped (oltiyoqli), keng asosga tegishli, kub, piramida va hokazo. Shu xildagi shakllardan tuzilgan kompozitsiya, mahobatli, imkoni boricha statik xarakterni ifoda etadi.

2.6-rasm. **Binoda dinamika.**

Statik shakllarning asosiy turlari:

- simmetrik shakl;
- o‘lchovga oid;
- elementlarni ko‘zga tashlanmaydigan aralashmasi;
- teng elementlarning birini – birini qoplashi;
- yuqoriga yengillik bilan;
- elementlarning sezilarli bo‘lmagan qiyaligi;
- gorizontal bo‘linish;
- elementlarning to‘g‘ri joylashuvi;
- yirik bir–biriga yaqin elementlar bilan;
- yirik asosiy elementlar bilan;
- elementlarning simmetrik joylashuvi; - markazi ajratilganligi bilan.

Jismoniy statik, lekin ko‘rishga oid dinamik shakllar, ularni taassurotga binoan baholanishi bir xil turmaydi.

Bu baholanish statsionar shaklga, oldinga siljishga, masalan bir yo‘nalishda, simmetriyasi buzilgan va boshqa spetsifik dinamik kompozitsiya xususiyatlari uchun tegishli.

Bu shakllarning asosiy turlari:

- markaz o‘qidan aralashgan shakllar;
- ritmik xarakterli;
- elementlarni perpendikulyar joylashtirish;
- pastdan yengillashtirilgan;
- egilgan ko‘rinishda;
- diagonal ajratilish;
- elementlarni erkin joylashtirish;
- cho‘zilgan elementlar;
- elementlarni qiya joylashtirish; - elementlarni assimetrik joylashuvi; - ochiq fazoviylikka kiritish.

Ko‘rishga oid statiklik, lekin jismonan qisman dinamik shakllar. Ular qaysiki “harakatlanuvchi” alohida elementlarga, mustahkam asosga egadirlar. Ko‘pincha dizayn amaliyotda bunday “harakatlar” ishlab turadigan ob’yektlar xususiyatida, haqiqiy harakatlarda ularning alohida detallari shartli ravishda olinadi.

Shunda ham ularning kompozitsiyasi statik xarakterga egadir. Dizayn amaliyoti misolida – harakatlanuvchi moki bilan to‘quvchilik stanokining shakli. Formal kompozitsiyada – bu ko‘rishga oid harakat alohida elementlarning statik shaklida. Ko‘rishga oid va jismonan to‘liq dinamik shakllar. Ular ko‘plab zamonaviy harakatlanuvchi dizaynga – ob’yektlar, avvalambor turlicha transport vositalari uchun tipikdir. Ko‘pincha bu shakllar borliqda fazoviylik bilan qo‘shilib ketadi. Ko‘pincha ularning tizimlari o‘zgaradi. Kompozitsion rejada ularga dinamiklik, intiluvchanlik xarakteri o‘ziga xosdir.

Formal kompozitsiyada – bunday nomlanuvchi egiluvchan ochiq, va tizimi bo‘yicha egalik qiluvchi, kombinator shakllardir.

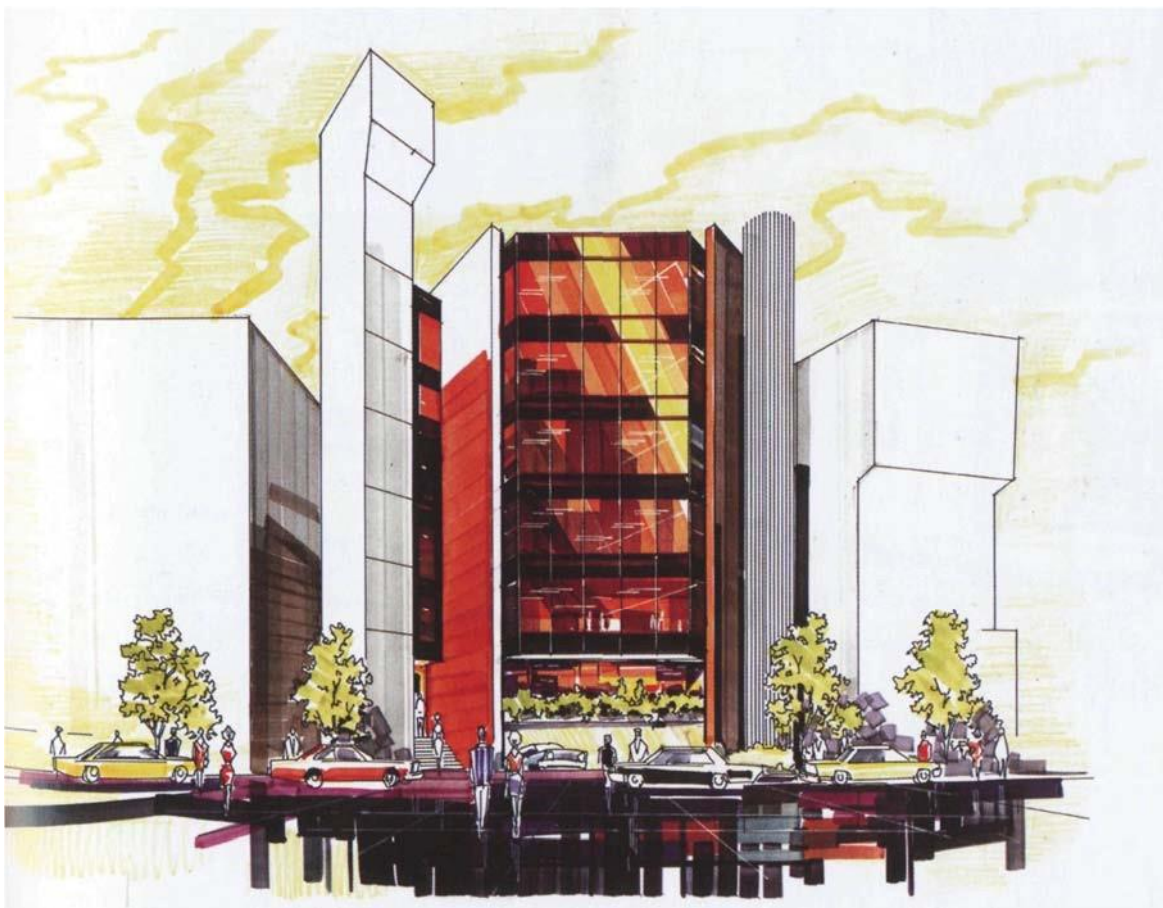
Statika - bu tinchlik, harakatsizlik, shakllarning, geometrik asosdagi barcha qurilishdagi mustaxkamlik holatiga urg'u berilganligi. Statik predmetlar, qaysiki yaqqol markazga ega va simmetriya o'qi shakl o'qining asosiy tashkil etuvchisi bo'ladi. Statik kompozitsiya o'zining qonuniyatiga ega, ya'ni ularga rioya qilmasdan, estetik to'la qonli shaklni yaratish qiyindir. Statik formani ko'pincha nafaqat simmetriya harakaterlaydi, ko'p hollarda markazning aniq bildirilganligi, shuningdek, ob'yektning umumiy yirik massasi xarakterlaydi. Statik tushunchasiga biz majburiy – og'ir va harakatsiz shakllarni beramiz.

Kompozitsiyani qurishda aniq qonuniyatlarga rioya qilish, kompozitsiyadagi topshiriq qanday qo'yilganligiga qarab, statik xususiyatlarini oshiradi yoki susaytiradi.

Statik kompozitsiyalardan asosan tinchlikni, uyg'unlikni berish uchun foydalaniladi. Statik kompozitsiyalar uchun elementlar shaklga yaqin, fakturasi, massasi bo'yicha tanlanadi. Tusli – rang yechimda yumshoqlik o'ziga xosdir. Ranglar yechimi nyuanslarda quriladi – ranglarni yaqinlashtirish: murakkab, tuproqli, jigarrang. Asosan markaz, simmetrik kompozitsiya jalb qilinadi. Barchasi nyuansda qurilgan. Predmetlar fakturasi bo'yicha bir xildir, rangi bo'yicha ham bir xildir.

Umumiy yorug'lik yechim ularni birlashtiradi va tinchlik – xotirjamlik va garmonik atmosferani yaratadi.

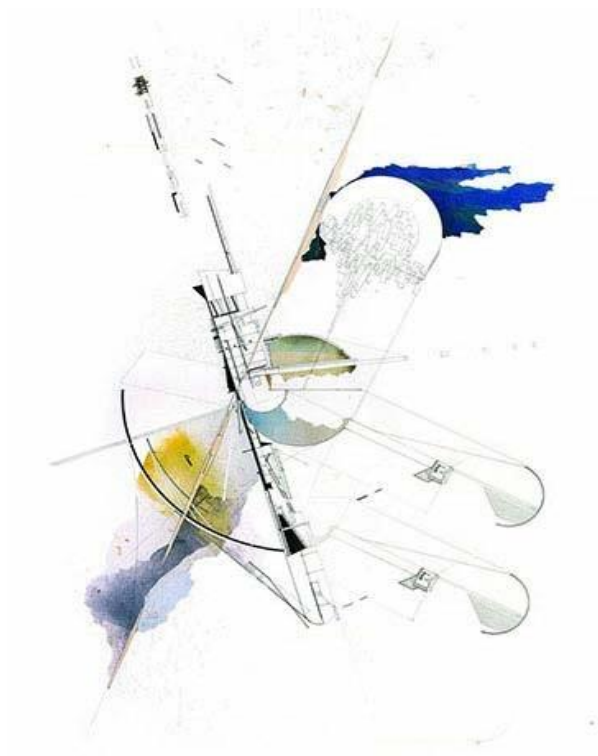
Statiklik – tinchlikni bildiruvchi, shakllar mustaxkamligi. Statik predmetlar, ya'ni aniq markazga ega va ulardagi simmetriya o'qi shakllarni tashkil etishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Bunday shakl, dinamik shakldagidek effektivbo'lasligi mumkin. Harakat tinchlik kabi taassurotga egadir.

2.7-rasm. Binoda statik ko‘rinish.

Dinamika - shaklga bir tomonlama faol yo‘naltirilganlikni qabul qilish deb tushuniladi. Bu kompozitsiya xususiyati mutanosiblik va o‘lchamga munosabati bilan bog‘liq. Kompozitsiya uchun tenglik munosabatida statik xarakterlidir, kontrast munosabatida esa dinamika yaratiladi, biroq ko‘rish orqali harakatlanganda katta o‘lchovga yo‘naltirilganlik kelib chiqadi. Harakat va jonlilikni, kompozitsiyaning mustahkam emasligini va noto‘g‘riligini ko‘rsatish orqali berish mumkin. Bizlar uchun tinchlik va statiklik holatini aniqlash odatdir.

Biz doimo, tana tenglik holatidami deyishimiz mumkin. Holat muvozanatini saqlay olmaslik yoki shakl ob‘yekti bizda harakatni oldindan sezish – harakatlar seriyasini kutishga chorlaydi. Shaklni kutish vizual buziladi.

2.8-rasm. **Dinamik kompozitsiya.**

Albatta, harakatda bo‘lgan shaklning tashqi ko‘rinishini aniqlash qiyin, madomiki biz ko‘pincha uning fazoviylikda qayd qilingan tashqi ko‘rinishiga tayanamiz. Shunday qilib, buzilgan yoki o‘chirilgan konturni harakat ko‘rsatkichi sifatida foydalanish mumkin. Shaklni fazoviylikka yorib kirayotgandek, dinamik deb nomlash qabul qilingan. Agar dinamiklik yorqin ifodalangan bo‘lsa, u asosiy kompozitsion sifat bo‘lishi mumkin. Faol va bir tomonlama yo‘naltirilgan shakl dinamiklikning paydo bo‘lishidagi kerakli shartlaridan biridir. Masalan, kub statiklik taassurotini beradi, vertikal parallelepiped esa – dinamiklikni beradi. Agarki parallelepipedni yoni bilan yotqizilsa, shaklning bir tomonga yo‘naltirilganligi yo‘qoladi va statik hajm olinadi. Dinamik shakl harakatsiz ob‘yektlar uchun ham, harakatda bo‘ladiganlar uchun xosdir. Bunday xususiyatlarni harakatsiz va harakatdagi ob‘yektlarda paydo bo‘lishi turlichadir. Harakatsiz ob‘yektlarda dinamiklik ekspluatatsiyani talab qilmasdan, shartli, kerakli konstruktiv tuzilishda, badiiy g‘oyada, turli o‘lchovdagi o‘zaro harakatining natijasidir. Harakatsiz predmetlar uchun dinamiklik, shaklni aniqlaydigan sifat deb bildirilmaydi.

Poyga avtomobillarning yoki ustki shovqinli samolyotning dinamik shakli shu predmetning mohiyatini ifoda etadi. Dinamika, statikaning barchasi uchun qarama – qarshi tomonidir.

Dinamik tuzilishdan foydalanilayotganda kayfiyatni ko‘proq jonlantirib, hissiyotlarning birdan paydo bo‘lishini ochiqroq berish mumkin, shaklni va predmetlar rangini ta’kidlash mumkin.

Dinamikada predmetlar asosan diagonal bo‘yicha saflanadi, asimmetrik joylashtirilish ma’qullanadi. Kontrastlardagi barcha tuzilishlar – shakl kontrasti va o‘lchamlari, rang kontrasti va siluetlari, tuslar kontrasti va fakturalari. Shaklning dinamiklini, avvalambor uning mutanosibliqi bilan bog‘liq.

Ob’yektning uch tomonlama tenglini uning statikligini xarakterlaydi. Tomonlarning har xilligi dinamikani, “ko‘rishga oid harakat” ko‘p uchraydigan yo‘nalishdagi o‘lchovni yaratadi.

Kubni va cho‘zilgan parallelopipedni solishtiramiz. Chapdagi shakl (cho‘zilgan parallelepiped) ko‘z harakati bo‘ylab uzun tomonni yaratadi. Parallelepipedni yoni bilan qo‘yamiz: vertikal yo‘qoladi, u bilan birgalikda va bir tomonlamali yo‘nalish ham yo‘qoladi. Endi bu statiklik, “yotuvchi” hajm.

Dinamiklikni namoyon bo‘lishi uchun, boshlanish joyini, shaklga yo‘nalish berib, belgilash kerak.

Osmon o‘par imorat, yuqoriga intiluvchi, dinamikdir, madomiki, biz shaklning boshlanish nuqtasini va uning tez sur‘at bilan yuqoriga harakat qilayotganini ko‘ramiz. Dinamik shakl harakatsiz ob’yekt kabi o‘ziga xos bo‘lishi mumkin (arxitekturaviy inshootlar, dastgohlar) va shuningdek harakatdagi (turlicha transport vositalari) ham hosdir.

XX asr texnikasining shakli – zamon ritmi natijasidir.

O‘zlashtirish uchun savollar:

1. Statik shakllarning asosiy turlari qanday?
2. Dinamikaga ta’rif bering.

2. 3. KONTRAST (KESKIN O‘ZGARISH), NYUANS (FARQ), TENGLIK

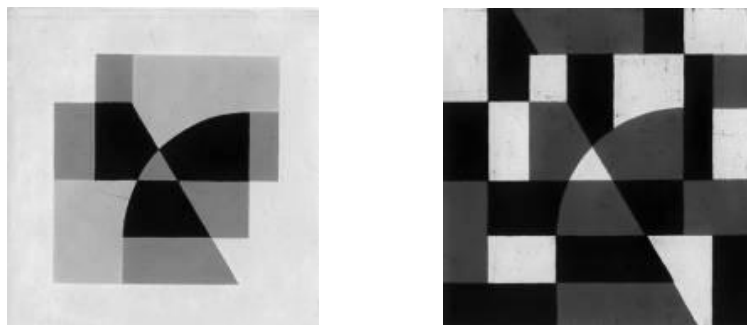
Kontrast – elementlarning, predmetlarning, shakl va ularning quyidagi parametrlar bo‘yicha xususiyatlarining keskin farqlanishi: hajm, shakl, tus, rang fazoviylikdagi o‘rni va h.k.

Konstrast so‘zi ostida taqqoslab ko‘rish, bir xil xususiyatlari orasidagi keskin o‘zgarish tushuniladi. Pastkisi balandga; yengiliog‘irga; ochi qoramtirga, murakkabi oddiyga va h.k. taqqoslanishi mumkin.

Kontrast – bu badiiy usul, uning mohiyati, ikki o‘zaro munosabatdagi xususiyatni, sifatni, fazilatni o‘z ichiga oladi.

Ajratib ko‘rsatiladi: bir o‘lchovli kontrast – bir parametr bo‘yicha taqqoslangan; ko‘p o‘lchovli kontrast – bir necha parametrlar bo‘yicha taqqoslangan. Kontrastli kompozitsiyaning o‘ziga xosligi uning vizual harakatdagi faolligi ko‘rsatiladi.

Kontrastlarning kompozitsiyadagi ifodaliligi tartibsiz emasdir, ritm vositasida qonuniydir. Kontrast masshtab, material, ranglar yordamida yaratiladi.

2.9-rasm. **Kontrast kompozitsiya.**

Kontrastli kompozitsiyalar - konstrast asosida kompozitsion tuzilishlar maksimal ifodalilikka va keskinlikka erishishga ijozat beradi, shu bilan birga maqsadli hissiyotga imkon beradi, shuningdek elementlar tavsifidagi ortiqcha bir xilligi, elementlar birligini ko‘rsatmaydi.

Hajmli modul tuzilishidagi kontrastlar shartli quyidagi tartibda taqdim etilishi mumkin:

- to'yinganlik - hajmlarning va shakllarning turlicha gradatsiyasining (izchillik) taqqoslanishini ko'rsatadi;
- mutanosib kontrast – shakllarni o'zaro nisbatini ifoda etadi;
- qo'shimchalar kontrasti;
- bir vaqtdagi kontrast – turlicha illyuziyalar bilan erishiladi, masalan chuqurlik illyuziyasi.

Elementlar o'zaro nisbatini “massa bo'yicha” aniqlash muhimdir, ko'zga ko'rinadigan konkret shakllardan abstraksiya qilishni o'rganish, barcha kompozitsiyani uning tarkibiga ta'sirini o'tkazishni his qilish;

Kontrast, kompozitsiyaning vositasi sifatida, kuchli va kuchsiz tomonlariga egadir. Kuchli tomoni o'z ichiga shuni oladiki, kontrastda qurilgan shakllar, har doim ifodali va yaxshi eslab qolinadi.

Juda ham keskin kontrastda elementlarning kompozitsion bog'liqligi buzilishi mumkin, shakl esa ko'rish orqali qismlarga bo'linib ketishi mumkin.

Garmoniyaning yutug'ida (monandlik) eng kerakli shart kontrast me'yoriga rioya qilishlikdir, yana shuningdek elementlarning keskin farqliklik orasidagi ravon o'tishlikni yaratishdir.

Turli kompozitsiyalarda kontrastlar roli bir xil emas. Bunday holatlarda, agar kontrast shartli ravishda ob'yektiv bo'lsa, shakllarni tashkil etishda asosiy vosita bo'lishi mumkin. Agar uning qo'llanilishi muhim bo'lmasa, u yordamchi vosita sifatida qatnashadi.

Kontrastdan ishlab chiqarish muhitida foydalanish, qoidaga ko'ra ishlash uchun optimal sharoitni yaratishda kerakli qilib qo'yiladi.

Kontrastlarning juda ham kuchliliga ham va ularning ishtirok etmasliklari kabi, vaqtdan ilgari toliqishni chaqiradi. Shu munosabat bilan kontrastlik darajasibadiiy yondoshish pozitsiya bilan tekshirilmay, ergonomika bilan ham tekshirilishi kerak.

Kompozitsiya ustida ishlashda, ranglarning optimal o‘zaro munosabatini tanlash muhim ahamiyatga ega. Oxirgi darajagacha bo‘lgan ranglar kontrasti shakl yaxlitligining buzilishiga olib kelishi mumkin.

Ba‘zan vositalar orasida, mutanosiblikka erishish uchun foydalanish, ikki vosita deb ham ataladi, ayni kontrastli va nyuansli o‘zaro munosabatlar.

Kompozitsiyada kontrast nyuans bilan ajralmagan holda bog‘liq. Agar kontrast nozik nyuansli yo‘l bilan to‘ldirilsa, u na faqat shaklni dag‘allashtiradi, va yana uning yaxlitligini buzishi mumkin.

Aksent (urg‘u berish) – lotinchadan “urg‘u” – kontrastli element, qaysiki kompozitsiyada alohida ta’kidlanadi, urg‘u beriladi, unga tomoshabinlar e’tibori alohida ta’kidlanadi. Hattoki eng kichik urg‘u uni mubolag‘asiz “portlatadi”.

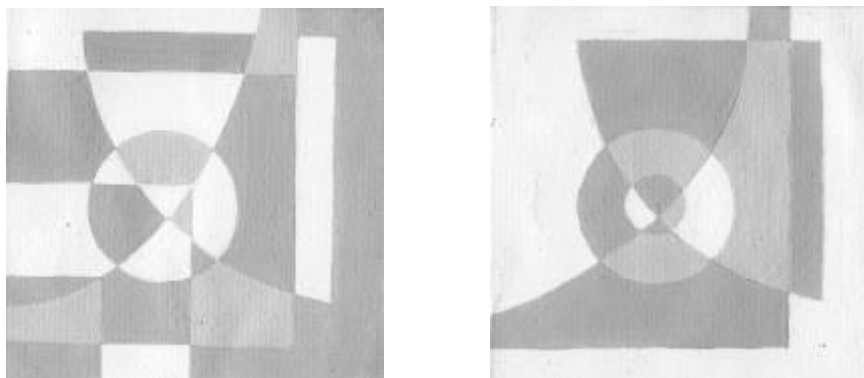
Dominanta (asosiy belgi) bir tuzilishning boshqa tuzilishi ustidan ustunlik qilishi. Masalan, qandaydir rangni yoki aniqlangan shakl elementlaridan ustunlik qilinishi va h.k.

Nyuans – bu tus, nozik farqlanish, arang seziladigan ketma–ket o‘tish, masalan, og‘irdan yengilga, qoradan oqishga, kattadan kichikka, oddiydan murakkabga va hokazo.

Nyuans – kompozitsiyada elementlarning sezilarli bo‘lmagan xuddi shunday kategoriyalar bilan farqlanadi.

Shuningdek bir o‘lchovli va ko‘p o‘lchovli nyuanslar ajratiladi. Nyuansli shakllarda, farqlanishdan ko‘ra, ko‘proq o‘xshashlik bor.

Nyuanslashtirish ob’yektning nozik modellashishiga erishish uchun qo‘llaniladi. Agar nyuans kuchaytirilsa, u kontrastga o‘tishi mumkin. Agarki uni kuchsizlantirilsa, u ko‘rishda farqlanmaydigan bo‘lib qolishi, ya’ni o‘xshashlik bo‘lib qolishi mumkin.

2.10-rasm. **Nyuans kompozitsiya.**

Nyuansli kompozitsiyalar - nyuans kompozitsiya elemenlarining asosiy kompozitsion belgilari bilan kuchsiz farqlanishi bilan xarakterlanadi. Masalan, fakturali sirtlarda, u yirik va mayda donadorlikni, rangda – to‘q sariq – qizil va qizil tuslarni ifodalaydi va hokazo. Nyuansli munosabatlar yaqin va uzoqda bo‘lishi mumkin.

Yaqin munosabatlar elementlardan foydalanib kompozitsiyani tuzishni, shunday deb ataladigan xususiyatlarning teskari o‘zgarilish xarakterini ko‘zlaydi, masalan hajmlarning kengayib borishi va releflarni zichlashtirish.

Uzoq munosabat elementlar xususiyatini to‘g‘ri va parallel o‘zgarishida ifoda etiladi, masalan rang yorqinligining o‘sishi va hajmlarning oshishi. U yoki bunga mos holda nyuanslash va kompozitsiya xarakteri o‘zgaradi: ajratib tekislanganda u hiyla osoyishta, ularni kengaytirilganda – o‘tkir.

Bir butunlikda nyuans ko‘rishga oid tenglikni kompozitsiya hismlari o‘rtasida, uning yaxlitligiga erishishni o‘rnatishga imkon tug‘diradi. Misol uchun – yaqinlashtirilgan tuslar asosida, yagona rang gammasini o‘zida ifoda etadigan, yaxlit xromatik qator sifatida qabul qilinadigan ranglar birikmasi.

Shakllar nyuansirovkasi loyihalovchidan, eng yuqori kvalifikatsiyani, nozik qobiliyatlikni talab etadi, unga odatan konstruksiyalashning yakunlovchi bosqichi, qachonki shakl asosi qo‘shilsa yetib keladi.

Chunonchi shaklning silliqqlanishi, nyuansirovkasi eng so‘nggi ishni yakunlaydi.

Nyuansirovka – bu asosiydir, ya'ni buyumni anchagina shakllantiradi, bashang qiladi. Shunday ekan, nyuansirovka – kompozitsiyaning barcha vositalari ichida eng nozigidir, undan foydalanish esa qiyin vazifani ifodalaydi va eng yuqori malakani talab etadi. Agar kontrast ko‘pincha vazifa bilan yoki buyum konstruksiya bilan shartlansa, u holda nyuans na uni na buni aniqlamaydi.

Nyuans shaklning badiiy anglash bilan, material, ranglar bilan bog‘liq va sezilarli darajada dizaynerning individualligiga bog‘liqdir.

Shakllarning nyuansirovkasi ko‘pincha buyumlarning ishlab chiqarish texnologiyasiga va qo‘llanilayotgan materiallarning xususiyatiga bog‘liq. Dizayner materialning xususiyatini nozik his qila olishi va ulardan to‘g‘ri foydalana olishi kerak. Nyuans proportsiyada, ritmda, rangda, plastikada, dekorda, fakturada, sirtida va hokazoda namoyon etiladi.

Nyuansda tuzilgan, shakllar, har doim osoyishta va birdan ochilmaydi (shakldan farqli o‘laroq, kontrastda tuzilgan). Shuning uchun, shakl ustida ishlashda ko‘plab nyuanslardan foydalanish mumkin. Bularda hattoki butun kompozitsiyani qurish mumkin. Ayniqsa nyuansning roli intererlarni ishlashda kattadir, qaysiki alohida elementlarni doimo bog‘lash zarurdir.

3. O‘xshashlik, aynanlik

Aynanlik – tenglik, bir xil elementlarning, sifati bo‘yicha o‘xshash takrorlanishi (o‘lcham, shakl, tus).

Aynanlikdan shunday holatlarda foydalaniladiki, qaysiki bir elementlar takrorlanish o‘rniga ega bo‘lsa, shuning uchun u kompozitsiyaning shunday vositalari bilan bog‘langanki, ya'ni takrorlanishda asoslangan. Aynanlik na faqat bir xillikni anglatadi, elementlar analogiyasini qiyoslash) ham anglatadi. U to‘liq bo‘lishi (absolyut-mutloq) va qisman bo‘lishi mumkin.

Butunlay o‘xshashlik elementlarning bir xilligida ularning barcha kompozitsion xususiyatlarida ifoda etiladi, masalan, o‘lchami, rangi, plastikasi va hokazo.

Aynanlik asosida shunday nomlanadigan rapportli kompozitsiyalar quriladi. Rapportli kompozitsiyada elementlar, bir xil ornamentli qatorlarni va bir tekis to'ldirilgan, dekorativ tekislikni hosil qilib, takrorlanadi.

Bunday kompozitsiyalarning xarakterli tomoni – har qanday yo'nalishda erkin rivojlanish imkoniyatidir. Ularning fodaliligi tasvirda na faqat takrorlanuvchi elementlarda va, ya'ni ular orasida hosil bo'ladigan "oraliqlarda" ham belgilanadi.

Aynanlik elementlaridan tashkil topgan kompozitsiya, osoyishta, vazmin xarakterga ega. Elementlarning mutloq aynanligida u monotonligi bilan ajralib turadi. Monotonlikni yo'qotish qisman o'xshashlikka erishishga imkon tug'diradi.

Qisman o'xshashlik bir butun bir xil elementlarning munosabatini, qandaydir uncha katta bo'lmagan farqiga ega bo'lganligini bildiradi.

U masalan, kompozitsion analogik bog'lanishda o'lchami bo'yicha, joylashishi bo'yicha, konfiguratsiyasi bo'yicha, fakturasi bo'yicha va bir necha elementlarning rangi bo'yicha ifoda etiladi. Bunday bog'lanish kompozitsiyaga qo'shimcha ayrim "jonlilikni", tomoshabinga rejadagi ta'sir ko'rsatish aktivligiga ruxsat beradi.

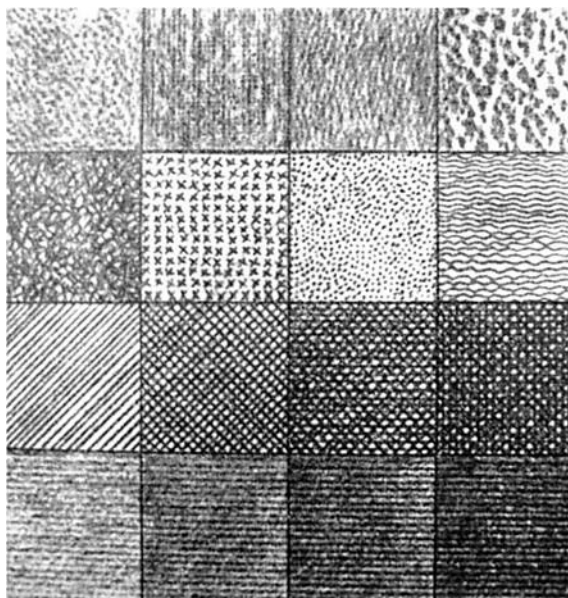
Kontrastlardan mahrum bo'lgan kompozitsiya, ifodasizdir. Nyuanslardan mahrum bo'lgan kompozitsiya, qo'poldir.

O'zlashtirish uchun savollar:

1. Kontrastlar turlarini aytib o'ting.
2. Nyuans nima?
3. Kontrastlarga misollar keltiring.
4. Nyuanslarga misollar keltiring.
5. Aktsent so'zining ma'nosi nima?

2.4. TUZILISH, FAKTURA, TEKSTURA (TARKIBIY TUZILISH)

Faktura, tekstura va tuzilish o'zida badiiy ifodaliylikning faol vositasini namoyon etadi. Fakturalar va teksturalar effekti avvalambor, materialning tabiiy sifatida, uning estetik o'ziga xosligini ochishda foydalaniladi. Agar materialning fakturasi va teksturasi juda ham ifodali bo'lsa, ya'ni ularning kuzatuvchiga ta'sirchanligi, kompozitsiyada shaklga nisbatan ta'siri juda kuchli bo'lishi mumkin. Biroq fakturaning va teksturaning haddan tashqari yaqqoligi qabul qilinmasligi mumkin. Faktura va teksturaning sirti o'lchamini va fazoviylikdagi kengligini hisobga olib, ya'ni uning ishlashiga qarab tanlanishi kerak.

2.11-rasm. **Tekstura.**

Faktura— sirtning, undan uch o'lchamli tuzilish chiqadigan alohida xususiyati. Ko'pincha "Faktura" termini tegishli silliqlikni yoki sirtning g'adirdudurligini ta'riflashda ishlatiladi. U bilan bizga ma'lum bo'lgan materiallarning xususiyatini xarakterlash mumkin: toshning g'adir-budurligi, yog'ochning tolaligi, ipdan to'qilgan gazlama.

Fakturalar o'zining kengligi bo'yicha mustaqil elementlar sifatida va shakllar va sifati bo'yicha kam qabul qilinadi, shunday ekan ularni aniq farqlash mumkin.

Fakturalar sirtining juda ham yirik elementlari sirt (relyef) bo'linish elementlari sifatida tashkil topadi.

Fakturaning ikki asosiy tipi ajratiladi:

- taktil faktura realdir –unga qo'l tekizilganda sezish mumkin;
- vizual fakturani faqat ko'z bilan ko'riladi.

Har qanday taktil faktura shuningdek vizual bo'ladi. Vizual faktura real va illyuziyali bo'lishi mumkin.

Bizning ko'rish va sezish organlarimiz chambarchas o'zaro bog'liq. Qachonki biz sirtning vizual fakturasini ko'rganimizda, ko'pincha uning taktil xususiyatini, hattoki unga teginmasdan sezamiz. Bu rektsiya shu singari materiallar assotsiyasiga asoslanib tuzilgan.

Faktura va masshtab - Faktura sirtining masshtabi, ungacha bo'lgan masofa va yorug'lik – faktura sirtini qabul qilishdagi muhim faktordir (omil).

Faktura naqshining masshtabi qanchalik kichik bo'lsa, uning sirti shunchalik silliq bo'ladi. Hattoki dag'al sirtlar ham, agar ularga masofadan qaralsa, nisbatan silliq ko'rinadi. Faqat yaqin masofadan ko'rilsa fakturaning dag'alligi bilinadi.

Faktura masshtabining nisbiyligi yaqqol ko'rinadigan shaklga va fazoviylikdagi tekislik holatiga ta'sir etishi mumkin. Ko'p tolalikka yo'naltirilgan faktura sirtning uzunligi va kengligini namoyon qiladi.

Dag'al sirtlar tekislikni yaqinlashtiradi, ularning hajmini kamaytiradi va og'irligini vizual ko'paytiradi.

Xulosa qilib aytganda, fakturalar fazoviylikni, ya'ni ular bo'lgan joyda vizual to'ldiradi.

Faktura va yorug'lik. - Yorug'lik fakturalarni his qilishga ta'sir etadi va o'z navbatida, qaysiki u yoritayotgan fakturalar ta'sirida bo'ladi

To'g'ri yorug'lik (nur), sirtning ko'ndalangiga jismoniy faktura bilan tushadigan, uning vizual fakturasini ta'kidlaydi.

Tarqoq yorug'lik (nur) jismoniy fakturani berkitadi, uning uch o'lchamligini sezilmaydigan qiladi.

Sirtning silliq, yarqirab turishi yorug'likni a'lo darajada akslantiradi va o'ziga e'tiborni tortadi.

Jilosiz sirtlar yoki g'adir-budur fakturalar bilan o'ziga singdirib oladi va yorug'likni tengsiz tarqatib yuboradi, shuning uchun silliq sirtni bo'yalgan rangga nisbatan unchalik yorug'masdek ko'rinadi. Juda ham dag'al (g'adir-budur) sirtlarda, agar ularni to'g'ri nur bilan yoritilsa, yorug'likdan va soyadan ajratilib ko'rsatilgan naqsh paydo bo'ladi.

Faktura va kontrast (keskin farq) - Kontrastdan fakturaning qanchalik aniq ko'rinishi bog'liq.

Bir tekis silliq fonga joylashtirilgan faktura, yonida joylashtirilgan o'ziga o'xshagan fakturadan ko'ra, yaxshi ko'rinadi. Bir muncha dag'al fonda u o'lchovi bo'yicha ingicha va kichkina bo'lib ko'rinadi.

Nihoyat, faktura materialni va sirtni parvarish qilishda muhim omildir. Silliq sirtlarda iflos va eskirish nisbatan bilinadi, ammo ularni tozalash osondir. Dag'al sirtlar iflosni bekita oladi, biroq ularni parvarish qilish qiyindir.

Faktura va naqsh (bezak) Naqsh — bu dekorativ bezatish yoki sirtlarning ornamentatsiyasi qilish (naqshli bezatish).

Naqsh asosida har doim qandaydir ornament elementlarining – xarakterli shaklda yoki rangda takrorlanishi yotadi.

Ornamentning takrorlanuvchi xarakteri ko'pincha sirtga teksturalik (tarkibiy tuzilish) xususiyatini beradi.

Agar ornamentlar elementi bir muncha kam bo'lsa, ular o'zining individual bir xilligini yo'qotadi va tusga (ranglar har xilligi) aylanib qoladi, ular naqshdan ko'ra, ko'proq teksturaga o'xshab qoladi.

Faktura va naqsh – dizayn elementi bilan o'zaro bog'liqdir.

Naqsh strukturali (tuzilishli) va kiritilgan bo'lishi mumkin. Strukturali naqsh tabiiy materillar ichidan chiqadi, uning uslubi qayta ishlab, ishlab chiqarishdir.

Faktura va fazoviylik - Faktura o'ziga va materialga xos, qaysiki biz mebellashni va ichki fazoviylikni bezatishda bir-biridan farqlashda foydalanamiz.

Turli fakturalarni birga qo'shishni bilish, va rangdan va yorug'likdan kompozitsiya yaratish kabi muhimdir.

Fakturalardan kompozitsiya yaratish mo'ljallangan xonaga va xarakteriga mos bo'lishi kerak.

Faktura naqshining o'lchami fazoviylik o'lchami bilan va uning asosiy elementi bilan moslashtirish kerak. Shuningdek, faktura fazoviylikni vizual to'ldirsa, uncha katta bo'lmagan fazoviylikda esa ko'zga tashlanmaydigan fakturalardan foydalanish yoki ularni uncha ko'p bo'lmagan miqdorda qo'llashga rioya qilish kerak.

Katta fazoviylikda fakturadan fazoviylikning hajmini kamaytirishda foydalanish mumkin. Faktura plastik elementlari tarkibining miqdori va kattakichikligidan qat'iy nazar, tekislik shakllari holatida oralik o'rinlarni, silliq sirt va relief kabilarni egallaydi. Fakturali sirt o'zining turli tumanligi bilan ajralib turadi. U qanchalik "chiqib tursa" va tomoshabinga yaqin bo'lsa, uning plastik xarakteri shunchalik kuchli ko'rinadi. Uzoq nuqtadan faktura oddiygina silliqsirt bo'lib ko'rinadi. Turli ko'rinish nuqtalaridan tekislik shakllarda mayda kabi va yirik fakturadek, relefga yaqin qo'llash kerak.

Relyef - fakturaga, tekislik shakllarini plastik tuzilishga nisbatan bir muncha yirik xarakterlanadi.

Ayrim hollarda relief alohida chiqadigan elementlar hisobiga hajmli shaklga yaqinlashtiriladi. Relyeflarning turlarini ajratishda, shuningdek va faktura, yaxlitlikda– miqdorda va elementlar o'lchamida, sirt relyefni tashkil etishda ifoda etiladi. Dizaynda, va haykaltaroshlikdek kabi relyefning konturga (chuqurlashtirilgan) bo'linishi: barelyef va gorelyef keng tarqalgan. Bunday bo'linishda relyefli sirtining turli plastik xarakteri aniq namoyon bo'ladi.

Relyefli shaklning muhim belgisi - uning zichligi va yopiqligi.

Zich relyefga misol – monolit tekis shakl tashqi sirtining plastik qayta ishlanishi. U butun relyef massasini shakllanishi bilan xarakterlanadi.

Ikkinchi ko'rinish – ochiq relyef – o'zining ingichka, listli plastik shaklini, tekislikda ko'rsatilgan yoki unda kesilgan turli elementlarni kiritishi bilan

ifodalanadi. Ochiq relyefli shakllarni qo'llash asosida turli-tuman kompozitsion vazifalarni yechish mumkin, masalan dinamik xarakterdagi, o'tkir plastik kompozitsiyalarni qurish.

Relyef elementlariga fonli tekislikda sezilarli e'tiborda bo'lish bu kompozitsiyalar hajmli-tekislik xarakteriga ega bo'lishi mumkin.

Tekstura – material stukturasining, ya'ni predmet tayyorlangan, sirtning tashqi belgilarini kuzatish. Xususan teksturadan (tasvir) ko'proq yog'ochdan va gazlamadan tayyorlangan buyumlar xarakterlanadi. Turlicha teksturalardan buyumni qayta ishlashda dekorativ element sifatida foydalaniladi. Xususiyati bo'lmagan tekstura materialidan qochish kerak, masalan yog'ochga o'xshatib ishlangan plastmasa va hokazo.

Yog'ochdagi tekstura tasviri yo'nalishidan qat'iy nazar uni qayta ishlashda o'zgaradi, ya'ni kesish tekisligiga – radial, tangentsial yo'nalishda, radial-qo'lali, tangentsial-qo'lali.

Teksturani chiqarishda rang, ayniqsa (kontrast) yog'och tolalarning tabiiy rangining farqi ahamiyatli rol o'ynaydi. Faktura va tekstura o'zida badiiy ifodalilikning faol vositasini ifoda etadi.

Fakturaning va teksturaning effektidan avvalambor shuning uchun foydalaniladiki, materialning tabiiy sifatini yetkazib berish, uning estetik o'ziga xosligini ochishdan iboratdir.

Agar materialning fakturasi yoki teksturasi juda ham ifodali bo'lsa, ularning kuzatuvchiga ta'siri, buyum shaklning ta'sirga ko'ra kuchli bo'lishi mumkin.

Biroq fakturaning yoki teksturaning haddan tashqari ko'zga tashlanishi yoqimsiz bo'lishi mumkin. Sirtning fakturasi va teksturasini buyum hajmiga va fazoviylik o'lchamiga qarab, ya'ni ularni ishlatilishiga qarab tanlash kerak.

Struktura – qurilma, qurilish, material tarkibi.

Shaklni tashkil etadigan, sirt strukturasini, hajmli va tasvirning fazoviylik ifodaliligini aniqlaydi va nihoyat, hajmlar strukturasini va ular yordamida tashkil etilgan fazoviylikni o'zida dizayn ob'yektining kompozitsion xususiyatini aks etadi.

O'zlashtirish uchun savollar:

6. Faktura va tekstura tushunchalari nimasi bilan farqlanadi?
7. Fakturaning turli ko'rinishlarini aytib o'ting.
8. Relyefga ta'rif bering
9. Kompozitsiyaning badiiy obraziga faktura qanday ta'sir ko'rsatadi?
10. Relyef qanday vujudga keladi?
11. Shaklni qanday qilib yorug'lik bilan o'zgartirish mumkin?
12. Yorug'lik yordamida fazoviylikni qanday qilib o'zgartirish mumkin?
13. Ornamentda (naqshda) rapport nima?

2. 5. SIMMETRIYA, ASIMMETRIYA, MUVOZANAT

Simmetriya – bu muvozanatning shunday holatiki, qaysiki markaz nisbatida, o'q yoki simmetriya tekisligida massa bo'yicha na faqat teng joylashadi va elementlarning geometrik xarakterikasi bo'yicha ham teng joylashadi.

Simmetriya tashkil etish vositasi sifatida muvozanatning barcha tuzilishini markazga nisbatan yoki simmetriya o'qiga va muayyan yaxlitlikni ta'minlaydi, lekin har doim ham kompozitsion birlikni bermaydi. Bu elementlarning nuqtaga nisbatan, o'qqa yoki simmetriya tekisligiga aynan (o'xshash) joylashtirilishi, ko'z bilan qabul qilinganligi muvozanatning va garmoniyaning (uyg'unlik) alohida turini tartibga solishdir.

Simmetriya struktura yaxlitligida elementlarni tashkil etishda katta rol o'ynaydi. Ko'rish va miya xususiyati, inson tanasini simmetrik tuzilishida bizning tasavvurimizda na faqat muvozanati, va simmetriyalilik shaklni garmonik tashkil etilishi ham aytiladi.

Simmetriya – elementlarni o'qi bo'yicha, fazoviylikni vizual teng qismga bo'lib, teng joylashtirish.

Simmetriya uchun, ko'pincha geometrik markaz bilan bir-biriga to'g'ri kelgan, yorqin ifodalangan markaz xarakterlidir.

Simmetriyalilik, geometrik va jismoniy teng qismlardan tarkib topgan, birbiriga nisbatan joylashgan har qanday shaklni nomlash mumkin.

Geometrik muvozanat ostida birga bo'la oladigan yoxud ko'zguga oid tenglik tushuniladi.

Simmetriya shaklning turg'unligini ta'minlaydi. Uning har qanday buzilishi, ya'ni shakl dinamik, turg'unsez xarakterga ega bo'lishiga olib keladi.

Assimmetriyalilik, kompozitsiya yaxlitligini qachon saqlaydi, qachonki elementlar tengsizligi ularni ko'rishga oid tengligida bartaraf etilsagina. Shu bilan birga, qaysiki ko'rish orqali kompozitsiya markazi o'tadigan yangi o'q chizig'i o'rnatiladi. Shunday qilib kompozitsiya buzilib ketmaydi, aksincha tenglashtiriladi, turg'un xarakterga ega bo'ladi.

San'atda simmetriya real voqelikka, shakllarning simmetrik tuzilganligiga asoslangan. Masalan, inson figurasining, kapalakning, qor parchasining va boshqa ko'plab shakllarning simmetrik tuzilishi.

Simmetriyali kompozitsiyalar – statik (turg'un), chap va o'ng qismi tenglashtirilgan.

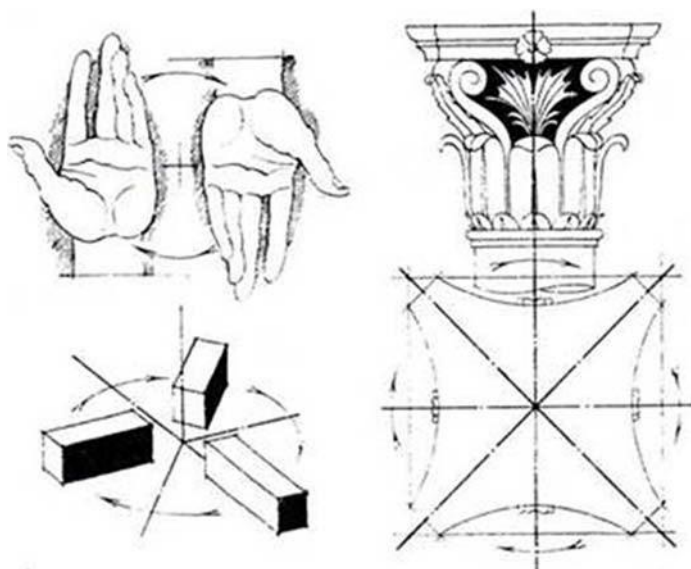
Simmetriyaning bir necha asosiy turlari mavjud: ko'zguli, o'qli, vintli, ko'zguli-o'q chiziqli yoki aralash:

- Vintli simmetriya chiziqning aylanama harakatida yoki harakatlanmaydigan tekislik o'q chizig'i atrofidagi doimiy burchakli tezlik bilan va o'q chizig'i bo'ylab bir vaqtda ilgarilab boradigan harakat natijasida erishiladi. Spiral, vintlar, vintli zinapoyalar – bunday simmetriyaning gammasidan ko'ra oddiy holati. Element bir vaqtda aylanmalikni va o'q chizig'i atrofidagi ilgarilab borish harakatini bajaradi (faqat hajmli gavdalar uchun).

- O'q chiziqli simmetriya. Bu simmetriya o'qqa nisbatan, chiziqning ikki yoki tekislik simmetriyasining kattagina miqdorini kesishib o'tilishi (O'qli simmetriyada elementning o'zi simmetriyasiz tuzilishga ega bo'lishi kerak).

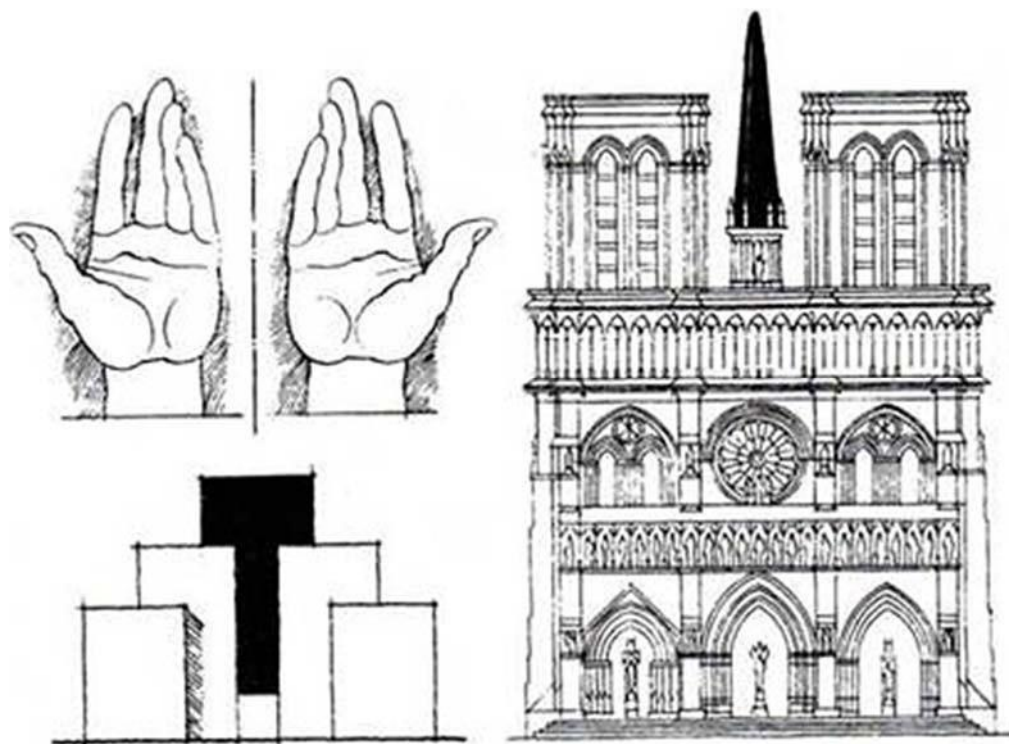
O'qli simmetriya ustma-ust tushishi shartlanadi (geometrik shakllarning o'qli kesimida tengligi) va simmetriya o'qiga nisbatan shakllar aylanishiga erishiladi. Masalan, uch shoxchali, qandilni taqdim etish mumkin. U simmetriyali,

ammo bu yerda ko'zguli aks etilishi yo'q, takrorlanish, shaklning aniq burchagidagi bir-birga mosligi bor. Bunday, shoxchaliqandil 120° orqali takrorlanadi.

2.12-rasm. O'qlisimmetriya.

-Ko'zguli simmetriyada kompozitsiya elementlari bir xil masofadagi simmetriya tekisligida joylashadi va bir-birining ustiga qo'yilganda ularning shakllari barcha nuqtalarga to'g'ri keladi, ya'ni bir shakl ko'zguli boshqasini takrorlaydi. Ko'zguli simmetriya o'qni va ko'gzu borligini nazarda tutadi, ya'ni, to'liq, bir va boshqa tomonga aks etilishi.

2.13-rasm. Ko'zgulisimmetriya.

Ko'zguli-o'qchiziqli yoki aralash. Bunday simmetriyaning ikkita tur mavjud:

Agar bir asarda bir-biriga o'qshilishi va ko'z ulivo'qli simmetriyalar ketsa; O'qsimmetriya elementlarni qurishda simmetriya bilan birga o'linsa.

Assimmetriya – bu mavjudemaslik yoki simmetriyaning buzilishi. Assimmetriya o'zining tuzilishi bo'yicha simmetriyaning paydo bo'lishida qarama qarshi. Kompozitsiyaning bu varianti, birikuvlik va elementlarni joylashishi, o'qi, tekisligi bo'yicha hech qanday simmetriya yo'q.

Assimmetriyadan simmetrik rivojlanayotgan shaklda foydalanishda dizayn ob'ektlarida va arxitekturaviy muhitlarda va ayniqsa interyerlarda ko'proq uchraydi. Teng erishish xususiyatlarini bo'lishni, qaysiki simmetriyadan chekinishda harakat qilishni o'rganish muhimdir.

2.14-rasm. **Binoda assimetriyani aks ettirish.**

Assimetriya simmetriyadan printsiplial farqi shaklning xususiyat-holati sifati egaligidir. Asimmetrik kompozitsiyani tashkil etishda bir vaqtda ko‘plab qonuniyatlardan, shuningdek alohida elementlarni o‘zining bog‘lovchi –o‘qi simmetriyasidan mahrum qilinganida foydalaniladi.

Assimetriyali shakl ustidaishlash, simmetriyalikdan ko‘ra qiyindir. Kompozitsion tenglikning nozik jihatlarini tushunish kerak, ya'ni shaklning tengligi ko‘pincha tenglikka olib keladi.

Agarkompozitsiya asimmetrik tuzilgan bo‘lsa, qoidaga ko‘ra simmetriyasiz va aksincha, agar kompozitsiya simmetriyali bo‘lsa, u qoidaga ko‘ra, asimmetrik emas.

Bubutunlayshuniisbotlaydiki, simmetriya va asimmetriya kompozitsiyaning o‘zaro shartli qoidasi hisoblanadi. Badiiy usul kabi, asimmetriya dinamikani, san'at asariga turli-tumanlikni beradi,elementlar erkinligini, tabiiy tasodifiylikni, ajoyiblikni kiritadi.

Arxitekturada assimetriyalik funktsional belgilangan binolarga shartli qilish mumkin. Tasvirlangan predmetlarning kompozitsion guruhlarda simmetrik

joylashtirilishi, kompozitsion tenglik hissini va ba'zan deyarli asarning chap va o'ng qismida ko'zguli o'xshashligini yaratadi.

Assimmetrik kompozitsiyada tenglik fazoviy tanaffusni predmetlar o'rtasiga kiritish bilan erishiladi, shu bilan birgalikda esa bir-birlariga yaqinlashadilar, yoki uzoqlashadilar.

Tenglik katta va kichik shakllar taqqoslanishi orqali, yorqin va qora kontrastlar orqali, ravshan va xira ranglar orqali erishiladi.

Assimmetriya – tashkillashtirish printsipli, ya'ni elementlarning dinamiklik tengligida, harakat taassurotining yaxlitlik me'yorida tuziladi.

Agar simmetriyali shakl oson va darhol qabul qilinsa, u holda assimmetriyalilik asta-sekin o'qiladi.

Shuni nazarda tutish kerakki, ya'ni simmetriya ko'pincha, va assimmetriya ham, bir necha kompozitsion o'q chiziqlarining solishtirilishida ifoda etiladi.

Eng oddiy holatda – asosiy o'qning va unga bo'ysingan o'qqa o'zaro nisbati, kompozitsiyada ikkinchi darajali qismini aniqlaydigan o'rnidir.

Ikkinchi darajali o'q chizig'ining asosiy o'q chizig'i bilan sezilarli darajadagi farqida kompozitsiya buzilishi mumkin. Uning yaxlitligiga erishish uchun turli usullardan foydalaniladi:

- o'q chizig'ining yaqinlashishi;
- qo'shilishi;
- umumiy yo'nalishni qabul qilish va boshqalar.

Kompozitsiya o'ziga simmetriyani va assimmetriyani bir vaqtda kiritish mumkin. Shunda u ikkinchi darajali assimmetrik qismlarning teng erishishi va asosiy simmetrik shakllar asosida tuziladi.

Bunday teng erishishlikda barcha kompozitsiyaning ko'zguli tengligi o'rnatiladi. U, qaysiki asosiy element umumiy shaklga nisbatan asimmetrik, uning qismlari esa simmetrik va aksincha bo'lgan holatda erishish mumkin.

Biroq tabiatda absolyut (mutloq) simmetriya yo'q. Simmetriyadan chekinish texnikada ilojisizdir, ya'niki ular funktsional va konstruktiv faktorlar bilan bog'liq

bo‘ladi. Lekin ularbutunlay yo‘l qo‘yilgan, qaysidir darajada uning o‘zi ham shaklni izdan chiqaradi.

Bunday holatlarda assimetrik elementlar boshqa shakllar bilan qurish organik bog‘lash darkor, kompozitsion tenglashtirish va shunda kompozitsiya o‘zining asosi bo‘yicha aniq chekinish bilan simmetriyalik assimetriya tomon, tartibga solish mumkin bo‘ladi.

Assimetriyali markazlashmagan kompozitsiyada, ba'zan tenglik ongli ravishda zaiflashadi yoki hattoki butunlay yo‘qoladi, masalan, uch holatda, qachonki mazmunli markaz kompozitsiyaning qaysidir bir tomoniga yaqin joylashgan, uning boshqa qismi esa kamroq yuklangan bo‘lsa.

Assimetriyali kompozitsiyalar - agar kompozitsiya holatlar kontrastlar orqali ochilsa, yoki shakllarni guruhlashda, bir-biridan masofada joylashgan, yoxud tashqisi, ularning kompozitsiyasi simmetriya tamoyili bo‘yicha bo‘linadi. Ammo bu taqqoslanish qarama-qarshilikdagi birlikni, ya'ni kompozitsiya muvozatini berishni tashkil etadi.

Muvozanat - Kompozitsion muvozonat ostida shakllarning shunday holati tushuniladiki, qaysiki barcha elementlar balanslangan, o‘zaro baravarlashirilgan.

Kompozitsion muvozanat, nafaqat elementlar tengilidir va undan, uning markazga nisbatan kompozitsiyaning asosiy massasining taqsimlanishi bog‘liqdir.

U materialning va fazoviylikning, mutanosiblikni, asosiy va ikkinchi darajali o‘q chizig‘ining joylashishi, yaxlitlikni ranglar va tuslarga nisbatan tashkil etish xarakteri bilan bog‘liq.

Kompozitsiyani tugallashdagi muhim sharoitlardan ularning qismlarini asosiy markazga nisbatanligi hisoblanadi.

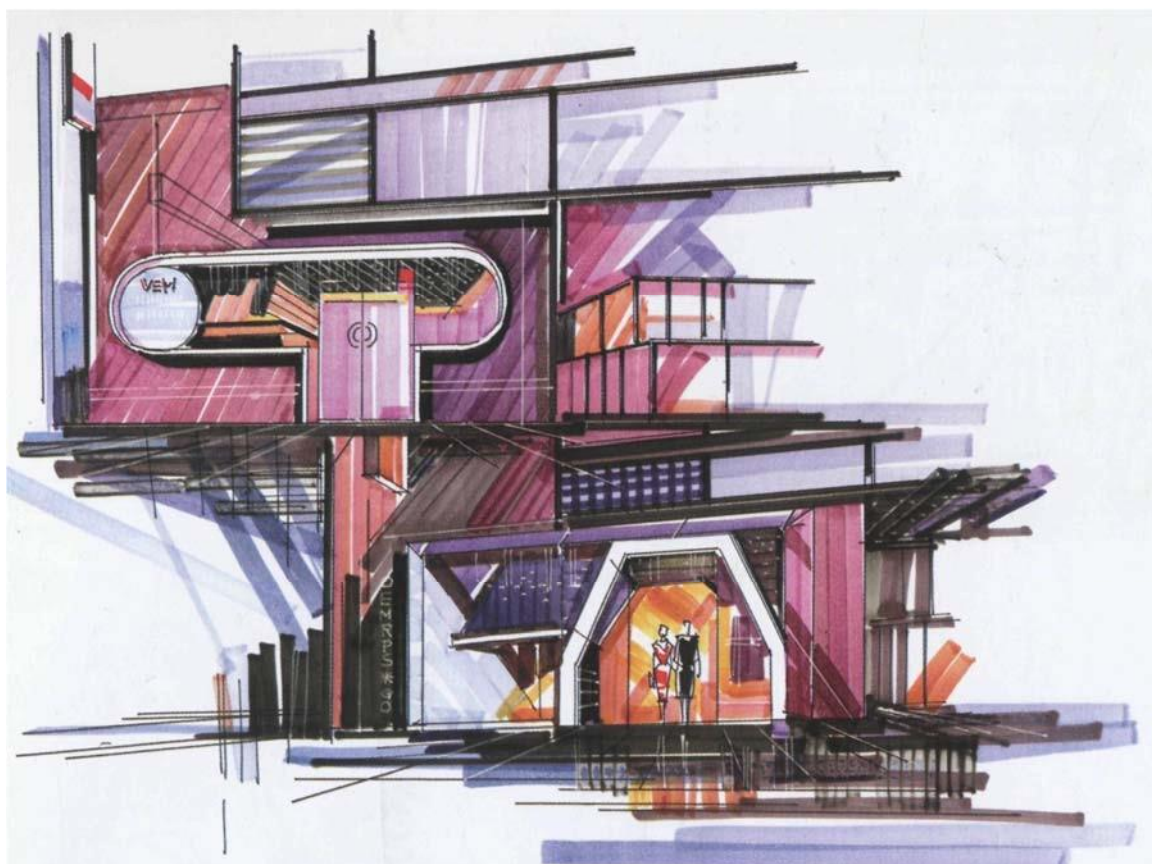
Muvozanatni izlash turlicha simmetriyali va asimmetriyali kompozitsiyalarda amalga oshiriladi. Simmetriya borligida, topshiriq qoidaga ko‘ra, juda ham osonlashtiriladi, va muvozanatni turli-tuman elementlarining kattagina miqdori va simvollari bunday holatda deyarli mashinaldir (g‘ayriixtiyoriy ravishda).

Simmetriyali kompozitsiyaning barcha qismlari baravarlashgan, assimmetriyali kompozitsiya baravarlashgan va baravarlashmagan bo'lishi mumkin. Katta yorqin dog'lar kichik qoralarga tenglashtirish mumkin.

Bir necha hajmi bo'yicha dog'larni bir katta dog'ga tenglashtirish mumkin. Variantlar juda ko'p: qismlar massasi bo'yicha, tusi bo'yicha va rangi bo'yicha tenglashtiriladi. Muvozanatga shakl va figura ham, xuddi shunday ular orasidagi fazoviylik ham tegishli bo'lishi mumkin.

Assimmetriyali kompozitsiyada ayrim hollarda, agar ma'noli markaz karta chetiga yaqin bo'lsa, muvozanat umuman bo'lmaydi.

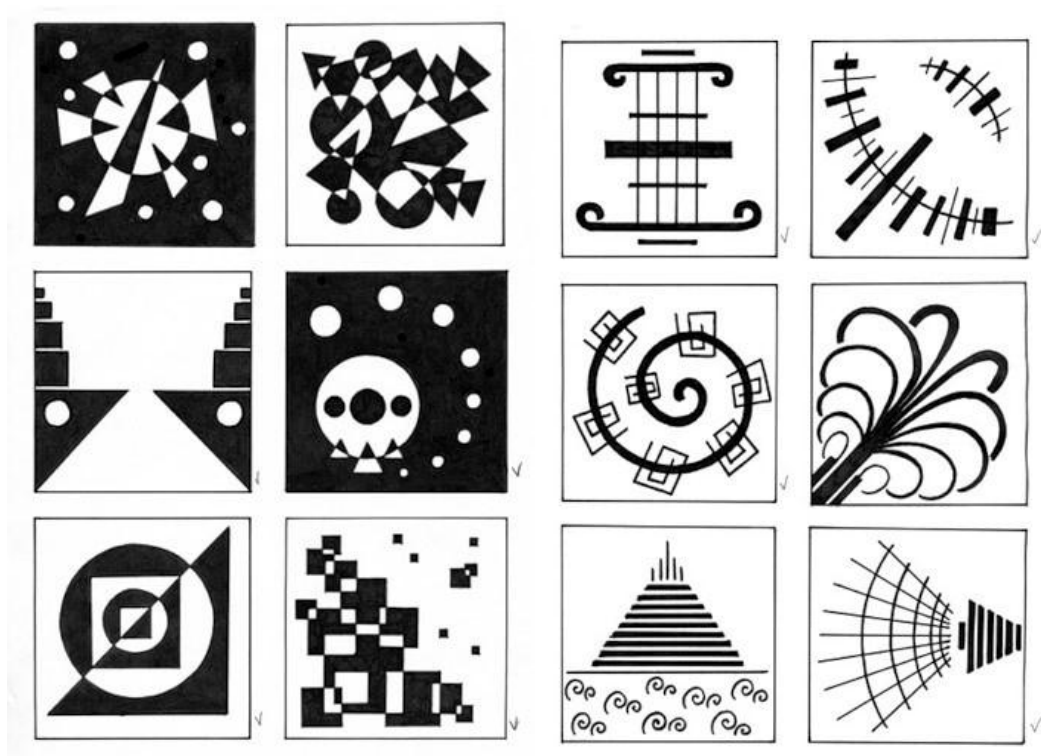
Agar kompozitsiyaning o'ng va chap qismlaridagi elementlari bir xil bo'lsa, ammo simmetriyaning aniq ifodalangan o'q chizig'i bo'lmasa, muvozanatga erishilmaydi.

2.15-rasm. **Binoda muvozanatni yo'qolishi.**

Simmetriya holatida muvozanatni izlash vazifasi bir muncha qiyindir. Grafik vositaning asimmetriyali kompozitsion uyg'unligida ma'lumotni taqdim etish ko'rishga oid bir xil bo'lmagan strukturasi bo'yicha, shakli bo'yicha va o'lcham qismlariga nisbatan o'q chizig'ining aniq yoki umumiy shaklning kompozitsion markazida ifodalanganligiga tenglashtirilgan.

Muvozanat qabul qilish uchun turg'un asosni yaratadi, kompozitsion markaz atrofida barcha qismlarni birlashtiradi.

2.16-rasm. **Muvozanat kompozitsiyasiga misollar.**

Agar barcha struktura muvozanat qoidasiga bo'ysunsa, uning barcha xarakteristikasini namoyon etish mumkin, masalan, dinamiklik, ifodalilik va hokazo. Aks holda biz ularni anglay olmaymiz, madomiki muvozanat bo'lmasa – qabul qilish uchun u to'siqdir.

Muvozanatni izlash har bir bosqichda muhimdir. Faqat barcha elementlarni bir vaqtda qurish umumiydan alohidalikka, yaxlitlikni yo'qotmasdan harakatlanishga ijozat beradi. Muvozanatga erishish tomonlarning koordinatsiya nisbati, modulli stukturasi bilan bog'liq.

Ajratib olingan elementlar doimo guruhga qaraganda, anchagina “salmoqli” ko‘rinadi, shuning uchun alohida turuvchi konstruksiyalar o‘ziga e‘tiborni tortadi. Aylanali va kvadrat elementlar, uzaytirilgan va noto‘g‘ri shakllar bilan solishtirilganda, ustunlikka ega bo‘ladi.

Modulli stuktura kompozitsiyasida aniq qilib belgilangan qismlar o‘rtasidagi muvozanatga rioya qilish kerak. Shu bilan birga qismlarning umumiy yechimidagi o‘zgarish muvozanatni buzilganligini chaqirmaydi.

Ayrim hollarda assimetriyali kompozitsiyaning muvozanati elementlarning umumiy markaz atrofiga joylashishiga erishiladi. Shu bilan birga tevarak-atrof diametri ritmik o‘zaro munosabatda bo‘lishi mumkin, masalan, geometrik progressiya (ko‘payib yoki kamayib boruvchi sonlar qatori) a‘zolarining o‘zaro mutanosibligi.

Bir xil predmetlarning gorizontaldagi o‘q chizig‘i yoki o‘rtacha elementi, teng oraliqda joylashgan, kuzatuvchanlikni qayd qilishni, agar predmetlar soni yettidan ortib ketsa to‘xtatadi, ya‘ni inson, predmetlarga qarab, darrov ularni sanay oladi. Bunday holatda predmetlarni guruhlariga bo‘lish zarurdir.

Ma'lumotlarni grafik taqdim etish kompozitsiyaning asosini gorizontallar va vertikkallar tashkil etadi. Shu bilan birga muhimki, kuzatuvchining ko‘zi talab etilgan elementlarni izlash jarayonida yoki tasvirlangan qonuniylik kuzatayotganda yoki tendentsiyani tartibsiz qilishi muhimdir, xususan oddiy va birlamchi elementlardan tashkil topgan, tartibli harakat esa – gorizontaldagi va vertikal siljilishi, miqdori iloji boricha minimal bo‘lishi kerak.

Grafik kompozitsiyani yaratishda, ko‘zning biomexanik xususiyatini e‘tiborga olish kerak, ayrim hollarda, ya‘ni ko‘zning gorizontaldagi harakati hiyla yengil va tezlikda sodir bo‘ladi, ularning vertikal harakati esa nisbatan (kamroq) tezdir.

Ko‘zlarning bir tomon qaraganda harakat tezligi uning shaklidan va keng me‘yorda o‘zgarishi bilan bog‘liq. Qiyshiq chiziqning kuzatish trayektoriyasi asosan, yaxlitlikni beradigan singan, gorizontaldagi va vertikal qirqimlardan iboratdir.

Maxsus mashqlar yordamida inson o'zida kompozitsiya muvozatini his qilishni rivojlantirishi, katta va kichik o'lchamlarni, yorqin va qora, turli-tuman siluetlarni va rangli dog'larni tenglashtirishni o'rganishi mumkin.

Uyg'unlikka erishishda predmetlar o'lchamining turli qismlarini, tusini va rangini, ya'ni kompozitsiyada muvozanatni topish, tarozi yoki arg'umchoq bilan taqqoslash yordam beradi.

O'zlashtirish uchun savollar:

1. Tabiatda va san'atda simmetriyaga misollar keltiring.
2. Tabiatda va san'atda assimmetriyaga misollar keltiring.
3. Qanday arxitekturaviy uslublar simmetriya usullarida ko'proq foydalaniladi?
4. Qanday arxitekturaviy uslublar assimmetriya usullarida ko'proq foydalaniladi?

2.6. O'LCHAM, MASSA

O'lcham - shaklning ob'yektiv xususiyati, qaysiki inson tomonidan bir vaqtning o'zida absolyutli bo'yicha baholanishi va mezonlarga nisbiyligi o'lcham deb ataladi.

O'lcham shaklning katta-kichiligini absolyut ifoda etadi. Bu o'lcham hech narsa bilan taqqoslanmaydi. U oddiygina katta yoki kichik deb baholanadi va o'zida tashqi holati yoki shakl katta-kichikligini xarakterlaydi.

Dastlabki o'lcham uchun qandaydir abstrakt birlik hisoblanadi, o'lchovning u yoki bu tuzilishi – metr, dyuym va hokazo. O'lchamdan qat'iy nazar shakl kompozitsion rejada baland yoki past, uzun yoki kalta bo'lib xarakterlanadi. Bunday baholanish asosida quyidagi taqqoslanish yotadi: O'lchamlarining absolyut baholashda bir o'lchovli shakllar uzunligi bo'yicha; ikki o'lchamli – maydonlar bo'yicha, uch o'lchamli – hajmlar bo'yicha o'lchanadi. Mutloq baholashda – shakllar o'lchamini umumiy qabul qilingan o'lchamlar birligi bilan taqqoslash;

Shakllar o'lchamini nisbatan baholash qabul qilish jarayonida uning yaxlitligiga va o'zaro munosabati tufayli vujudga keladi;

Nisbatan baholashda – turli ahamiyatli o'lchamlar bilan solishtirish mumkin bo'lgan: bir ko'rinishdagi shaklning solishtirish – gavdani-gavda bilan, fazoviy shaklni fazoviylik bilan; qarama-qarshi ko'rinishdagi shakl solishtirilish – gavdani fazoviylik atrofi bilan yoki uning ichida.

Qabul qilish jarayonida o'lchamlarni baholashda eng muhim bo'lgan nisbatan baholash, shuningdek shaklni inson gavdasi o'lchami bilan taqqoslash hisoblanadi.

Massa - massali shakl ostida, fizikadan qabul qilingan, tushunchadan farqli o'laroq, shakl og'irligidagi hissiyotli baholash qo'llaniladi. Massa ham o'lchamlar kabi, geometrik xarakteristikadan, yorug'likdan, rangdan, fakturadan va shaklning boshqa xususiyatlari bilan bog'liq bo'ladi.

Bir o'lchamli, ikki o'lchamli va uch o'lchamli shakl massasini baholash shaklning barcha ob'yektiv xususiyatlarini to'g'irlash ta'siridan va uning geometrik xarakteristikasidan kelib chiqib bog'liq bo'ladi.

Geometrik xarakteristika shaklning asosiy parametrlarining o'zaro munosabatida ifodalanadi. Shaklning geometrik shakli uning rivojlanishdagi barcha yo'nalishlar hisoblanadi.

Geometrik xarakteristika shaklning eng asosiy xususiyatlari hisoblangan, uning xarakterini aniqlaydi (shar, kub, konus, parallilepiped, tekislik, chiziq).

2.17-rasm. Massa

O'zlashtirish uchun savollar:

1. Geometrik xarakteristika deganda nimani tushunasiz?
2. Massa tushunchasiga ta'rif bering.
3. O'lcham qanday xarakterlanadi?

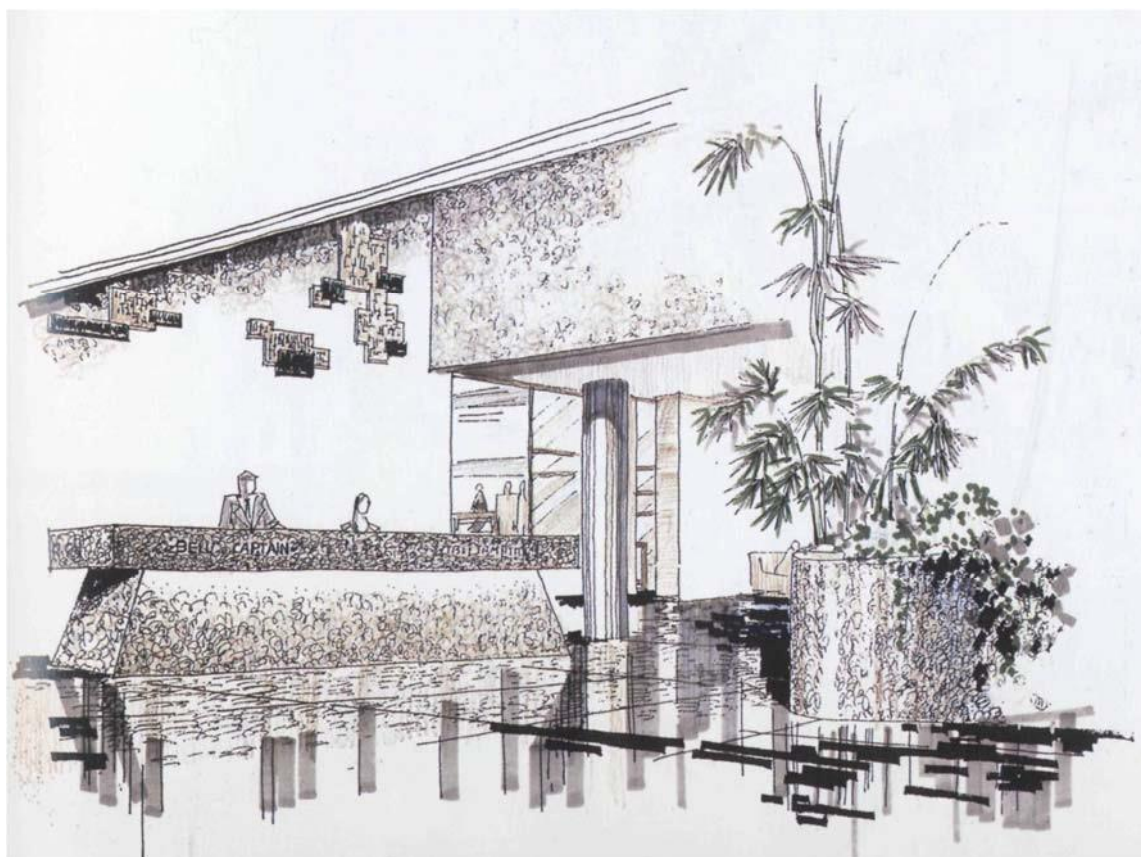
2.7. MASSHTAB VA MASSHTABLILIK (KENGLIK MIQYOSI, KO'LAMLIK)

Masshtab - dizaynda masshtab mutanosiblik bilan chambarchas bog'liq. U va mutanosiblik kabi buyumlarning o'lchamlari bilan nisbatan munosabatga ega. Ularning farqi shundaki, mutanosiblik kompozitsiya qismlari o'rtasidagi o'zaro munosabatga tegishlidir, masshtab esa predmet o'lchamini qandaydir tan olingan standart bilan yoki tanilgan doimiy katta-kichiklik bilan o'zaro munosabatni aniqlaydi.

Mexanikaga oid masshtab - bu predmetning standart tizimida o'lchash biriligini qayta sanalayotgan jismoniy o'lchami. Masalan, biz shunday deyishimiz mumkin, AQSh iste'mol tizimida stol eniga 3 futga, bo'yiga 6 futga va balandligi 29 dyuymga ega (xalqaro o'lchash tizimida – eniga 914 mm, bo'yiga- 1829 mm va balandligi -737 mm).

Agar biz bunday o'lchash birligi bilan tanish bo'lsak, bunda biz konkret stol o'lchamini ko'zimiz bilan aniqlashimiz mumkin.

Inson masshtabi – u yoki bu bizni o‘rab turgan, o‘lchamni sezish. Agar xonalar o‘lchami yoki interyerlar elementi bizlarni kichikkina deb his qilishga majbur qilsa, biz insonga oid masshtab yetmayapti deb aytamiz. Agarki xona bizga bosib o‘tkazmasa, uning barcha elementlari o‘lcham nuqtai nazaridan qulay bo‘lsa, shunda biz xonani inson masshtabiga to‘g‘ri keladi deb hisoblaymiz.

2.18-rasm. **Interyerda masshtab va mutanosiblik.**

Bunga ishonch hosil qilish uchun, ya'ni interyer inson masshtabiga mos keladigan, o‘lchami tanish bo‘lgan elementlardan, foydalanamiz. Bu eshiklar, zinapoyalar, stollar, o‘tirish uchun turli mebellar. Bu elementlar odatga ko‘ra, ya'niki fazoviylikni “odamiylashtirmoqqa” va unga insoniy masshtab berish uchun foydalaniladi.

Vizual masshtab – bu qandaydir o‘rab turuvchi predmetlar o‘lchamining munosabati. Biz ko‘pincha predmetlarni, o‘lchami ma'lum bo‘lgan boshqa bir predmetlar bilan o‘lchaymiz (tenglashtiramiz). Masalan, stol yoxud xona bilan mos

keltirilgan yoxud mos kelmaganligi – xonaning mutanosibligiga va o'lchamiga bog'liq.

Biz qandaydir predmetni, agar uni hiyla yirik buyum bilan qiyoslasak, kichik masshtabligi deb atashimiz mumkin. Va aksincha, predmetni yirik masshtabli deb hisoblashimiz mumkin, agar u ushbu sinf uchun predmet standartidan katta bo'lsa yoki bir muncha kichik predmetlar bilan o'ralgan bo'lsa.

Kompozitsion fazoviylikning masshtabi o'zaro nisbatning bir to'plami bilan cheklanmaydi. Elementlar bir vaqtda barcha fazoviyliklar o'zaro nisbati bilan, bir biri bilan va insonlar bilan, qaysiki bu fazoviylik qabul qilinishida ko'lamlidir (kengdir).

Ko'pincha, kompozitsiyadan tarkib topgan masshtabga o'zaro mos ayrim elementlar, boshqa elementlar bilan keskin nomuvofiqliligi bilinib qolinadi. Bu shu uchun qilinadiki, ya'ni e'tiborni tortish, yaratish yoki kompozitsiyaning alohida g'oyasini ta'kidlash uchun.

Masshtab bo'lsa shaklning katta-kichiklik nisbatini, u yoki bu darajadagi boshqa katta-kichiklikning natijasini yoki kompozitsion rejada, shu ta'siri bilan, ya'ni bu shakl insonda taassurot tug'dirishni ifoda etadi.

O'lchamli masshtab tasvirlanayotgan o'lchamga nisbatan tabiiy o'lchamning munosabatini o'z ichiga oladi. U sonlarda ham ifoda etilishi mumkin (son masshtabi) - 1:2, 1:5, 1:10 va hokazo;

Chiziqli masshtab chiziqni beradi, qaysiki, tabiiy o'lchamdagi aniq son bo'yicha solishtirilganda kamaytirilgan yoki ko'paytirilgan qirqimlarga bo'linadi. U yoki bu masshtab tufayli (tasvirlash, qilish) kamaytirilgan yoki ko'paytirilgan har qanday tabiiy shakllarning masshtabli nusxasini yaratish mumkin (maketlar, chizmalar).

Kompozitsion, badiiy ahamiyatda masshtab o'zida mutanosiblikni, sonda emas yoki qirqimda ifoda etilgan, ko'rishda inson shakliga o'zaro mos kelishini ifodalaydi. Shuningdek kompozitsion masshtab, uyg'unlikning har qanday vositasi kabi shaklda tugallangan, ochilgan badiiyg'oyaga bo'ysunadi.

Yirik va kichkinaga bo‘linadi. Ularga o‘zaro munosabatida shakl yoxud yirik, mahobatli, yoxud kichik, yengil ko‘rinishi mumkin.

Yirik kompozitsion masshtablilikda katta shaklni ajralib turilishi shart emas. Katta shakllarda ko‘pincha mutloq katta – kichiklik - o‘lcham yengiladi, biroq insonga mos keladigan masshtab emas. Unga erishish uchun, ya'ni tabiiy shakl ko‘rilganda insonga ruhiy bosim bermasin va shu vaqtning o‘zida – juda murakkab bo‘lgan kompozitsiyali topshiriq o‘yinchoq bo‘lib ko‘rinmasin. U asosan chunonchi, shaklning bo‘linishi hisobiga yechiladi.

Yirik masshtabni bo‘lingan salbiy shaklga, kichik masshtabni esa – bo‘lingan kuchli shaklga mansubdir. Har qanday bo‘linish shaklga mayda (yengil) xarakterni beradi, shu bilan birga, qoidaga ko‘ra, uning katta o‘lchami ta'kidlanadi.

Fazoviylikka kiritilgan shakllar, ko‘rishga oid masshtabi bo‘yicha, na faqat inson bilan bog‘liq bo‘lgan va ushbu fazoviylik bilan ham baholanadi. Ular murakkab, ikki taraflamali masshtabni egallaydi. Masshtabli shaklni inson bilan solishtirish muhim kompozitsion qonuniylikni keltirib chiqaradi.

Shakl qanchalik kichik bo‘lsa, u kompozitsion shunchalik katta bo‘lishi kerak, va aksincha, qanchalik katta bo‘lsa – shunchalik kichik.

Bu qonuniylik shaklni tabiatda tabiiy rivojlanish jarayonidan kelib chiqadi.

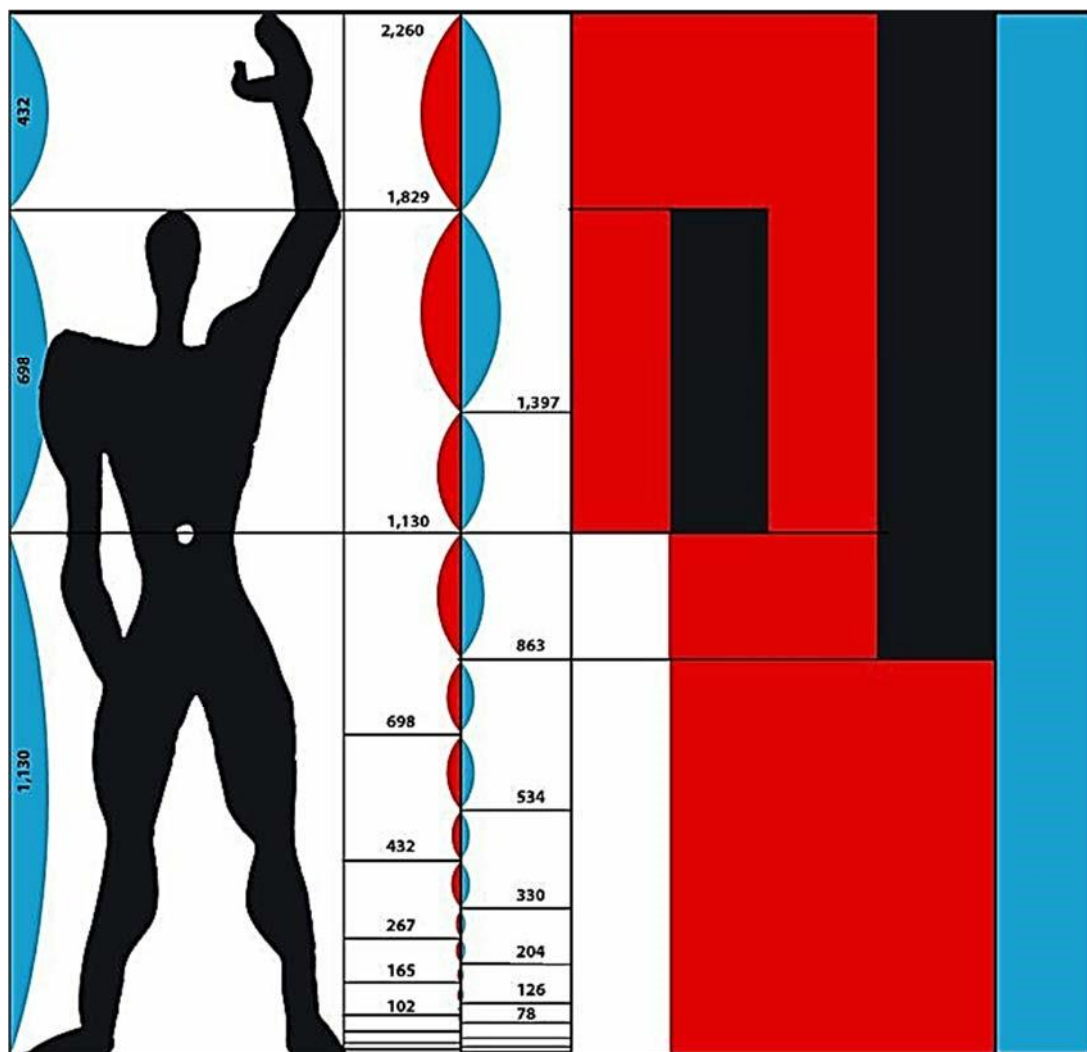
Boshida, har qanday tabiiy shakl kam va salbiy bo‘linadi (masalan, kurtak), oxirida o‘zining rivojlanishida – juda ulkan va nihoyat darajada bo‘lingan (butalar yoki daraxt). Bu qonuniylikni hisobga olish – kompozitsion shaklni masshtablikka erishishdagi kafolatdir.

Mutanosiblik - mutanosibliklar ikki moslikni va undan ortiq munosabatni ifoda etadi. Nafaqat bir, bir necha shakllarni uyg‘un bog‘liqligini xarakterlaydi. Ularning asosiy elemenlariga, shunday nomlanadigan, mutanosib modul ko‘proq xizmat qiladi. U, qoldiqsiz o‘lchamlardan foydalanish asosida kompozitsion qurishdagi taassurot berish imkoniyatini beradi, ya'ni ularni oddiy ko‘paytirishda yoki qisqartirishda aniq bir son ishlatiladi. Qoidaga ko‘ra, modul uchun butun (yaxlit) sonlar, ularni bo‘lishda yoki ko‘paytirish natijasida, unga qoldiqsiz son chiqishi uchun ishlatiladi.

Modul na faqat son bo'lishi mumkin, va har qanday o'lchamdagi, metr o'lchovi bilan yoki boshqa o'lchamlar tizimi bilan bog'lanmangan modullar ham bo'lishi mumkin.

Ular kompozitsiyaning har qanday elementi bo'lishi mumkin, masalan, to'g'riburchakning kengligi yoki balandligi.

Modul yordamida shunday nomlanadigan modulli setkani, qaysiki har qanaqa oson kiritiladigan mutanosib o'lchamlarniqurish mumkin. Bunday "setka" asosida turlicha mutanosib-kompozitsion tizimlar quriladi.

2.19-rasm. Le Korbyuze «Modulor».

Uzoq davrdan beri modulli tizimni inson figurasi o'lchamlari bilan bog'lashga urinib ko'rishga harakat qilingan. Ularning qurish asosiga qo'l panjasi, oyoq kafti, panja bilan bilak, inson bo'yi o'lchamlari qabul qilingan.

Kompozitsiyada yana shaklni geometrik asosda qurish – to‘g‘ri uchburchaklarni uyg‘un mutanosib metodi juda ham effektlidir. U kompozitsion elementlarni bir biri bilan va butun mutanosib bog‘lashda ko‘rgazmali o‘rnatilishiga imkon beradi.

O‘rnatilishning asosiy belgilari, kompozitsiyani tashkil etadigan o‘xshash geometrik figuralarning bunday bog‘liqliklari hisoblanadi. Bunday belgi ularning diagonalidagi parallelligida yoki perpendikulyarligida ifoda etiladi.

Parallel diagonalning borligi kompozitsiya elementlarining asosiy o‘lchamlarining to‘g‘ri mutanosibligini beradi. Bu mutanosiblik $A : V \text{ q } a : v$ formulasida ifodalanadi. Digagonalning perpendikulyar joylashishida qaramaqarshi mutanosiblik - $A : V \text{ q } v : a$.

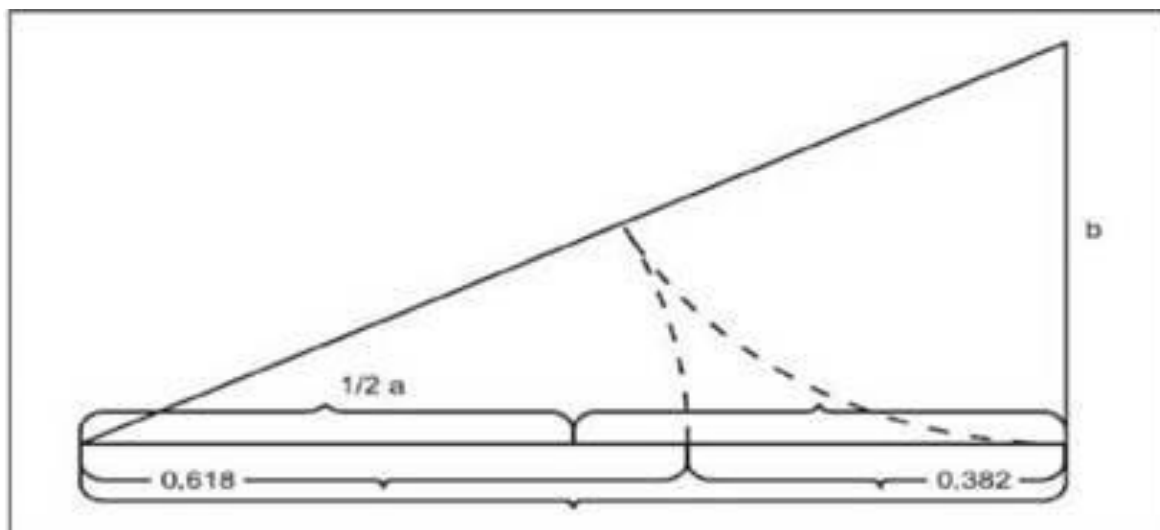
Mutanosiblikni o‘zgarishidan qat‘iy nazar qaralganda va kompozitsiya xarakteri o‘zgaradi. U mutanosib shakllarni yoxud bir yo‘nalishda joylashganligi bilan farqlandi yoxud turlicha yo‘nalishda joylashganligi bilan farqlanadi.

Arxitekturada qo‘shiladigan sonlar bilan tuzilgan, Fibonachchi qatorlardan keng foydalaniladi. Masalan, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, . sonlar qatorida har keyingi had, uchinchi boshlab avvalgi ikki summaga tengdir. Aralash hadlar orasidagi munosabat, beshinchi haddan boshlab, amaliy jihatdan doimo va 1,62.teng

Geometrik mutanosiblikni turli-tumanligi “oltin kesim” deb nomlangan mutanosiblik hisoblanadi. Agar to‘g‘ri kesim bir orqali ifodalanib, keyin esa uni ikki kesimga oltin kesim bo‘yicha bo‘linsa, bunda katta kesim 0,618, teng, kichigi esa 0,382 teng.

Oltin kesim ko‘proq 1,618 soni bilan yoki unga qarama-qarshi 0, 618 son bilan ifodalanadi, bular uchun F i $1g'F$ belgilari qabul qilingan. Bu sonlar oltin kesimda maxraj ko‘payishi (F) va kamayish ($1 G'F$) qatori hisoblanadi. Bu sonlarning xususiyati ularning bir raqamini qo‘shgandagi qobiliyati (F uchun) hisoblanadi va birni chiqarib tashlagandagi ($1G'F$ uchun) o‘zi uchun kvadratlar berish, ya'ni $1 Q F \text{ q } F^2$; $1 - 1 G'F \text{ q } (1 G' F)^2$.

Oltin kesim – ($F^3 \text{ q } F^1 Q F^2$) additiv qatorlar belgilariga ega bo‘lgan, bu yagona geometrik progressiya (ko‘payib yoki kamayib boruvchi sonlar qatori).

2.20-rasm. Kesimning oltin kesim bo'yicha qismlarga bo'linishi.

Shuni ta'kidlash muhimki, u yoki bu munosabatning aniq matematik topilishi va mutanosiblikning o'z-o'zicha kompozitsiyani uyg'un qurishda retsepti bo'lib hisoblanmaydi. Hattoki "oltin kesim" ko'llanilsa ham uning o'tkirligini va ifodaliligini kafolatlamaydi. Agar qabul qilingan moslik shakl mazmuniga javob bermasa, u o'zining badiiy ahamiyatni butunlay yo'qotadi.

O'zlashtirish uchun savollar:

1. Kompozitsion masshtab turlari qanday?
2. Vizual masshtab bu nima?
3. Mexanikaga oid masshtabga ta'rif bering.

XULOSA

Ushbu bobda kompozitsiyaning ritm, metr, takrorlanish, statika va dinamika, contrast va nyuans, simmetriya assimmetriya va muvozanat, o'lcham massa, masshtab va masshtablilik shu kabi vositalari ko'rib chiqildi.

III BOB. KOMPOZITSIYA TURLARI

Kompozitsiyaning uchta asosiy turi ajratiladi: frontal, hajmli va chuqurfazoviy. Bunday ajratilish qandaydir me'yorda shartlidir, xuddi shuningdek amaliyotda biz kompozitsiyaning turli xil turlari uyg'unligi bilan ham to'qnash kelamiz. Masalan, frontal va hajmli kompozitsiya fazoviy kompozitsiya tarkibiga kiradi, ko'pincha hajmli kompozitsiya yopiq frontal sirt bilan taxlanadi va shu bilan birga fazoviy muhitning ajralmas qismi hisoblanadi.

3. 1. FRONTAL KOMPOZITSIYA

Frontal kompozitsiyaning oddiy xildagi ko'rinishi tekis kompozitsiya hisoblanadi.

Tekislik kompozitsiyasining xarakterli belgilaridan shaklning bir tekis elementlarini ikki yo'nalishga tomoshabinga nisbatan – vertikal va gorizontal taqsimlanishi hisoblanadi.

Frontal kompozitsiya kichik teranligi va elementlarning frontal joylashuvi bilan farqlanadi. Oldi tomondan qabul qilinadi. Shunday qilib, u o'zining plastik xarakteri bo'yicha tekis kompozitsiyaga yaqinlashadi.

Biroq undan farqi nafaqat fakturali yoki relyefli tekislikdan iborat, teranlikdan va elementlar planida ajratilishidan iboratdir. Bu elementlar orqa frontal tekislik bilan farqlanadi, oldinga chiqadi va bir biri bilan masofada joylashadi. Ular endi relyefli sifatida ko'rilmaydi, fazoviy shakl sifatida ko'riladi.

Frontal-fazoviy kompozitsiyani tuzishda quyidagi bir qator shartlarga rioya qilish kerak. Birinchidan – shaklning konfiguratsiyasi (tashqi ko'rinishi). U geometrik ko'rinishi va elementlarni joylashishining taqqoslanishida ifoda etiladi.

Bu taqqoslanish qanchalik aniq bo'lsa, frontal-fazoviy kompozitsiyaning xarakteri shunchalik ifodali, jonli bo'ladi.

Ikkinchidan – kompozitsiyani ritmik qurilishi.

Bu yerda kompozitsion vositaning o'ziga xosligi fazoviy-tekis elementlarni aralashuvining bir-biriga nisbati va bir necha ritmik guruhlarni paydo bo'lishidan foydalanish hisoblanadi. Ulardan oddiy yoki murakkab frontal-fazoviy kompozitsiya yig'iladi.

Uchinchidan – elementlarni grafika-plastik modellash.

Bunday shartlar siluetlar o'yiniga, fakturaga, relyefga urg'u berishda va turlicha grafikalar – yozuvlar, belgilar, rangi, tekislik va hokazo asoslanadi. Elementlarni bir – biriga yaqin joylashtirilishi frontal – fazoviy kompozitsiyaning bir butunligini nazarda tutiladi. Biroq, unda monotonlikni paydo bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin.

Bu monotonlikni yo'qotish maqsadida bu kompozitsiyadan turli xil plastik shaklga erishish talab etiladi. Ularning haddan tashqari har xilligidan frontalfazoviy kompozitsiya buziladi.

Shunday qilib, frontal-fazoviy kompozitsiyaning asosiy vazifasi elementlar orasidagi farqni shu bilan birga ularni birligiga erishish bilan qurishda (tuzish) shakllantirib borishdir.

O'zlashtirish uchun savollar:

1. Frontal kompozitsiyaning ko'rinishi qanday?
2. Kompozitsiyaning qanday turlari mavjud?
3. Frontal kompozitsiyaga ta'rif bering.
4. Frontal kompozitsiyanin vazifasi nima?

3.2. HAJMLI KOMPOZITSIYA

Oʻzida shaklni, bir qadar yopiq sirtga egaligi va barcha tomondan qabul qilinishini ifoda etadi.

Hajmli kompozitsiya har doim atrof muhit bilan oʻzaro bogʻliqdir. Muhit bir va oʻsha kompozitsiyaning ifodaliligini koʻpaytirishi yoki kamaytirishi mumkin.

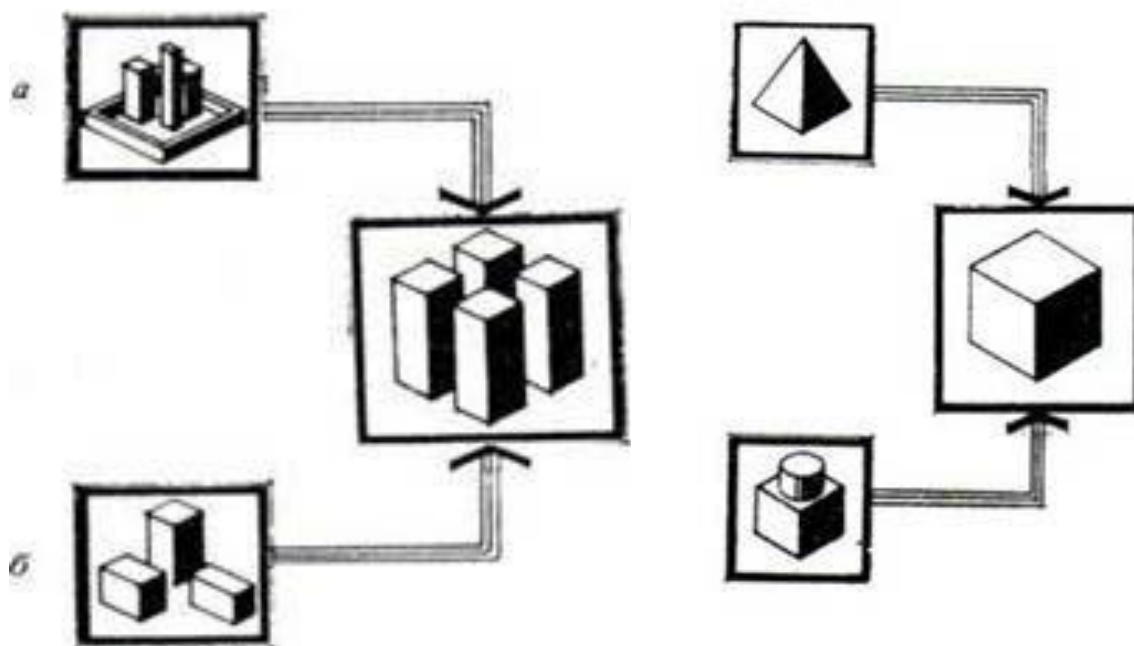
Hajmli kompozitsiya fazoviy elementlarning rivojlanishida uch koordinatga oid yoʻnalishda ularning ixchamligiga rioya qilgan holda xarakterlanadi.

Dizaynli hajmli-fazoviy kompozitsiyani xarakteri koʻpincha elementlarning plastik xususiyatlari – chiziqli, tekis va hajmli teran joylashishi bilan belgilanadi.

Qoidaga koʻra hajmli-fazoviy kompozitsiya, turli tomondan, koʻp hollarda asosan bir yoki ikki tomondan qabul qilinadi, masalan bir yoʻnalishda harakat qilingan sharoitida. Qoida boʻyicha, tomoshabin hajmli-fazoviy shaklning ichida boʻladi.

Hajmli-fazoviy kompozitsiya, hajmli kompozitsiyaga, tarxiy yechimga koʻra hiyla murakkabdir. U elementlarning turli fazoviy joylashishiga asoslanadi.

Koʻrilayotgan kompozitsiya turining xarakteri, yana shuningdek plastik modellashdagi oʻziga elementlarni kiritishi bilan ochiladi. Bunday modellashning usullari koʻp narsada oʻxshash, qaysiki ular hajmli shaklni qayta ishlashda oʻz oʻrniga egadir.

3.1-rasm. Hajmli kompozitsiya.

O'zlashtirish uchun savollar:

1. Hajmli kompozitsiyaga ta'rif bering.
2. Hajmli kompozitsiyaga misollar ayting.

3.3. TERAN – FAZOVIIY KOMPOZITSIYA

Material elementlardan, hajmlardan sirtlardan va fazoviylikdan, yana shuningdek ular orasidagi intervallardan yig'iladi

Asosan teranlikning rivojlanishi bilan va ichkaridan qabul qilinishi bilan xarakterlanadi.

Uning oxirgi belgilari dizaynerlik ijodida badiiy ahamiyatga ega ekanligini aniqlaydi. U turli plastik shaklda fazoviy teranlikda keng kiritilganligida ifoda etiladi. Uning ko'lami fazoviylikni teranligini kenglikka nisbatan aniqlanadi.

Munosabatiga nisbatan 1:1 dan kam emas fazoviylik chuqurlikka emas nisbatiga qarab xarakterlanadi (ko'ndalang);

Munosabatiga nisbatan 1:1 dan ko'proq – chuqur sifatida (uzunasiga);

Munosabatiga nisbatan, teng 1:1 – o'rta chuqurlik.

Muhim kompozitsion belgi yoki chuqur fazoviylikning badiiy hususiyati – ochiqlikdir.

Ochiqlik darajasi fazoviylikning teranligiga uning tekislikdagi balandlikning chegarasiga nisbatan ifoda etiladi.

Agar munosabat 2:1 dan ko‘p bo‘lsa, u holda fazoviylik ochiq deb, agar kichik bo‘lsa – yopiq deb hisoblanadi.

Bu ma'lumotlarning fazoviylikka masshtabli xarakteristikasiga murojaat qilinganda va uning cheklanmagan (ochiq) va cheklanganlikka bo‘linishi (yopiq) butunlay o‘zini oqlagan. Katta ko‘lamlilik va butunlay ochiqlilik tashqi fazoviylikning o‘ziga xosdir.

Ko‘lamlilikning cheklanganligi va ochiqliligi, shuningdek va vertikal bo‘yicha, fazoviylik ichkaridan turtib chiqadi. Balandlikning kenglik ustidan nisbati va fazoviy kompozitsiyaning teranligi vertikal xarakterni ifodalaydi. Uncha baland bo‘lmagan balandlikka munosabat gorizontal fazoviylik chegarasiga ega bo‘ladi. Asosiy koordinatga oid parametrlarning teng ahamiyatliligi, fazoviylikni chegaralanishi kub chegarasiga ega bo‘ladi. Balandlikning qisman ko‘tarilishi yoki pasayishi fazoviy kompozitsiyaning boyishiga olib boradi.

Teran-fazoviylikni tuzishda ham va hajmli-fazoviy kompozitsiyani tuzishda ham, planirovka katta rol o‘ynaydi.

Bu tuzilish elementlarning gorizontal tekislikdagi turlicha joylashtirilishiga asoslanadi.

Teran-fazoviy kompozitsiya o‘zining burilishi bilan farqlanadi. Uning asosiy uch turini ajratish mumkin: o‘qqa oid, nurli va markaziy.

Planirovkalarning turlari, murakkab planirovkali tizimni fazoviy elementlarni joylashishiga qarab bir-biriga mos bo‘lishi mumkin.

Teran fazoviylikni planirovkali tashkil etilishidagi muhim tomoni uni kompozitsion markazda shakllantirish hisoblanadi. Bu markaz fazoviy kompozitsiyaning ikkinchi darajali elementiga nisbatan o‘zining ustunlik o‘rnini namoyon etadi. Bunday o‘rinni uch asosiy turda ifodalash mumkin:

- markaz vertikal o‘q sifatida ko‘rsatiladi, uning atrofida ikkinchi darajali elementlar joylashtiriladi;
- markaz gorizontal o‘qni yopadi, atrofida ikkinchi darajali elementlar joylashtiriladi;
- markazni shakllantirish assimmetrik asosda vujudga keladi atrofida unga bo‘ysingan elementlar joylashtiriladi.

Teran fazoviylikning planirovkali xarakteri yana uning gorizontal tekislikdagi turli bo‘linishlarda namoyon etiladi. Bunday bo‘linishning uch asosiy turi ajratiladi: chuqurligi bo‘yicha, kengligi bo‘yicha va turli koordinat yo‘nalishda - erkin bo‘linish. Bunday tur o‘zining teran-fazoviylik kompozitsiyani tuzish xarakteri bo‘yicha aniqlanadi.

Unda perspektiv rejani ochish va ularning chuqurligi bo‘yicha turlicha joylashtirilishi (yaqinlashish yoki o‘chirish);
Bo‘ylama o‘qni hosil qilish;

Shunday ataladigan fazoviylikdan o‘tadigan, qaysiki alohida zonalar birbiriga kirib o‘tib erkin joylashadi. Ko‘pincha planirovka har xil turlarning birbiriga mosligi bilan yaratiladi.

Agar planirovkali shakllarning geometriyani o‘zgartirishini nazarda tutadigan bo‘lsak, nihoyatda turli-tumanlilik va teran-fazoviy kompozitsiyaning qurishdagi planirovkali variantlari to‘g‘risida gapirish mumkin.

Asosiy kompozitsion vazifa shuni o‘zi ichiga oladiki, ya'ni bunday tuzilishlar o‘zining aniq, yorqin ifodalangan plastik xarakteriga ega bo‘lsin.

Teran-fazoviylikni namoyon etish uchun ko‘pincha uning chegarasining boshini va oxirini ta'kidlash kamlik qiladi. Fazoviylikni oraliq bo‘linishidagi tekislikni vertikal turtib chiqqan ko‘rinishdagiular orasidagi intervallar bilan, shunday miqdorda va hajmda cheklaydigan, ularni fazoviylikda aniq sanoqni ta'minlashini talab etadi.

Miqdorni haddan oshirib yoki kamaytirib yuborish va hajmlarning bo‘linishi kompozitsiyani, teran fazoviylikni yaxlitligining buzilishiga yoki aksincha monotonlikning paydo bo‘lishiga olib keladi.

Xususan, kompozitsiyaning oldi, o'rta va orqa planini namoyon etib bunday muammoni muvaffaqiyatli hal etiladi.

Perspektivada ifodalangan, teranlik (chuqurlik), ko'rish orqali sun'iy paysaytirish va ko'tarilishda, yana shuningdek qiyalik va tekislikni gorizont chizig'i tomon burilishi yoki tushishning perspektiv nuqtasida o'zgartilishi mumkin.

U ko'rish orqali sun'iy qisqartishda ko'payadi yoki kamayadi yoki elementlar perspektivasi orasida cho'zilgan intervallarni kengayishi. U yoki bu badiiy vazifani yechishni nazarda tutib, ichki fazoviylik, tashqi hajmga o'xshab, kerakli grafik-plastik modellashgauchrashi mumkin.

Qandaydir tayyor retsept va qonunlarda foydalanishdagi alohida qoida va kompoziya vositasi mavjud emas. Kompozitsiya qonuniyalarini o'rganish o'zo'zichadir, tortishmay, jonli ijod bilan, ijodiy intuitsiya bilan almashib bo'lmaydi. Shu bilan birgalikda bu qonunlarni bilish professional ishni bera olmagandek, professional tayyorgarlikni ham bera olmaydi.

O'zlashtirish uchun savollar:

1. Teran fazoviylik nima?
2. Teran fazoviylikni qanday bo'linishlarini bilasiz?
3. Teran fazoviylikni markaz bo'ylab qanday turlari mavjud?

XULOSA

Ushbu bobda kompozitsiyaning uchta asosiy turi: frontal kompozitsiya, hajmli kompozitsiya va teran-fazoviy kompozutsiya tushunchalari ularning bog'liqligi va qurilishi ko'rib chiqildi.

IV BOB. KOMPOZITIYA QOIDALARI VA TAMOYILLARI

4.1. OB'YEKTIVLIK

Kompozitsion tamoyillar asosida tabiatning ob'yektiv qonun va umumiy rivojlanish qonuni yotadi.

Kompozitsiyaga formal talab dunyo tabiatning ob'yektiv voqeligidan va insonning shartli psixofizik tuzilishidan, uning qabul qilish organlaridan, miyasidan va inson ongida ob'yektiv voqelik qanday akslanishidan kelib chiqadi

Qarama qarshilik kurashining qonunlari bevosita san'at asarining kompozitsion tuzilishida namoyon etiladi. “Kompozitsiya” tushunchasining o‘zi, bog‘liqlikni, solishtirishni bildirib, qarama-qarshi boshlashning borligini nazarda tutadi.

Bunday fizika va kimyo qonunlari, massani saqlash qonuni, ekvivalent qonuni, mutanosiblikni doimiyliqi qonuni, kurashish qonuni va qarama-qarshilikni birligi, inkorni inkor qilmoq, miqdorni sifatga o‘tishi, rivojlanish va sababiyat, birlik kabi, ayrimlikni va butunlikni bog‘lash kabi – u yoki o‘zga shaklda san'atda aks etadi.

Gravitatsiya qoidasi - tabiatning asos bo‘ladigan qonunlaridan biri, gravitatsiya qonuni hisoblanadi.

Kompozitsion kurishda o‘zining aksini asos bo‘ladigan tabiatdagi fizikaviy qonunida topiladi. Gravitatsiya barcha narsalarda, joylashtirishlardan boshlab va planetaning harakati va mayda hashorat tanasining tuzilishigacha ko‘rinadi.

Dunyo miqyosidagi tortish kuchi shunday tushuntiriladi, masalan, jonli organizmlarning tuzilish simmetriyasi (tenglik albatta bo‘lishi), harakat qonuniga asoslanmoq (mexanika qonuni) va osmon mexanikasi qonuni.

Kompozitsiyada gravitatsiya qonuni vertikal, gorizontal va diagonallik rolini aniqlaydi. Ular tenglikning kerakligini, simmetrik shaklning ahamiyatini, balandlik tushunchasi va kartinadagi pastlik va hokazolarni aniqlaydilar.

Optika qoidasi - tabiatda yorug‘likni tarqatish qonuni.

Miyaning va qabul qilish organlarining yaxshi tuzilishi natijasida biz yorug'likni, rangni ajratishni, predmetlar shaklini idrok etamiz va ularning fazoviyligini his etamiz. Optika qonuniga va bizning ko'rish aparati tuzilishiga qarab fazoviylikni va bu yerdan chiqadigan perspektivaning ochiq qonunlarini, muhim kompozitsion muhitlarni biz shartli his qilamiz. Ko'z orqali qabul qilish, sezish qobiliyati uyg'unligida shaklni hajmli-fazoviy tuzilishi kabi qabul qilinadi, ya'ni aksni san'atda, hajmiy-fazoviy shaklni modellashda topadi.

O'zlashtirish uchun savollar:

1. Optika qoidasiga ta'rif bering.
2. Gravitatsiya qonuni nima?

4. 2. IQTISOD QILISH VA RATSIONALLIK (MAQSADGA MUVOFIQ)

Tabiatda "iqtisod qilish qonuni"ga amal qilinadi, qaysiki, tabiat har doim "qisqa yo'lni qidiradi va iqtisodiy yechimni tanlaydi" (evolyutsiya jarayonida, tabiiy tanlashda).

Ushbu qonun makrodunyoni va mikrodunyoning biologik shakl tuzilishida namoyon bo'ladi. Bu shakllarni tadqiq qilishda ajablanarli o'xshashlik va ularda bitta va shunday oddiy shaklni takrorlanishi, ya'niki u yoki bu kombinatsiyalar juda katta turli-tuman murakkab shakllarda takrorlanishi ham namoyish etilgan. Bu oddiy shakllar – "g'ishtchalar", ya'niki qiyin shakllar quriladi.

Organik (jonli) dunyoning yaxlit shakli. Ularga spiral, shar, ko'pyoqlik, trubalar, daraxtlar va yulduzlar kiritiladi. Va yana ular barcha fazoviylik san'atini jondan yaxshi ko'rgan shakli hisoblanadi.

Spiral organik dunyoda keng tarqalgan eng muhim shakllardan biri hisoblanadi. U yuqori darajada energiyani saqlaydi, informatsiyani asraydi. Ma'lumki, ikki spiralli shakllar DNK molekula hayotiga egadir.

Ko'plab o'simliklar va hayvonlar tanasi tuzilishida spiral ko'rinishidagi shakllarga ega – pechak, loviya, chig'anoq, shilliq qurt va hokazo.

Spiral – o'zida silindr yuzalikda ikki nuqta oraligidagi eng qisqa yo'lni ifoda etadigan qing'ir-qiyshilik (to'g'ri uchburchak varaqda diagonalni o'tkazing va uni trubka qilib buklang). Bu xususiyat tufayli u sharlarning, silindrlarning - idishlarning, nervlarning, tolalarni biologik dunyosida keng tarqalgan, sferik va silindr yuzaga to'qib chiqadigan, eng qisqa yo'lni qidirishda u spiralga aylanadi.

Shar – eng iqtisodiy shakl, sharda eng katta hajmda ham juda ham kichina sirt, uning tashqi ko'rinishiga, boshqalarga qaraganda juda ham kam material ketadi.

Shar atrof-muhit sharoitiga juda tez moslashadi, oson dumalatiladi, yapaloqlanadi va shuning uchun organik dunyoda keng tarqalgan (baliq urug'i donasi, viruslar, oddiy mikroorganizmlar). Shar, aylana, oval - ko'pincha san'at asarlarida ko'p uchraydi, ya'niki ular real shaklni, o'ziga xos bo'lgan tabiatni aks etadi. Ular ko'rish orqali oson qabul qilinadi, ya'ni ko'rish nuqtasi oval shaklga ega va bu shakllardagi kabi yaxlitlikni, tugallanganlikni, qarama-qarshilikni juda yaxshi aks ettiradi, masalan, to'g'riburchakli shakllarga, qaysiki aksincha cheklash bilan, shartlilik bilan assotsiyalanadi.

Ko'p qirralilar - beshqirrali, oltiqirralilar tabitada mumkatak shaklida, qon tomirlari tarmog'ida uchraydi. Bu shakllarni tejamliligi fazoviylikni to'ldirish qobiliyatida namoyon etiladi.

Truba - tabiiy shakllar orasida transport yo'li sifatida – oziq moddalarini, qon va jonli organizmning hayot uchun zarur bo'lgan, o'simliklar uchun boshqa oziq-ovqatlarni olib o'tish uchun uchraydi.

Daraxt – poya va ular ildizlarining tarmoq otishda biz ildizlar tuzilishini va daraxtlar ildizi, qon aylanish sistemasining tuzilishida kuzatishimiz mumkin.

Yulduz – daraxt shaklinining turli-tuman ko'rinishi, agar unga yuqoridan qaralsa, shu'la, yaproqlar markazdan yuradi, atrof fazoviylikni qurshab oladi, oziqovqatni, quyosh energiyani markazga olib keladi. San'atda yulduz shakli, markazdan keladigan kuchni, energiya manbasini tarqatishda assotsiyalanadi.

Qadimgi san'atda oyoq-shu'lalar doimiy harakat ramzi bo'lgan. Agar jonli organik shakllarni geometrikka olib borilsa, shar, konus, silindr, ko'p qirralilikni olamiz.

Predmetga oid dunyoning qonuniyligi. Inson o'z atrofida va moddiy va ma'naviy dunyoni va o'zi uchun shaklni o'zlashtirish va qabul qilishga moslashtirishni yaratadi. Dunyo yagonadir. Unda qonunlar, tabiiy shakllar tuzilishini yuzaga keltiradigan, organik va organik bo'lmagan va dunyodagi barchasining o'zaro bog'liqligi amal qilinadi. Predmetga oid dunyo tabiat qonunlarining qanday tashkil etilishidan kelib chiqadi va bir vaqtning o'zida va aks etilishida va predmetli dunyoning "davom etuvchisi" hisoblanadi. Inson o'zining predmetli dunyosini yaratib, ongli va ongsiz ravishda tabiiy shakllardan va konstruksiyalardan foydalanadi. Jonli tizimni, biologik jarayonni, biologik shakllarni ishlatish jarayonidan foydalanish asosida – muxandislik vazifalarini yechish uchun – bionika nomli fan tashkil etildi. Predmetli dunyo tabiiy ravishda tabiatni davom ettiradi. Jonli tabiatda shakllarni rivojlantirish tamoyili arxitekturada qadimdan iqtisodiy va garmonik inshootlarni yaratish uchun tabiiy muhitga yaxshi qayd qilishda va inson ehtiyoji bilan kelishilgan holda foydalaniladi. Inson o'zining hayotiy faoliyati jarayonida atrof muxitni o'ziga moslashtiradi, dunyoni o'zining masshtabi bilan, o'zining gavdasi bilan o'lchaydi (barcha qadimgi uzunlik o'lchamlari – tirsak, qarich, dyuym, davr – inson tanasining o'lchamlaridan kelib chiqadi), tabiat kuchini o'zining imkoniyatlari bilan qiyoslaydi.

O'zlashtirish uchun savollar:

1. Spiral shakliga ta'rif bering.
2. Shar nima?
3. Predmetga oid dunyoning qonunligi deganda nimani tushunasiz?

4.3. IDROK QILISH

Oddiy sezgirlikka ta'sirlanishdan boshlab va qiyin psixologik kechinmalarda tugallangan ijobiy va salbiy hissiyotlar, inson hayoti faoliyatidagi barcha sferalarda, biologik past darajada qanday yashasa, xuddi shunday yuqori ma'naviy faoliyatda ham normal imkon tug'diradi.

Hissiyotlar uyg'unlik tushunchasi bilan chambarchas bog'liqdir, chunki tabiatda va ijtimoiy hayotda uyg'un boshlanish (shuningdek san'atda ham), inson uchun ijobiydir va uning hissiyotlari bilan "taqdirlanadi".

Insonning yuqori ijtimoiy ehtiyoji asosida vujudga kelgan, turg'un hissiyotlarni, asosan tuyg'u deb ataydilar. Shunday deyish mumkinki, ya'ni badiiy asarni hissiyotli idrok qilishda turlicha darajalar bordir: pastki – pertseptsianing biologik darajasi va yuqori, san'atning qiyin ko'p ahamiyatli harakatida, insonning yuqori ma'naviy savollariga javob beradiganda amalga oshishi.

Ushbu tamoyil kompozitsiyaning tushinarli va teran ochilishi aniq badiiy g'oyani ifoda etadi. Bunday ochilish istalgan dizaynerlik, va boshqa har qanday badiiy faoliyatga yo'naltirilgan.

Shakl tarzida ifodalangan obraz uning teran ma'naviy mazmunni, hissiyotli qiladi.

Obraz - obrazli shakl tomoshabinga utilitar oddiy shakldan ko'ra, hiyla kuchli va teran hissiyot-estetik ta'sir etadi. Obrazli mazmun shaklda qanchalik yorqin va teran ochilgan bo'lsa, uning badiiy ifodaliligi darajasi shunchalik bog'liq bo'ladi.

Asosiysi – bu shaklning obrazli tuzilishidagi uyg'unlik. Badiiy shakldagi har bir obraz murakkab, qarama-qarshi-ikki taraflama xarakterga egadir. U quyidagi umumiy, qarama-qarshi, mazmuni bo'yicha, tarkibi bo'yicha yig'iladi:

- ob'yektivligi va sub'yektivligi;
- umumiy va ayrim;
- ratsionalligi va hissiyotli;
- mazmunan va rasman;

Bu juftliklar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Obrazning ob'yektiv mazmunida shakl to'g'risida ob'yekt voqeligi sifatida ideal tassavvur etish. U absolyut xarakterga ega, ushbu ob'yektga tegishli bo'lgan ko'plab insonlar va madaniy-his-tuyg'uli an'ana asosida vujudga kelgan. Bunday obrazlarning mazmuni insonning alohida fikriga bog'liq emas.

Obrazning sub'yektiv mazmuni badiiy shakllar sababli sub'yektiv ijodiy g'oyani ifoda etadi. U tomoshabin shaklni qanday qabul qilishning har bir fikriga nisbatan xarakteriga ega.

Idrok qilishda ham va ijodiy aktda ham obraz sub'yektivdir.

Qarama-qarshilikni bartaraf qilish va ob'yektivlik va sub'yektivlik obrazlar mazmuni orasidagi farq va uning uyg'unlashtirishda ma'no bor yoki kompozitsiyada obrazlilik tamoyiligiga rioya qilish.

Dizaynerlik shakldagi obrazda shartlilikning turlicha darajasiga ega, tasvirdan tortib, unga yaqin bo'lgan tabiiy predmetgacha va juda shartli va abstrakt simvollargacha. Bu shartlilik shakllar mazmuni bilan yoki, ya'ni ular bajargan shunday funksiyalar bilan aniqlanadi (shuningdek va badiiylilikda).

Agar funksiyalar ta'minlashni nazarda tutsa, avvalambor barcha ko'rgazmali, obrazni ravshan tushinib, shakl tasvirga maksimal yaqinlashadi.

Tezlikka va aniqlikka erishishda uni uzoq masofadan idrok qilish, masalan shakl iloji boricha shartli qilinadi.

Ikkala funktsiyani effektiv bajarish uchun (tezlikni idrok qilish va tushunchaning aniqligi) ko'rgazmali va shu bilan birga oddiy, lo'nda shakl talab etiladi. U obrazli qayta ishlash tamoyiliga yoki shunchaki obrazlilikka mos keladi.

Dizaynda obrazni ochishda eng muhim xususiyati – uning ob'yektda moddiy mujassamligi yoki shaklni predmetli-moddiylik yaratilishidir.

Spetsifik xususiyati kuchiga va qo'llanilayotgan materialning texnologiyasi bu shaklda shartli-obrazli xarakterga ega.

Shakl qanchalik ifodali bo'lsa, unda qo'llanilayotgan material shu qadar badiiy yorqin namoyon bo'ladi. Xuddi shunday, obraz ham material orqali shaklda o'zining shartli yorqinligini akslantiradi.

O'ziga xoslik va shu bilan birga shaklning obrazli talqin qilinishida tipik moment – uning uslubga oid xarakterini ochadi. U shaklda vaqt chegarasining uslubga oid shartlanishi bilan ifodalanadi.

Shakllar, o'zlarida bu chegarani ko'tara olmay, ruhan tezda charchaydilar.

Uslubiy uyg'unlikka erishish – o'ziga xos dizayndagi, shaklda obrazni ochish, kompozitsion topshiriqda eng muhimdir.

Idrok qilish xususiyatlari - ko'rish orqali idrok qilish ob'yekt xususiyatini umumiy tizimdan ajratishdan boshlanadi.

Avvalambor predmetlarning va fazoviylikning munosabati idrok etiladi. Shundan so'ng predmetlar orasidagi munosabat o'rganiladi, undan keyin predmetlarning detallari orasidagi munosabatlar o'zlashtiriladi. Va yaxlitlik haqida aniq tassavurga erishiladi.

Bunday ko'rish orqali idrok etish xususiyati kompozitsion qurishda tartibga solishni idrok etishni ta'minlash maqsadida hisobga olinadi.

Shaklni idrok etish organizmdagi u yoki bu biologik ehtiyoj bilan bog'liq.

R. Arnxeym shunday deb yozadi: "Inson odatdagi o'ziga xos biologik ehtiyojni orientir olish uchun unga aniqlik va oddiylik zarur; vazminlik uchun va to'g'ri harakatlanishda – umumiylik va tenglik; qiziqtirish uchun - xilma-xillik va diqqat-e'tibor zarur. Bu ehtiyojlar bir biridan yaxshi bo'lgan shakllarda qoniqtiriladi."

Kvadrat va aylana, oddiylik va tenglilik - to'g'ri uchburchaklar 2:1 o'zaro munosabati bilan qo'rquvni uyg'otadi, ya'ni 2 kvadratga parchalanadi. "Oltin kesim" munosabatida (misol 5:8) diqqat-e'tibor umumiylik muvaffiqiyatli uyg'unlashadi.

Ma'lum kompozitsion usul – butun raqamni cheklangan guruh raqamiga va guruhlantirilgan elementlarga ochish, ya'ni shunday uslub bilan ketma-ket yaqinlashish butunlikni o'zlashtiradi.

Bu uslub idrok etishni fizologik ostonasida borligida shartlidir, bizning ongimiz bir vaqtning o'zida 5-7tadan kam bo'lmagan elementlarni yoki bir vaqtda guruhlarni idrok etishi mumkin (Miller qonuni).

Elementlarning ko‘p miqdorida, shakl butun sifatida qabul qilinmaydi va bo‘lingandek ko‘rinadi.

“Tashkil etishga”, “guruhlashga” talab, ya'ni ob'yektni tanish, inson psixikasining xususiyati hisoblanadi.

Ko‘z qidiradi, ong esa ularni “konfiguratsiyasi”ni ajratadi (tashqi ko‘rinish) va “elementlarni” guruhlaydi (Guruhlash qonuniyati shundan iboratki, shaklni tashkil etadigan, elementlar bir-biriga qanchalik yaqin bo‘lsa, ularni shunchalik oson ajratiladi).

Guruhlash elementlarning bir-biriga nisbatan fazoviy qanchalik yaqin joylashtirilganligiga bog‘liq bo‘ladi:

- qanchalik ular bir-biriga miqdoriy yaqin (shakllarning o‘xshashligi va boshqalar);
- “davom etishga” intilish, mantiqan element joylashgan o‘rnidan boshlanishi, yaxlitlik obrazining tanish bo‘lgan konturiga intilish;
- yopiq shakllarga intilish (tarqoq elementlar, o‘zaro bog‘lanmagan chiziqlar yopiqlikka va shaklni tashkil etishga intiladi).

Shuningdek, shakllarni fondan ajratish kelib chiqadi, ammo “kontur fonga emas, shaklga nisbatan tegishli deb ko‘riladi”.

Shakllar elementlari bilan kontrast o‘rtasidagi keskinlik bo‘lsa (yoxud yorqinligi bo‘yicha, yoxud rangi bo‘yicha yoki shakli), shunchalik oson shakl yaratiladi. Yaxlitlikdagi anglangan tizimga talab idrok etishdayoq o‘rnatilgan.

Ko‘rish qobiliyati - elementlarning kompozitsion joylashtirish uchun ko‘z burchagining faolligi ahamiyatga egadir. Asosiysi, muhim daqiqalar tasvirning mazmuni faol ko‘rish burchagi ostiga tushishi kerak. (gorizontal bo‘yicha 54> va vertikal bo‘yicha 37>).

Shuningdek kompozitsiya bilan joylashtirilish, ko‘rish markazining tasvirda tekislikdagi joylashgan o‘rni hisobga olinadi, qaysiki bir necha geometrik yuqorilikda joylashganligi, ya'ni tasvirni (kartinani) quyi psixologik qabul qilish yuqoriga nisbatan og‘ir kabi (natijada kuchlar harakatini yerga tortadi).

Ko‘rish orqali idrok etish hissiyotli impulslarga bog‘liqdir, agarki qarash tasvir tomon harakat qilsa, idrok etish ko‘zda paydo bo‘ladi.

Har bir burilish, ya'ni yo‘nalishlarning, chiziqlarning almashinishi, ularning kesish nuqtasi harakat inertsiasini bosib o‘tilishi bilan bog‘liqdir, uyg‘otuvchi harakatni ko‘rish apparatiga va tegishli ravishda reaksiyani chaqiradi.

Kompozitsiya, qayerda chiziqlarni juda ko‘p kesib o‘tadigan va ular bilan burchak paydo bo‘lishi, havotirlik hissiyotini chaqiradi va aksincha, qayerda ko‘z bemalol qing‘ir harakat qilsa yoki harakatlar to‘lqinsimon xarakterga ega bo‘lsa, tabiiylik, hotirjamlik hissi paydo bo‘ladi.

Bo‘ronli tabiat energiya va materiyaga xosdir, ya'ni aynan shu bilan organizmning ijobiy ta'sirlanishining paydo bo‘lishiga bog‘liqdir.

Ijobiy ta'sirlanish, qachonki ko‘rish apparatlarining nerv to‘qimalari faol dam olish holatini boshdan kechirsa vujudga keladi.

Ayrim geometrik tizimlar va shakllar shunga o‘xshash holatni chaqiradi.

Ular, masalan, “oltin kesim” proportsiyasida tuzilgan predmetlarga tegishli.

Illyuziya - kompozitsion tuzilish voqelik bilan, ko‘rishni idrok etishdagi xususiyatlar bilan bog‘liq bo‘lgan, optik illyuziyalar bilan to‘qnash keladi. Ma'lumki, to‘g‘ri chiziqlardan, to‘g‘ri aylanadan va to‘g‘ri shakllardan tashkil topgan geometrik figuralar, qiyshaygan va noto‘g‘ri ekandek bo‘lib ko‘rinadi, chunki ularni egri chiziqlar yoki nurlar tarami kesib o‘tadi.

Faktorlar (omil) o‘rtasida, tekis tasvirdagi ob'yekt tizimini idrok etishga va hajmli shakllarga ta'sir etadigan, alohida o‘rinni ko‘rish xususiyatlaridagi psixofiziologiya, ayniqsa fizologik optika egallaydi.

Ko‘rishga oid illyuziya - insonga optik aldanish ta'sirida oson o‘zgarishi xosdir. Ko‘zning biomexanikasi ayrim optik illyuziyalarning paydo bo‘lishiga javob bo‘ladi. Masalan, vertikal uzunasiga, gorizonta tengligidan kaltaroq tuyiladi, shuning uchun ko‘zning gorizonta harakati oson bajariladi va gorizonta oson o‘qiladi, uni o‘qishda kam vaqt sarflanadi. Bu tafovut tamoman aniqlangan o‘lcham, shuning uchunki ta'sir qiluvchanlik va sezuvchanlik orasidagi kuchga, uni to‘xtata oladigan matematik tobelik mavjud. Illyuziyalar ko‘zning eng muhim

yuqori tashkil etuvchanlik xususiyatidagi barcha ko‘rinadigan ob’ektlarning bir biologik koordinatsiyalashgan kartinaga, ya’ni ochiqlikka (erkin), oraliqqa (o‘tish yo‘llari) ta’kidlanadi, kontrast chegaralar (orientirlar) ajratiladi – ayniqsa vertikal, barcha teng bo‘lmagan, har qanday farqlar, siyraklik va to‘plamlar muqarrar qo‘shimcha xulosa bo‘ladi.

Ularning mazmuni geometrik va chiziqni, shaklni ko‘rishdagi butunlay tenglik, ular o‘rtasidagi oraliqlar, grafik materiallar bilan to‘ldirilgan va toza qoldirilgan (yorug‘likning irradiatsiyasi) elementlar (shakllar) ning chinakamiga to‘g‘ri kelmasligini o‘z ichiga oladi.

Faktlarni buzib ko‘rsatish, qayerda geometrik to‘g‘ri shakllar parallel chiziqlarni kesib o‘tsa, shakllar tomonlarida o‘tkir burchaklar hosil ailsa, juda ham ko‘rgazmali namoyon etiladi.

Illyuziyalardan ko‘plari belgilangan va yuz yil oldin bayon etilgan. Biroq, butunlay tushunish va umumqabul qilishda, nima uchundir idrok qilishdagi ko‘rish tizimini buzilganga o‘xshash tasvirlar, hozirgi davrgacha yo‘q. Barcha optik illyuziyalarni shartli ikki guruhga bo‘lish mumkin:

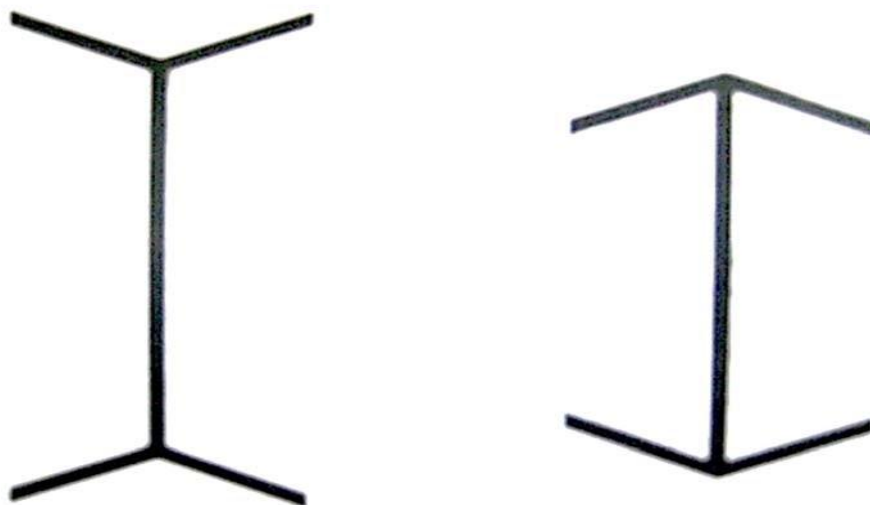
- fonsiz shakllarni aslida buzib ko‘rsatish;
- shu xildagi fonni taklif etadigan, shakllarni buzib ko‘rsatish.

Ko‘rishga oid illyuziyani o‘rganishni F. Tselltner topilmalari, ya’ni sotib olingan gazlamadagi tasvirda effektiv vizual o‘xshashlik va vertikal parallel chiziqlarni ularni egri chiziqlar bilan kesishining to‘g‘ri kelmasligidan boshlagan (1860). Ushbu illyuziya ayniqsa, qachonki kesib o‘tilgan chiziqlar 45° teng bo‘lib, burchak hosil qilsa namoyon etiladi.

Bunday illyuziya variantlari, o‘tkir burchaklarning hajmi bo‘rttirilgan optik qoidaga asoslanadi, ikki to‘g‘ri chiziqning egilganlik effekti va ushbu to‘g‘rilikning qavariq effektivligi hisoblanadi.

Ayrim oddiy tasvirlar hiyla katta buzib ko‘rsatishlar bilan baholanadi (ayrimlari 20% uzunroq yoki qisqaroq, to‘g‘ri chiziq yaqqol qiyshiq ko‘rinadi va hokazo). Amaliy jihatdan bu buzib ko‘rsatilishni barcha insonlar ko‘radilar.

Shu narsa e'tiborga loyihki, xuddi shunday ko'rinish hayvonlarda ham kuzatiladi (baliqlar va kabutarlar).

4.1-rasm. Myullaro'qlari.

Bu xildagi tasvirlardan eng mashhuri Myuller Layer o'qlari hisoblanadi (1889 y. yozilgan "o'qlar illyuziyasi"). Bu shunchaki o'qlarning bir jufti, yog'ochlarining uzunligi bir xil, bir o'qning uchi har tomonga tarqaluvchi, ikkinchisi esa yig'iluvchidir. Tarqaluvchi o'qning uchi uzunroq tuyuladi, garchi ularning uzunligi bir xil bo'lsa ham. Illyuziyayog'ochyo'qholatidahamsaqatlanadi, garchiular ochiqroqbo'lsaham. Shaklning ikki qismi uch o'lchamli ob'yekt sifatida ham sharqlanadi. Masalan, xonalarning shift va devorlari, pol va devorlar orasidagi chegaralar (chiziqlar) "ichki" burchak sifatida xarakterlanadi. Shu bilan birga devor kuzatuvchidan uzoqlashadi va markaziy vertikalning kata-kichikligi (yon devor chiziqlarining o'xshashligi) qaytadan baholanadi. Ikkinchi holatda – "tashqi" burchak; tomlar chizig'i va binoning fundamenti; kuzatuvchiga idrok etilayotgan ob'yekt hammasidan ko'ra, yaqinroqdir (yoki uning tasviri), qarshi tomondagi, balandligi bo'yicha yetarlicha baho berilmaydi.

Shakllarning va hajmlarning buzib ko'rsatilishi vertikal chiziqlarning uzunligini bo'rttirib ko'rsatish hisobiga, alohida oddiy chiziqlar darajasida ko'rgazmali namoyon etiladi (gorizontalga perpendikulyar).

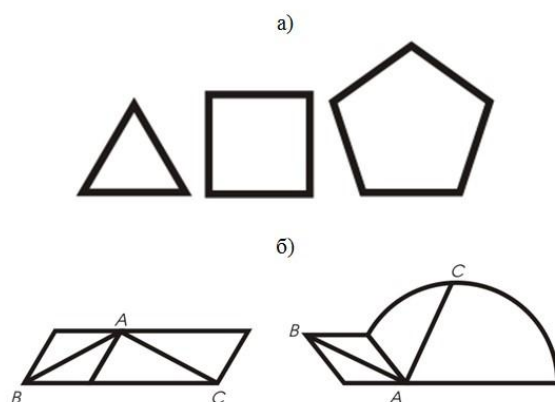
4.2-rasm. Illyuziya.

Effekt guruhlarda chiziqlarning birlashishida kuchayadi va nihoyat ko'rgazmali tarzda, chiziqlardan tuzilgan shakllarda namoyon bo'ladi.

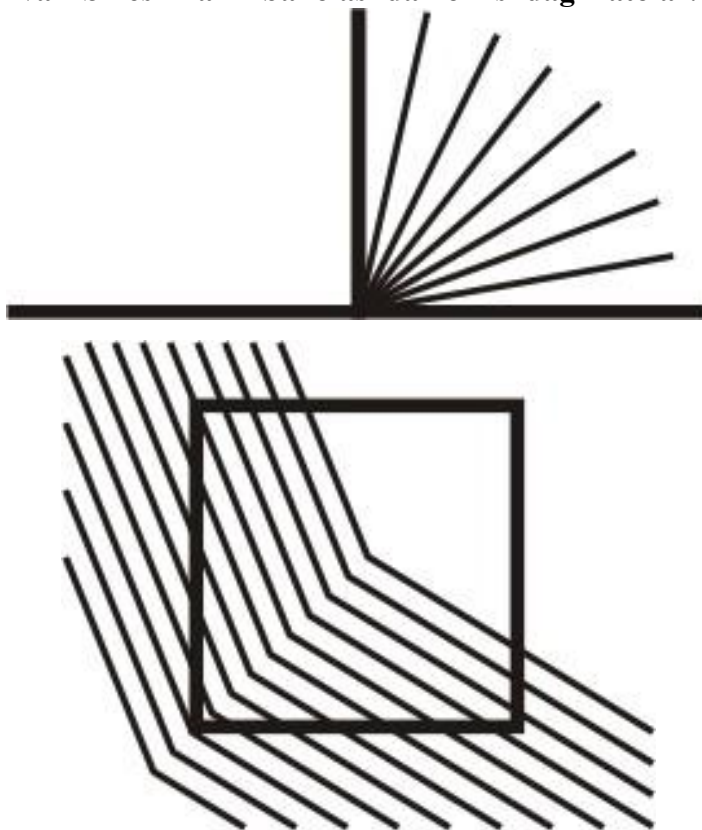
Shuningdek xarakterli illyuziyalarga quyidagilar tegishli:

- predmet va uning qismi o'rab turgan elementlardan qat'iy nazar turlicha idrok etiladi (kontrast qonuni), jumladan, turli o'lchamdagi aylana o'rtasiga joylashgan, bir xil aylanali maydonlarning, o'zgargandek tuyulishi.
- turlicha hajmdagi aylana o'rtasidagi bir xil aylanalar maydonining o'zgarganidek tuyulishi;
- kvadrat, aylanadan yuqori ko'rinishi, garchi birinchi balandlik ikkinchi diametrغا teng.

- hajmni baholashdagi ko‘rish xatolari uchburchak tomonlarining uzunligi bo‘yicha, kvadrat va beshburchakligi bo‘yicha teng (shakldan shaklgacha tomonlar hajmining cho‘zilish taassuroti).

4.3-rasm. Ko‘rishga oid faktlarni buzib ko‘rsatish: a) uch shaklning tomonlari teng; b) AV va AS kesimlarni baholashda ko‘rishdagi xatolar.

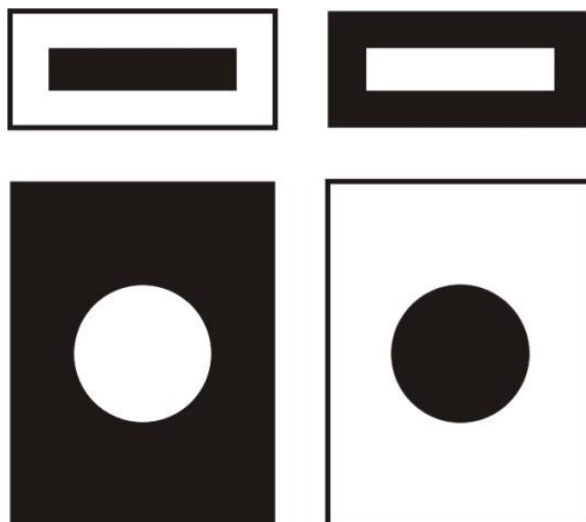

4.4-rasm. Vizual deformatsiya.

4.5-rasm. **Kvadrat va Aylana.**

- aralash to'g'ri burchaklarning, chiziqlar taramining ajratilgan va ajratilmagan ko'rishdagi teng emasligi.
- kvadrat tomonlarning, aylana shaklning shtrix bilan kesishganligi, o'tmas burchaklarning hosil bo'lishidagi vizual deformatsiya (o'tkir burchaklar hajmlarini bo'rttirib ko'rsatishdagi optik qonuni).
- sezilarli darajadagi uzunlikdagi vertikal parallel chiziqlarning yuqori tomonda ayri bo'lib ko'rinishi, chiziqlarni burchak tagidan kirishini kuchaytiradi.

4.6-rasm. **Irradiatsiya.**

Irradiatsiyalar ko‘rinishi bilan bog‘liq, illyuziyalar o‘ziga xos guruhlarni tashkil etadi.

Irradiatsiya (lotinchadan irradio - charaqlayman, nurlar tarataman degan ma'noni bildiradi) – qora fondagi rangi ochiq shakllarning hajmi turlicha o‘lchamdagi oq fondagi qoraroq shakllarga nisbatan kattaroq bo‘lib ko‘rinishi.

Asosiy illyuziyalarni bilish va vizual faktlarni buzib ko‘rilishidagi korrektirovka arsenaliga ega bo‘lish, muhit ob'jektlarini, ya'ni go‘zallik va uyg‘unlik ma'naviy-ruhiy komfortni ta'minlash uchun kerakli lahzalarni yaratishda yordam beradi.

Xuddi shunday, vizual kommunikatsiya vositalarida «O» harfi, dumaloq shaklga ega bo‘lgan, boshqa harflar, sonlar, belgilar va grafik elementlar, balandligi bo‘yicha ko‘shni bo‘lgan to‘g‘ri uchburchakli harflarga va elementlarga teng bo‘lib ko‘rinishi uchun, past va balanddan satr chiziqli ortidan yurishlari kerak.

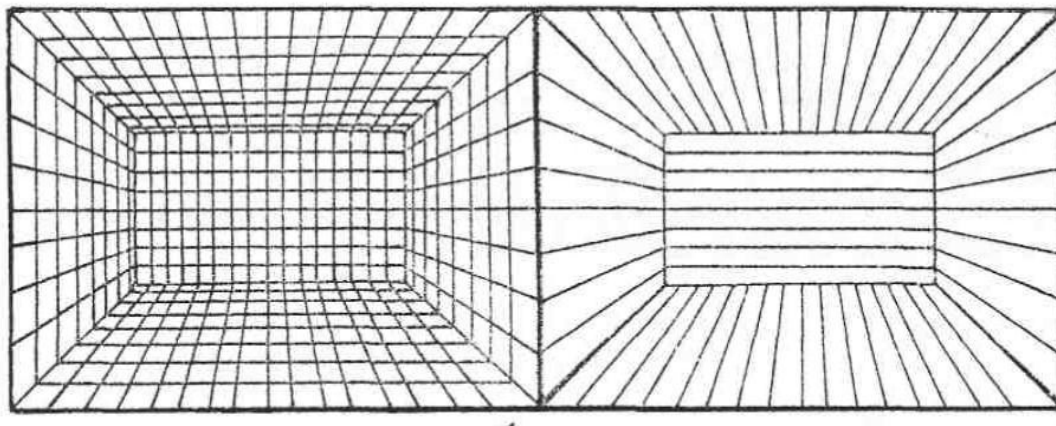
Ochiqroq yozuvlar shtrixining qalinligi, irradiatsiya effetididan, ochroq fonga nisbatan, qora fonda kichikroq bo‘lishi kerak (o‘rtacha 1G`3da). Shtrix qanchalik ingichka bo‘lsa, kontrast yorqinligidan kuchli yorqinroq va qoraroqqa nisbatan va kuzatuvchi ko‘zining moslashuviga yomonroq bo‘lib tuyuladi.

Ko‘z darajasidan bir necha past bo‘lgan, har tomondan o‘rab turgan qiyshiq chiziqli yuzaning, gorizontal chiziqlarga vizual “osilishi” effektini yo‘qotish uchun, bir qancha ko‘tarilish ko‘shimcha qilib beriladi. “Osilish” effekti qiya yuzaligining yonma-yonligini aktivlashtiradi.

Shakllarni korrektirovkalashda muzlatgichlarni, kir yuvish va tikuv mashinalarini, boshqa maishiy va ishlab chiqarish jihozlarining shaklini yuzaga keltirishda, shuningdek uncha katta bo‘lmagan o‘rta ob'yektlarda (kioska, telefon butkalari va hokazo) qo‘llash mumkin.

Ayrim vertikal yuzalarning qavariqligi egilganlik taassurotini bartaraf etadi, shaklga ko‘proq egiluvchanlikni beradi.

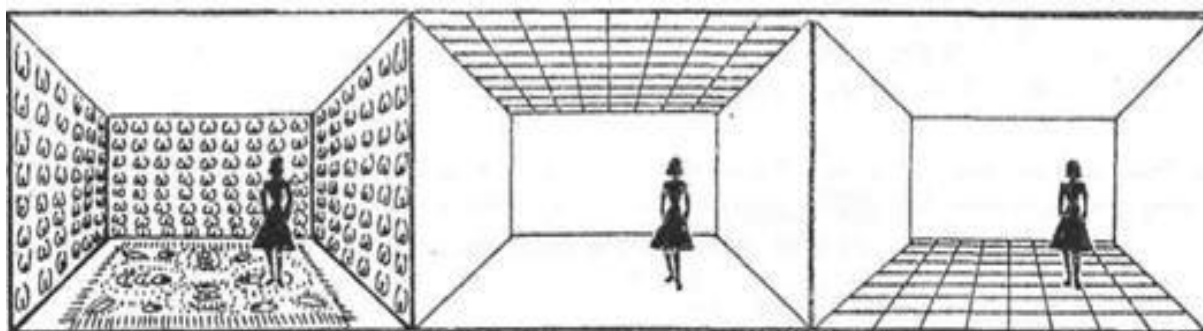
Optik illyuziya xususiyatini, kontrastlar, ko‘rish xotirasi va irradiatsiya psixojismoniyligini yuzaga kelishini hisobga olish, xona o‘lchamini ko‘rish orqali idrok qilishda ta'sir etadi.

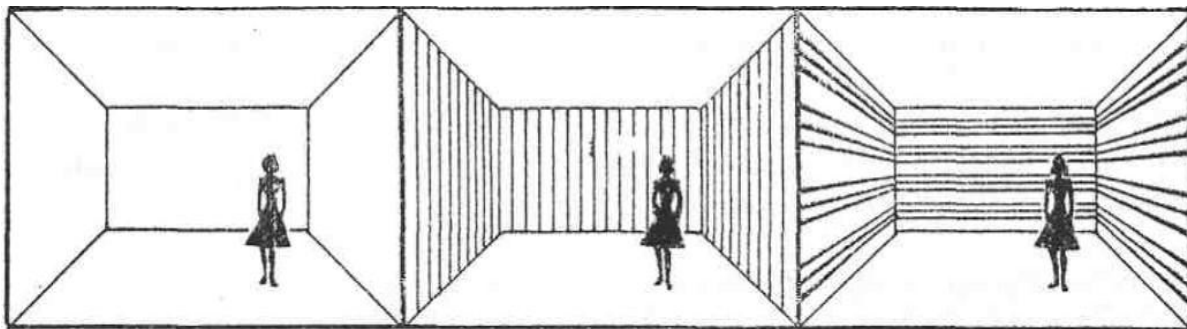

4.7-rasm. **Optikillyuziya.**

Grafika hisobiga ko‘zga doimo asabiy ta'sir etilishi:

- ochiq silliq bo‘yalgan xona kengroq tuyuladi;
- vertikal yo‘l-yo‘l chiziqlar xonani baland ko‘rsatadi;
- gorizontal yo‘l-yo‘l chiziqlar pastroq taassurotni beradi;
- devorlar va pollar ola-bula bezatilgan xonalar notinchlik, tartibsizlik, xona hajmining kichikligi hissini chaqiradi;
- katak gulli shift xonani vizual past qiladi va ruhiy bosim o‘tkazadi; - polning kletka naqshligi unga harakatsizlikni beradi.

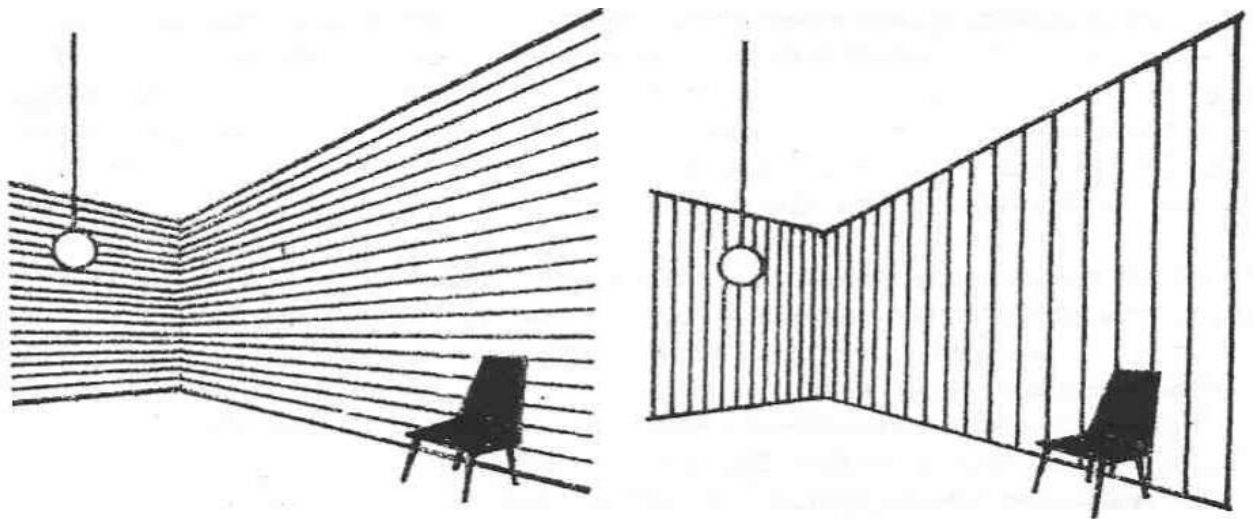

4.8-rasm. **Optik illyuziya.**

Grafika (naqsh) hisobidan xonani belgilangan effektda idrok qilishga erishishdagi xarakterli usullar:

- devordagi takrorlanuvchi gorizontaal chiziqlar harakat taassurotini, fazoviylik dinamikligini yaratadi;
- devordagi takrorlanuvchi vertikal chiziqlar osoyishtalik taassurotini, fazoviylik statikligini yaratadi.
- Badiiy amaliyotda rassomlar ongli ravishda optik illyuziyalarning ko‘rinishidan foydalanadilar va ularning harakatlarini to‘g‘irlaydilar.
- Xuddi shunday, masalan, qadimgi greklar “kurvatura qonuni”ni ochdilar (kurvatura - ustun tashqi ko‘rinishining qiyshiqqligi). Ular qiyshiq ustunga do‘nglikni beradi, bu ustunlar tekis va chiroyli ko‘rinishga erishish uchun. Kompozitsiyaning badiiy usullari inson atrof muhitni psixofizik idrok etish bilan bog‘liq.

4.9-rasm. **Dinamik fazoviylik. Statik fazoviylik.**

Munosabat, mutanosiblik - har doim yaxlitlik qismlardan iborat, o‘lchamlarning turli qismlari bir-biriga nisbatan va yaxlitlikka belgilangan munosabatda bo‘ladilar.

Inson o‘zini o‘rab turgan muhitni shakl bo‘yicha ajratadi. Shaklga qandaydir predmetga qiziqish hayotiy zarurat yuzasidan qabul qilinishi mumkin yoki shaklga chiroyiga qarab qiziqish bo‘lishi mumkin.

Tuzilish asosidagi shakl, qaysiki simmetriya uyg‘unligida va oltin kesimda yotadigan, ko‘z orqali juda yaxshi idrok qilishda va go‘zallik va uyg‘unlikni paydo bo‘lishini his qilishda yordam beradi.

Oltin kesim tamoyili – tizimli va yaxlitlikni funktsional barkamolligi va ularning qismlarini san'atda, fanda, texnikada va tabiatda yuqori namoyon bo‘lishi.

Oltin kesim (oltin mutanosiblik, chekka va o‘rta munosabatga ajratish) – uzluksiz o‘lchamni ikki qismga shunday munosabatda ajratishki, undagi kichik qism katta qismga tegishlidek, katta qism esa barcha o‘lchamga tegishli bo‘ladi.

Bizgacha yetib kelgan anik adabiyotlarda bo‘laklarni chekka va o‘rta munosabatda ajratish ($\acute{\alpha}\kappa\rho\varsigma\kappa\alpha\iota\mu\acute{\epsilon}\sigma\sigma\omicron\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$) ilk bor Evklidda “Boshida” (eramizchaga 300 yil oldin) uchraydi, qayerdadir u to‘g‘ri beshburchakni qurish uchun qo‘llaniladi.

Luka Pacholi, Leonardo da Vinchining do'sti va zamondoshi, bu munosabatni "ilohiy mutanosiblik" deb atagan. "Oltin kesim" termini (goldener Schnitt) 1835 yili Martin Om tomonidan kundalik hayotga olib kirilgan.

Oltin kesim ko'plab ajoyib xususiyatlarga va boshqa ko'plab hayoliy xususiyatlarga ega. Ko'p inson oltin kesimni bir yarim va ikki o'rtasidagi barchasini "topishga intiladilar".

O'zlashtirish uchun savollar:

1. Oltin kesim tamoyiliga ta'rif bering.
2. Oltin kesim terminini kim kundalik hayotga olib kirgan?
3. Mutanosiblikka ta'rif bering.
4. Tabiatda va san'atda "Oltin kesim"ga misollar keltiring.
5. Optik illyuziyalar qanday guruhlariga bo'linadi?

4.4. UMUMIYLIK VA YAXLITLIK

Kompozitsiyaning yaxlitligi va uning elementlarining umumiyligi, uyg'unlikda qanday namoyon bo'lsa, uning hislati ham shunday namoyon bo'ladi.

Elementlar biri biri bilan uyg'unlashganda o'zaro ajralmas bog'liqlikni, birbiriga nisbatan moslikni topadilar.

Har bir element nafaqat o'ziga tegishli ahamiyatga ega, va umumiy shaklni o'ziga bo'ysindirishda ham namoyon etiladi.

Kompozitsiyaning har bir ta'rifida doimo uning asosiy belgisi – shaklning yaxlitligi ishtirok etadi.

O'z navbatida kompozitsion faoliyat o'z yo'nalishida va pirovardida bunday umumiylikka va yaxlitlikka erishish maqsadiga ega bo'ladi. Shu bilan shakl kichik va kattalikda umumiylikka ega bo'ladi. Unda tasodifiy elementlar va tasodifiy aloqalar mavjud emas.

Bu barchasini qamrab oladigan va dizaynda kompozitsion badiiy shaklni tashkil etadigantamoyilni birlashtirish. U kompozitsiyani qurishdagi usullarni va barcha vositalar o'rtasidagi chambarchas bog'liqlikni o'rnatadi.

Bunday bog'liqlikni o'rnatilishi natijasida shaklning umumiy xarakteri, aniqlovchiligi, nihoyat, tomoshabinga ta'sir etadigan barcha kuchlar namoyon etiladi. Bunday xarakter yo'qligida shakl uyg'unsiz, bo'lak-bo'lakli, yaxlit emasdek ko'rinadi.

Umumiylik va yaxlitlik kompozitsiya qonunining asosiylaridan biri sifatida ko'riladi.

Dunyo san'atining barcha amaliyotida uning barchasi namoyon bo'lishi shak-shubhasiz umumiylik qonunining hayotiyliigi va kompozitsiyaning yaxlitligini isbotlaydi.

Bir vaqtning o'zida badiiy tajriba: umumiylikning yo'qligi va yaxlitlikning yo'qligi shaklning ifodaviy xususiyatini yo'qotadi, estetik zararli shakllanib boradi.

Yaxlitlik – bu, qoidaga ko'ra o'zida murakkab sistemani va tizimni ifodalaydigan, bizni o'rab turgan predmetlarning ob'yektiv xususiyati.

Butunlik oddiy summaning qismi emas, u qarama-qarshi xarakterga egadir – muntazamlilik va nomuntazamlilik, turlik tumanlik va bir xillik va hokazo. Har birtizim uchun qismlarning optimal o'zaro munosabati va ular o'rtasidagi bog'liqlikni mavjudligi, uning ko'rish orqali bir butun qilib qabul qilishni ta'minlaydi.

Yaxlitlikning asosiy belgilari bog'liqlik, cheklanish, to'liqlik, ixchamlilik, turg'unlik hisoblanadi.

Bog'liqlik –bog'lanish darajasi bilan, yaxlitlikni parchalanishdan saqlab qolish orqali aniqlanadi.

Cheklanganlik – bu ob'yektlarni va muhitlarni, fonni va shakllarni ajratish (masalan, ob'yektni aylanaga, ellipsga, kubga kiritishga bog'liq bo'lishidan qat'iy nazar). Yaxlit ob'yektning mukammalligi – informatsiyani tarqatuvchi hisoblandi.

Ixchamlilik – bir vaqtda idrok etilgan qismlar miqdoridan aniqlanishi mumkin. Yaxlitlikning uygʻunligi – juda yuqori darajadagi yaxlitlik, qaysiki katta yoki kichik oʻlchamdagi tabiiy, tabiatga oid, shuningdek inson muhitida yaratilgan real predmetlarga mos keladi.

Qadimdan rassomlar “garmoniya” (uygʻunlik) tushunchasiga turlicha fikrlarni bildirganlar. Grekcha “harmonia” soʻzi kelishganlik, moslik, vazminlik maʼnosini bildiradi.

Garmonik yaxlitlikning quyidagi qirrlarini ajratib koʻrsatish mumkin:

- yaxlitlikni uning qismlarida takrorlanishi;
- qismlarning yaxlitlikda teng boʻlishi;
- yaxlitlik va qismlarning mosligi; - qismlarni yaxlitlikda vazminligi; - yaxlitlikning birligi.

Yaxlitlikning uning qismlarida takrorlanishi qismlarni bir butun birlashishiga oʻxshashlik asosiga xizmat qiladi. Uygʻunlik obʼyekt uchun olib boruvchi, koʻp qirrali belgilarning takrorlanishining borligi xarakterlidir. Bunday belgilar, masalan toʻgʻri burchaklarni yoki qiyshiqlik xarakterini takrorlashda xizmat qilishi mumkin.

Qismlarni yaxlitlikda teng boʻlishi qismlarni asosiy va ikkinchi darajali tavsifnomasi asosida birlashishiga xizmat qiladi. Asosiysi uning eng katta oʻlchami, massasi yoki boshqa elementlarning, shakllarning, rangning, fakturaning bir-biriga nisbatan joylashuviga qarab ajratilishi mumkin. Yaxlitlik va qismlarning mosligi qismlarni yaxlitlikka mutanosiblik asosida va boshqa turlarning oʻzaro nisbatiga moslashtirishga xizmat qiladi. Qismlarni yaxlitlikdagi vazminligi qatnashuvchilarni ishga bor kuchi bilan – oʻziga tortishi, bir-biridan itarishida roziligi uchun xizmat qiladi. Birlik barcha tamoyillarni kelishishda, shakllarni yaratishdagi joylashishini talab etadi. Birlik qonunida va kompozitsiya yaxlitligida aksni va oʻrab turgan dunyo obʼyektining tashkil etishdagi tabiat tamoyillarini mujassamlashtirishga ega boʻldilar. Axir chambarchas bogʻliqlik misollari va shaklning barcha elementlarining oʻzaro kelishishida inson doimo koʻz oldida: daraxt bargining shakliga, uning butalarini va tanasining mosligini, barcha

hayvonlar tanasining qismi, tabiiy landshaftlarning uyg'unligini maqsadli kelishganligini ko'rgan.

Qat'iy tartibda joylashgan barcha qismlar, guruhlashayotganda va tenglik asosida yaxlitlikka birlashayotganda, balans qilishda, simmetriyalar, takrorlanishi, ritmda, teng bo'lishda, mutanosiblikning o'zaro munosabati.

Grekchadan kelib chiqqan "xaos" termini va ilk bor "fazoviylik, bo'shliq" va tubsiz" ma'nosini anglatgan, bugungi kunda bu so'z so'zlashuv tilida tartibsizlikni belgilash uchun ishlatilgan, qachondir bu termin XVII asr davomida ahamiyatga ega bo'lgan. Matematikaga va fizikaga muvofiq ravishda "tartibsizlik"ni tizimning belgilangan tartibi, prognozlashdagi qiyin ta'siriga ataladi.

Xaos – bu shunday holatki, unda kelajakdagi u yoki bu tizimni rivojlanishi oldindan aytish juda qiyin yoki umuman aytish mumkin bo'lmagan.

Oddiy qilib aytganda, bu chalkashlik, aniqliklikning bo'lmaganligi va tizimni tashkillashdagi izchillikdir. Biroq shuni nazarda tutish kerakki, kaosni zararli ko'rinish deb, izdan chiqarish deb hisoblash mumkin emas. Xaosni mumkin va o'rganish kerakdir, bundan tashqari, uni barcha faoliyatda qo'llash mumkin.

Masalan, kaos tushunchasi sinergetika uchun juda muhimdir, ya'ni tizimlarni tashkil etishda elementlarining kelishilgan o'zaro ta'siri. Bundan tashqari, element sifatida odamlar faoliyatida jamiyat ko'pincha tartibsizlik, spontanlik xarakteriga ega bo'ladi. Insonning barcha maksimal tartibga solishga, tizimlashtirishga intilishi, ko'pincha shundaylik olib keladiki, kaosga munosabatni qayta ko'rib chiqishga va uni tan olishga olib keladi, bu bor yo'g'i, belgilangan qonunni tavsiflaydigan va boshqaruvga ta'sir o'tkazadigan tizimlarning holatidir.

Agar siz tabiiy qirg'oq chizig'iga samolyotdan qarasangiz, siz o'zingizning e'tiboringizni bir qancha uzunlikdagi kichik butalarga va yoriqlarga qaratasiz. Agar siz plyajga qo'nmoqchi bo'lsangiz, siz xuddi shunday shakllarni, tog'li tizimlarda aks etgan, yuzasida bevosita toshlar va hattoki cho'qqilarni shakllantiruvchi qismlarni ham ko'rishingiz mumkin

Fraktallar - fraktallar tenglashtirish, ya'ni noto'g'ri modellash, ammo o'zimizni topgan, o'xshash dunyoni g'ayratda qoldirish.

Fraktallar 1960 yillar Mandelbrot tomonidan (Benoit Mandelbrot) topilgan, ya'ni u darsliklarda aytilishicha unchalik ravon va oldindan ayta olinmagan matematik haqiqiylikni uddasidan chiqishda bizga yordam berish uchun yo'l qidirgan. Xaos xususiy tartibiga ega ekanligi Mandelbrotning asosiy kashfiyotidir.

Bunday o'xshashlik – ya'ni tasodifiy obrazlarda qo'pol va g'alati joylarni his qilish tartibiga olib keladi.

Hech qanday amaliy qoplamalar “tekislikni” aniq tavsiflay olmaydi, shuning uchun hech qanday tekislik absolyut ikki o'lchamli bo'la olmaydi.

Barchasi kichkina qo'ltiqchalarga va yoriqlarga egadir, hech narsa butunlay sillik va uzluksiz emasdir.

Mandelbrot fraktallari – tenglashtirishdir, ya'niki ob'yektlarga kasrli o'lchovni taqdim etadi, bu munosabatga nisbatan inqilobiy hisoblanadi, ular bor narsani qabul qiladi, ya'ni voqeylikning hech biri unchalik ochiq oydin va tartibli emasdir.

O'zlashtirish uchun savollar:

1. Yaxlitlilik bu nima?
2. Garmoniya so'zining ma'nosi nima?
3. Garmonik yaxlitlilikning qanday qirralarini bilasiz?
4. Xaos bu nima?
5. Fraktallar qachon va kim tomonidan topilgan?

XULOSA

Kompozitsiyaning asosi vizual qabul qilish alifbosi hisoblanadi.

Qo'llanmada bayon etilgan asosiy tayanch ma'lumotlar va tushunchalar, asosiy vizual qonun va qoidalarni tushunishga yordam beradi. “Kompozitsiya asoslari” fanidan auditoriyada bajariladigan va mustaqil ishlar o'quv-uslubiy majmuada batafsil keltirilib, olingan bilimni mustaqil rivojlantirishga va mustaxkamlashga imkon beradi.

Kelajakda, arxitektura muhitlari dizayni talabalariga amaliy, kurs ishlariga va professional faoliyatida, anchagina chuqurroq o'rganishda va hajmli-fazoviy kompozitsiyani amaliyotda qo'llash lozim bo'ladi. O'rganish va egallab borish, insonni ko'z bilan qabul qilish xususiyatlariga tayanib va uning psixofizilogik imkoniyatlariga, berilgan hajmli-fazoviy kompozitsiyani mazmunli va qanday qilib hissiyotli-ma'noli qilib olish masalasi yechiladi. Arxitekturaviy dizayn amaliyotida va nazariyasida, bu keyingi juda qiyin, ammo juda qiziqarli qismdir. Arxitekturaviy muhit dizaynerining barcha ijodiy g'oyalari ichki va tashqi fazoviylik xususiyatlari bilan bog'liqdir.

Kompozitsiya to'g'risida va uning qonuniyatlarida bilimlarni tizimlashtirish yanada amaliy ahamiyatga ega, muxandislik va badiiy konstruklik ijodiy professional qiduruv olib borishda anchagina effektiv yo'l qo'yiladi.

Nazorat savollari

1. San'at turlarini aytib o'ting.
2. Formal kompozitsiyaning xarakterli tomonlarini aytib o'ting.
3. Dizayn turlarini aytib o'ting.
4. Stilizatsiya o'zida nimani ifodalaydi.
5. «Kompozitsiya» terminini mohiyatini aytib o'ting.
6. Kompozitsiya nima?
7. Kompozitsiya vositalari nima?
8. Kompozitsiya vositalarini aytib o'ting.
9. Hajmli-fazoviy kompozitsiyadan tekislik kompozitsiyasi nimasi bilan farqlanadi?
10. Qanday kompozitsiyalar bo'ladi?
11. Kompozitsiyaning "ochiqlik-yopiq" tushunchalari nimani bildiradi?
12. Kompozitsiyada dekorativlik nima degani?
13. "Ergonomika" tushunchasi nimani bildiradi?
14. Dizaynda ergonomika nima uchun kerak?
15. Har qanday kompozitsiyaning asosiy vazifasi nimdan iborat?

16. Tekis kompozitsiyani tashkil etishdagi dastlabki elementlarini aytib o‘ting.
17. Chiziqlar turini aytib o‘ting.
18. Chiziqqachon dog‘ga aylanadi?
19. Konturga ta'rif bering.
20. Shaklning asosiy xarakteristikasini ayting.
21. Hajmli shaklning turli tuman turlari qanday paydo bo‘ladi? Shaklning kattaligi qanday o‘lchanadi?
22. “Massa” tushunchasi ostida hajmli-fazoviy kompozitsiyada nimani nazarda tutadi?
23. Vizual salmoqdorlikning bir necha o‘ziga xos xususiyatini aytib o‘ting.
24. Faktura va tekstura tushunchalari nimasi bilan farqlanadi?
25. Fakturaning turli ko‘rinishlarini aytib o‘ting.
26. Kompozitsiyaning badiiy obraziga faktura qanday ta'sir ko‘rsatadi?
27. Relyef qanday vujudga keladi?
28. Shaklni qanday qilib yorug‘lik bilan o‘zgartirish mumkin?
29. Yorug‘lik yordamida fazoviylikni qanday qilib o‘zgartirish mumkin?
30. Ornamentda (naqshda) rapport nima?
31. Rapportli kompozitsiyalar qayerda qo‘llaniladi?
32. Modul tizimi asosida nima yotadi?
33. Modulli tizimlar qayerlarda qo‘llaniladi?
34. Modulli tizimlarga namunalar ko‘rsating.
35. Chiziqni tekislik chegarasi deb atash mumkinmi?
36. Chiziqqanday tavsiflanadi?
37. Ritmik qatorlarga misollar keltiring.
38. Shakllar stilizatsiyasi nima degani?
39. Shaklning transformatsiyasi nima degani?
40. Stilizatsiya va transformatsiya usullari qayerlarda qo‘llaniladi?
41. Stilizatsiyaning qanday usullari ma'lum?
42. Simmetriyaning qanday turlari ornamentda foydalaniladi?
43. Mazmunli ornament nimasi bilan farqlanadi?

44. Barcha ranglarni qanday guruhlarga ajratish mumkin?
45. Nima uchun ranglar garmoniyasi (o‘zaro moslik) paydo bo‘ladi?
46. Xilma xil ranglar insonga qanday hissiyotli ta'sir ko‘rsatadi?
47. Kontrastlar turlarini aytib o‘ting.
48. Nyuans nima?
49. Kontrastlarga misollar keltiring.
50. Nyuanslarga misollar keltiring.
51. Tenglik nima degani (tojdestvo)?
52. Mutanosiblikka ta'rif bering.
53. “Oltin kesim” nima?
54. Tabiatda va san'atda “Oltin kesim”ga misollar keltiring.
55. Masshtabga ta'rif bering.
56. Arxitekturaviy kompozitsiyada masshtablilik nima degani?
57. Masshtablilik nima bilan bog‘liq?
58. Formaga qanday mahobatli masshtablilik berish mumkin?
59. Standartli masshtablilikka misollar keltiring.
60. Statik tenglik nima?
61. Dinamik tenglik nima?
62. Tabiatda va san'atda simmetriyaga misollar keltiring.
63. Tabiatda va san'atda assimmetriyaga misollar keltiring.
64. Qanday arxitekturaviy uslublar simmetriya usullarida ko‘proq foydalaniladi?
65. Qanday arxitekturaviy uslublar assimmetriya usullarida ko‘proq foydalaniladi?
66. Harakatsiz kompozitsiya harakatni ifoda etishi mumkinmi?
67. Dinamika usullari dizaynda qayerda foydalaniladi?
68. Statik usullari dizaynda qayerda foydalaniladi?
69. Dizaynda kompozitsion markazlar qanday usullar bilan ajratiladi?

Atamalar lug'ati

Absolyut rang- toza ochroq va toza to'q, ya'ni ochroq ham, to'qroq ham bo'lmagan rang. Osval'dni xulosasi buyicha toza och va toza to'q ranglarni o'rtasi. Adaptatsiya – ko'zning yorug'likka, qorong'ulikka yoki rangga moslanishi. Misol uchun qorong'i joydan yorug'likka chiqgach ko'z ancha vaqtgacha yaxshi ko'rmaydi. Oradan bir necha daqiqa o'tgandan so'ng muhitga moslashadi. Shuningdek qorong'u joyga kirganda ham xuddi shunday kechinadi.

Absorbtsiya – biror yuzaga tushayotgan nur, uning jism molekulalari tomonidan yutilishi.

Additiv aralashma - ikkita bir biriga qarama- qarshi (ko'k va zarg'aldoq) ranglarni optikyo'l bilan qo'shganda hosil bo'lgan rangsizlik, ya'ni oq rangga aytiladi.

Akvarel buyog'i - tarkibi: yelim, o'ta mayin pigment, dekstrin, glicerin, asal' kabi aralashmalaridan iborat bo'lib, suv bilan aralashtiriladi. Quruq, yarim suyuq, suyuq holatlarda ishlab chiqariladi. Akvarel' bilan quruq yoki ho'l qog'ozga ishlanadi. Guash' buyog'i bilan qo'shib ishlatish mumkin.

Axromatik ranglar - kulrang va oq ranglar. Badiyot vositalari - musavvir barcha tasviriy unsurlar va badiyot uslublarini o'z asarini ifodalash uchun ishlatadi. Bunday vositalarga kompozitsiya, perspektiva, proportsiya, soya – yorug'lik, rang, faktura, shartlilik va h.k.lar kiradi deyish mumkin.

Arxitektonika (grekchadan olinganda – qurilish san'ati ma'nosini beradi) – umumiy ko'rinishda, o'ziga xos konstruktiv tizimda og'irlikka va tayanchga nisbatan, qonuniylik qurilishida badiiy ifodalikning birligi. Tor ma'noda arxitektonika – shakllar birligi, konstruksiya va material.

Arxitekturaviy bionika – shakllarni tashkil etishdagi funktsional tizimning uyg'un shakllantirishning tadqiqot tamoyili, biologik ilmning tarmog'i

Assimmetriya - hajm fazoviy elementlarning simmetrik bo'lmagan holdagi joylashuvi va o'zaro tarkibi.

Burash, aylantirish – oddiy simmetrik shakllarning o‘ng yoki chap tomonga deformatsiyasi. Shakl uning plastikasiga mos ravishda yangi fazoviy orientatsiyaga ega bo‘ladi. Aylantirish darajasi sarflangan kuchga bog‘liq bo‘ladi.

Burilgan joy – dastlabki simmetrik shaklning deformatsiyasi qaysiki, natijada uning sirti va qiyshiq chiziqli o‘zakka ega bo‘ladi.

Burmalar - bu yuza qismning egilishi, uni qisish jarayonida yuzaga keladi.

Diffuziya – yorug‘lik biror yuzaga tushganda va undan qaytayotgan nurlar tartibsiz qaytsa (notekis yuzada) bu diffuziyali aks etish deyiladi.

Dizayn - (loyiha - fikr) asosiy maqsadi uyg‘unlashgan jismlar muhitini yaratish. Shuningdek insonning moddiy va ma’naviy, estetik talablarini qondirishga qaratilgan ijodiy faoliyat turlaridan biri.

Egiluvchanlik – materialni shaklini egiluvchanlikdagi harakati ostida o‘zgartirish.

Eskiz – bo‘lajak asarning homaki qoralamasi. Har bir badiiy asar eskizlashdan boshlanadi va eskiz o‘z yechimini topgandan so‘ng shu asosda ishlanadi.

Estetika – san’at va badiiy ijodiyotdagi nafosat, tabiat va hayotdagi go‘zalliklar haqidagi falsafiy ta’limot.

Faktura - biror jismning sirti, yuzasini silliq yoki g‘adir – budurligi. Shuningdek, ranglar ham fakturalik ko‘rinishga ega bo‘lishi mumkin. Masalan, issiq, yengil ranglar oldinga intiluvchi, fakturalik ranglarga kiradi, og‘ir va sovuq ranglar “fakturasiz” ko‘rinishga ega.

Fon - har qanday jism o‘z foniga ega buladi. (tasviriy san’atda) kuzatilayotgan jism albatta biror fonga nisbatan yaqqollashadi. Masalan: Daraxtni orqasidagi imorat yoki osmon uning foni hisoblanadi.

Formalli kombinatorika– ob'yektning morfologik sifati o‘zgarishiga qarab barcha mumkin bo‘lgan operatsiyalar (shakllar, konfiguratsiyalar, hajmlar, qismlarni joylashtirish va hokazo). Bunday operatsiyalarga quyidagilar tegishli: qismlar yoki bir butun elementlar o‘rnini almashtirish (joylashtirish); elementlarning bir-biriga mosligi va ularning sifatini tashkil etish; elementlar, bir

butunni tashkil etadigan miqdorini o'zgartirish; elementlar bazasini o'zgartirish (hajmli va geometrik detallar), material, fakturalar, ranglarni o'zgartirish.

Garmoniya (o'zaro moslik) (qadimgi grekchadan *garmonia*) – qismlarni bir-biriga to'g'riligi, mosligi

Grafika - tasviriy san'atning bir turi grafika, odatda oq - qora rangda ishlanadi yoki chegaralangan, shartli ranglarda ishlanib, asosan bosma usulda tasvirga tushuriladi.

Havo perspektivasi - jismlarni kuzatuvchi ko'zdan uzoqlashgan holatida sodir bo'ladigan rang jihatlarini tashqi shakli ko'rinishining xiralashuvi, kuzatuvchi va kuzatuv ob'yekti o'rtasidagi havo qatlamining quyuvlashishi oqibatidagi o'zgarish.

Ijodiy faoliyat - har qanday san'at yoki adabiyot sohasidagi yaratuvchanlik faoliyatga ijodiy faoliyat deyish mumkin. Ijod albatta yaratuvchanlik bilan bog'liq. Tasviriy san'atda musavvir kartina yaratadi, ya'ni u kompozitsion mavzu yechimini beradi. Agar biror tayyor shakldan ko'chirilsa u ko'chirma bo'lib ijodkorlikga kirmaydi.

Illyuziya - tasviriy san'atda biror jismni tasvir orqali qayta eslatish, uning aynan shaklini jonli eslatish. Teatr sahnasida suv, quyosh, oy, yulduzlar, harakatdagi bulutlar va h.k.larning illyuziyasini tasvirlash.

Impressionizm- (francuz tilidan – ta'sirot) XIX – XX asrlarda tasviriy san'atdagi bir oqim. XIX asr oxirlarida boshlangan bu oqim tasviriy san'atda hukm surgan "akademizm" va "klassicizm"ga qarshi bo'lib, jonli hayotiylikka, oddiy syujetlilikka muhitning o'z go'zallik holatida tasvirlashga intilganlar.

Inter'yer - binoning ichki ko'rinishi. Xonalar, foye, koridor, va h.k.

Issiq ranglar - doiradagi sariq ranglardan binafsha ranglargacha bo'lgan, ya'ni sariq, zarg'aldoq, qizil, purpur ranglar.

Joyni o'zgartirish - soni va sifat tartibi bo'yicha bir xil bo'lgan elementlar, ob'yektlar, barcha elementlarga teng, biroq tartibi bo'yicha va bu elementlarning joylashish tartibiga qarab har xil.

Joylashtirish – ob'yektlar, son tartibi bo'yicha bir xil, biro? sifatiy tartibi bo'yicha, almashinuvi va joylashtirish tartibi bo'yicha turlicha. Tortib kengaytirish, cho'zish – shaklning geometrik o'zgarishi, lekin shunda ham bir tekislik o'zining ilk o'rnini saqlab qoladi (cho'zilish tekisligi). Uning boshqa barcha parallel tekisligi cho'zilish tomonga joylashtiriladi.

Kinetizm (grekchadan. kinetiko's – harakatga olib keladigan) – badiiy ijod turi, uning asosida shakl harakati, har qanday o'zgarishi, g'oyasi yotadi. Kinetizm sintez san'atiga intiladi.

Kinetik san'at - zamonaviy san'atda avangardlik yo'nalishi, fazoviydinamik tajribaga orientir oladi. Harakatlanish, yoritilish va jarangdor qurilmalarni estetik effektida yaratilishiga asoslanadi. 1920-30 yy. paydo bo'lgan (Tatlin V.E., A. Kolder), 60-yillarda rasmiylashtirilgan (N. Sheffer, X. Le Park).

Kolorit – badiiy asarning rang tonlari jihatida tuzilishi. Rang tonlarining uyg'unligi, obrazlilik koloristik yechim issiq yoki sovuq tonlarda bo'lishi mumkin. Kolorit tomoshabinda zavquyg'otishi, kayfiyatiga har xil ta'sir etishi mumkin.

Kontrast- tonlarning bir – biriga nisbati, axromatik yoki xromatik ranglarni bir – biridan ajralib turishi; soya va yorug'likning o'zaro farqi; qarama – qarshilik, zidlik. Kontrast (keskin farq) – shakllarning, plastikaning o'lchami, rang, fakturaning keskin farqi.

Kombinatorika – bu topilgan turli birikishlarning (kombinatsiyalar), birga qo'shilishlarning, muayyan tartibda ushbu elementlarni joylashtirilishi usullari.

Kompozitsiya (lotinchadan«compositia»- tuzish, bog'liqlik ma'nosini beradi)– asarning badiiy mazmunini ochib beradigan vosita; shakl qismlarining garmonik o'zaro nisbati; asarni yaratish va loyihalash jarayoni.

Konstruktivizm (lotinchadan. constructio – qurish) – XX asr boshida ovrupa davlatlarida san'atlar qatorida paydo bo'lgan badiiy yo'nalish, asoschilari badiiy obraz asosini kompozitsiyada emas, balki konstruksiyada ilgari surganlar.

Massa (og'irlik) – shakl o'lchamini (katta-kichikligini) assotsiativ qabul qilish.

Materialning formovkaga oid quvvati – uning quvvati detallarni qiyin fazoviy shakllarga maxkamlash va ishlangan narsani ekspluatatsiya jarayonida saqlab qolish.

Modul – bu o‘lcham birligi. Dizaynda modul – bu katta-kichiklik, qandaydir predmetning, mashinaning yoki inshootning, yana shuningdek detallar, tugunlar va elementlar hajmlar hisobidan kelib chiqib qabul qilish, qaysiki har doim tanlangan modulga nisbatan qisqa.

Modulli tizim – hisob-kitoblar uchun foydalanishda, modullar va hisobkitoblar qoidasining majmui.

Mutanosiblik - moslik, predmetlarning alohida qismlarini o‘zaro nisbatini aniqlovchi va o‘rtasida, o‘zaro uyg‘unlikni namoyon bo‘lishi.

Nyuans (frantsuzchadan. nuance – rang turi, sezilar-sezilmas o‘tish) – o‘xshaydigan elementlar xarakteristikasining bilinar-bilinmas farqi. Nyuans - ranglarni bir – biridan juda nozik farqlanishi; yorug‘lik va soyaning biridan – ikkinchisiga sezilar – sezilmas darajada o‘tishi.

Og‘ir ranglar - ranglar bunday ranglarga qizil, binafsha, ko‘k, yashil, malla, qora kabi ranglar kiradi.

Och ranglar– oq kutbga tomon yaqinlashgan sari ocharib borgan ranglar, oq aralashgan ranglar och ranglar turkumiga kiradi.

Op-ART (inglizchadan. Op-art – qisqartirilgan varianti Optical art – optik san‘at) – turli ko‘rishga oid illyuziyalarda foydalaniladigan, tekis va fazoviy shakllar xususiyatida barpo etilgan, XX asrning ikkinchi yarmidagi badiiy oqim.

Perspektiva - jismning forma va o‘lchamlari, shuningdek uning rang xususiyatlarini masofadan o‘zgarib ko‘rinishi. Ko‘z orqali idrok etilgan fazoviy jismlar formalarini tasvirlash qonuniyatlarini tadqiq etuvchi fan.

Pigmentlar - barcha bo‘yoqlar - metallar kukinlaridan tabiiy holda, ya’ni o‘simliklar tomirlari, yer yoki mayda hashoratlarni maxsus usulda yanchilib, ularning talqonlaridan tayyorlanadi. Bo‘yoqlar rang talqonlariga eylim qo‘shilgan suv bo‘yoqlar, hamda emal’, yog‘ qo‘shilgan, ya’ni yog‘li asosda tayyorlanadi.

Polixromiya - ranglar majmui, rang – baranglik.

Puantalizm- impressionist rassomlar (Pol Sin'yak, Sera va boshqalar) tabiatning ertalab, tush payti, kun botish ifodalashda rang “nuqtalari” dan foydalanganlar; issiq rang “nuqtasi” yonidan sovuq “nukta” qo'yib, rang uyg'unligiga erishish.

Ramz - obraz, ramziylik (tor ma'noda biror rangni ramziyligi, masalan O'zbekiston bayrog'idagi ranglar ramziy ifodalanadi, ya'ni osmon, yer, tabiat va h.k.)

Rang - bu jismning, ko'rinish jihatdan xususiylik alomati. (Temir – kulrang, oltin- sariq, daraxt- yashil yoki qizil mato, ko'k ko'ylak va h.k.). Ranglar jismlarga quyosh nuri yoki sun'iy yorug'lik tushish oqibatida o'z harakterini namoyon qiladi. Quyosh nurida 7 xil spektr ranglari mavjud. Bular- qizil, zarg'aldoq, sariq, yashil, ko'k, havorang, binafsha ranglar. Shuningdek inson tomonidan yaratilgan rang bo'yoqlari turlari ham (sotuvda) 30 ga yaqin.

Rang doglari - biror yuzaga surtilgan, ma'lum maydonda o'z xususiy ta'sir kuchiga ega rang dog'lariga aytiladi.

Rang konstantligi - biror jism rangini va uning umumiy ko'rinishini xotirada saqlanib qolishi. Masalan, oqburni qizil yorug'lik tushgandagi holatini kuzatayotganda uning haqiqiy o'z rangining xotirada gavdalanib turishi.

Ranglar munosabati- ranglarning bir – biri bilan yonma- yon turishi yoki ranglarning o'zaro muhitidagi bir – biriga ta'sirchanligi oqibatida yuzaga kelgan majmui.

Ranglar majmuasi - tasviriy asarda asos qilib olingan ranglar va undagi umumiy rang ohanglari. Masalan, asarda ikki yoki uch rang ohanglarilan, ya'ni qizg'ish bilan ko'kish ranglar.

Ranglar toni - xromatik ranglar o'zining rang tonlari farqlanishi bilan bir biridan ajralib turadi. Masalan, absolyut yashil rangi oq qutbga ocharib boradi; qora qutbga uning rangi to'qlashib, qoramtir tuslanib boradi. Shuningdek rang tonlari bir– biriga qo'shilganda bir – biriga yaqinlashadi. Agar yashilga ko'k rang qo'shilsa ko'kish – yashil ton hosil bo'ladi.

Remissiya - biror yuzaga tushayotgan, (masalan, boʻrli emul'siyada boʻyalgan yuza) yorugʻlik oqimining bir qismi oʻsha yuzada yutilsa bu holat yorugʻlikning remissiyalanishi deyiladi.

Ritm (grekchadan *rhythmos*) – muayan ketma-ket, tez-tez takrorlanib turadigan, qandaydir elementlarning almashinuvi.

Ritmik qator (statik va metrli ritm) – bu ritmning oddiy paydo boʻlishi kompozitsiyada bir xil shakllarni ular orasidagi intervallarning tengligi qaytarilishi. Dinamik ritmik qator – bu ritmning elementlar oʻlchamini aniq matematik qonuniylikdagi va ular orasidagi intervallarning oʻzgarishi, murakkab paydo boʻlishi.

Shaklni yuzaga kelishi – ayrim predmetlar tuzilishi (ajratish va qurilish) va funktsional, konstruktiv, fazoviy-plastik, texnologik tuzilishlarni tashkil etish

Simmetriya - shaklning oʻng va chap qismidagi tengligi biron oʻqqa nisbatan bir xilda joylashuv holati

Siniq joy – dastlabki simmetrik shakllarning deformatsiyasi, ya'ni siniq joyni oʻqqa va yuzaga olib keladi.

Siljish – shaklni qayta oʻzgartirish, lekin shunda ham siljishning harakatlanmaydigan tekisligi qoladi. Uning boshqa parallel tekisligi siljish yoʻnalishiga oʻzi tomonga joylashtiriladi. Plastikaning zaruriy hajmi saqlanadi. Siljish koʻlami, kattaligi siljish tekisligi oraligʻidan mutanosib. Siljishning topshiriq oʻqi uchun yoʻnalishi va siljish koʻlamini koʻrsatib berish kerak, ya'ni oʻq yoʻnalishi oraliqidagi burchak va joylashtirish tekisligining normalligi.

Siluet - soya profili yorugʻ fonda biror shaklning chegaralanib yaqqol koʻrinishi, masalan: odamning qomati yorugʻ osmon fonida, yorugʻlik orqa tomondan tushayotgan holatda siluet boʻlib koʻrinadi. Umuman yorugʻ fonda chegaralanib turgan qoramtir tondagi figura yoki qora fonda oqarib, chegaralanib turgan figura.

Sirtqi tektonik tizim – berilgan shaklni qaytaradi va materialning plastik xususiyatiga, shuningdek konstruksiya xususiyatiga tayanadi.

Siqish – deformatsiya, shaklni o'rgartirishda ilova qilish o'rniga, shaklni o'zgartirishga zo'r berish. Plastika o'zgaradi, og'irligi saqlanadi.

Shaffof - tiniq narsa shisha, plastik, suv yoki shuning kabi yarqiroq jismlar.

Sovuq ranglar - ranglar doirasidagi binafshadan yashil rangigacha, ya'ni: binafsha, ko'k, havorang, yashil ranglar kiradi.

Spektr - oynada yoki diffraksion prizmadan o'tgan nurning 7 xil rangda ko'rinishi, quyosh nurining spektri.

Subtrakciya - ekranga spektr nurlar yuborilgan oqimni qizil fil'tr bilan to'silsa, u holda faqat o'sha qizil rang fil'trdan o'tadi. Qolganlari kamayib subtrakciya holati yuzaga keladi yoki qarama – qarshi ranglar ko'k bilan zarg'aldoq rangli nurlarni kesishtirganda oq rang yuzaga keladi. Ranglar o'chib subtrakciya holati sodir bo'ladi.

Tuzilish - ushbu tizimning eng ko'p bog'langan muhim elementlarning aks etilishi

Tektonika – konstruksiyada va ish materiallari shaklida badiiy ifoda etish.

Transformatsiya (lotinchadan transformatio – o'zgarish, o'zgartirish) – dinamikaga tayangan holda, o'zgarish harakatiga yoki uncha katta bo'lmagan shaklning o'zgarishi, shaklning o'zgarish uslubi.

Ton - xromatik yoki axromatik ranglar toni, ular qoradan oqgacha bir necha yuzlab pog'ona tonlar farqlanishi bo'lishi mumkin. Shuningdek yorug'lik tonlari ham mavjud yorug'lik tushayotgan yuzada (cilindr yuzasida) bir necha tonlar farqlanishi mumkin; soyalar ham o'zaro tonlarning farqlanishiga qarab xarakterlanadi.

Tuyg'un ranglar - absolyut ranglardan qora qutb tomonga intilgan ranglar.

Uyg'unlik – ob'yektlar, son bo'yicha bir xil, biroq elementlar tartibi sifati bo'yicha turlicha va almashinuviga, tartibiga bog'liq bo'lmagan.

Xromatik ranglar – o'z rangiga ega bo'lgan barcha ranglar, ya'ni kulrang, qora va oq ranglardan tashqari ranglar.

Qisish – qarama-qarshi cho'zilish, operatsiya. Qisish ko'lami qisish tekisligiga nisbatan oraliqiga mutanosib.

Qiyshiq chiziqli simmetriya – qattiq siqish, eglish, sindirish va burash operatsiyasi, hal qilish yo‘li bilan olingan, shaklni qayta o‘zgartirish.

O‘xshashlik simmetriyasi - shaklning o‘xshash bo‘lgan barcha qismlarini ko‘chirish parallel o‘rnini bir vaqtning o‘zida qismlar mastshabi va ular oraligi kengatiriladi yoki qisqartiriladi.

Yengil ranglar - bunday ranglarga sariq – zarg‘aldoq, och ko‘k (havorang) kabilar kiradi

Yorqin ranglar - absolyut ranglardan oq qutbga tomon ocharib, yorug‘lanib borgan ranglar.

Yorug‘lik - tabiiy, sun‘iy tarzda quyoshda, elektr lampada va boshqa yoritgichlardan taraladi. U sekundiga 300000 km tezlikda (havosiz bo‘shliqda harakatda bo‘lib, fotonlar oqimi, elektromagnit nurlanishning muayyan bir bo‘lagi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Asosiy adabiyotlar:

1. ИоханнесИттенKunst der Farbe: Studiena usgabe 2013 г
- 2.Освальд В. «Цветоведение» Издательство Пром издат 2006г.
3. В. Ю. Медведев. Цветоведение и колористика. 2005. Стр 6-10.
4. Фрилинг Г., Ауэр К. «Человек – цвет – пространство» М.,2003
5. Л. Савахата «Гармония цвета. Справочник». М., 2003 г

Qo‘shimcha adabiyotlar:

1. Мухаммадиев Э.М. Рангшунослик (ўқув қулланма) СамГАСИ 2005.
2. Журнал “Декоративное искусство”, “Технологии дизайна”
3. Абишева С.И. Цветоведение ДОС Учебное пособие. — Павлодар: ПГУ им. С. Торайгырова, 2009
4. АзизянИ.А.,

- Добрицына И. А., Лебедева Г. С. «Теория композиции как поэтика архитектуры». Москва.: «Прогресс-Традиция». 2002 г.
5. Арнхейм Р. «Динамика архитектурных форм». Москва, 2004 г.
 6. Арнхейм Р. «Искусство и визуальное восприятие». Москва, 2004 г.
 7. Шубенков М. В. «Структурные закономерности архитектурного формообразования» Москва: «Архитектура», 2006 г.
 8. Бодрийар Ж. Система вещей: пер. с фр. / Ж. Бодрийар. пер. с фр. 2001.
 9. Вирильо П. Машина зрения: пер. с фр. / П. Вирильо. пер. 2004.
 10. Голубева, О. Л. Основы композиции / О. Л. Голубева. 2004.
 11. Ле Корбюзье. Кархитектуре. Архитектура XX века.
 12. Милова Н. П. Объемная композиция: Учебно-практическое пособие
 13. Моррис Ч. У. Основания теории знаков 2000.
 14. Робезник Л. А. спекты цветового пластического преобразования среды 2002.
 15. Розин В. М. Визуальная культура и восприятие. Как человек видит и понимает мир 2004.

MUNDARIJA

KIRISH.....	
1. KOMPOZITSIYA.	
1.1. Kompozitsiya vositalari. Nuqta, chiziq, dog‘	
1.2. Tekislik, tashqi ko‘rinish.....	
1.3. 1.3. Shakl, figura, fon.....	
2. KOMPOZITSIYA VOSITALARI.	
2.1. Ritm, metr, takrorlanish.....	
2.2. Statika, dinamika.....	
2.3. Kontrast (keskin o‘zgarish), nyuans (farq), tenglik.....	
2.4. Tuzilish, faktura, tekstura (tarkibiy tuzilish)	
2.5. Simmetriya, assimmetriya, muvozanat.....	
2.6. O‘lcham, massa.....	
2.7. Massstab va masshtablilik (kenglik miqyosi, ko‘lamlik)	
3. KOMPOZITSIYA TURLARI.	
3.1. Frontal kompozitsiya.....	
3.2. Hajmli kompozitsiya.....	
3.3. 3.3. Teran – fazoviy kompozitsiya.....	
4. KOMPOZIYA QOIDALARI VA TAMOYILLARI.	
4.1. Ob‘yektivlik.....	
4.2. Iqtisod qilish va ratsionallik (maqsadga muvofiqlik)	
4.3. Idrok qilish.....	
4.4. Umumiylik va yaxlitlik.....	
XULOSA.....	
Nazorat savollari.....	
Atamalar lug‘ati.....	
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.....	

Тошкент Архитектура қурилиши институти,
“Ландшафт дизайни ва интерьер” кафедраси катта ўқитувчиси
Элмуратов С.С. ва ассистент Раҳматиллаева З. З.
хаммуаллифлигида яратилган “Рангшунослик ва композиция” фани
учун ўқув қўлланмасига

ТАҚРИЗ

Такриз учун тақдим этилган “Рангшунослик ва композиция” номли ўқув қўллама композиция асослари бўйича таянч билимни беради. Бу предметни ўрганиш нафақат ранглار ва хажмларни эмоционал баҳолашдаги боғлиқликни, балки объектив хусусият ва қонуниятларни ўргатади.

“Рангшунослик ва композиция” ўқув қўлланмаси, кириш қисми, тўрт бобдан иборат. “Ландшафт дизайни ва интерьер” кафедраси томонидан қўйилган талабларга мувофиқ тайёрланган.

Қўлланма назарий қўникмалар, ҳамда кўргазмали материаллар билан бойитилган.

Биринчи бобда композиция ва унинг асосий тушунчалари тўғрисида ёритиб берилган.

Иккинчи бобда композиция воситалари ҳақида кенг қамровли назарий ва амалий тушунчалар бериб ўтилган.

Учинчи бобда композиция турлари, фронтал композиция, хажмли ва теран – фазовий композиция ҳақида тушунчалар келтирилган.

Тўртинчи бобда эса, композиция қоидалари ва унинг тамойиллари ёритилган.

Ушбу қўлланма бўлғуси мутахассисларни ижодий фикрлашида, амалий ишларида ва ҳар томонлама ривожланишида катта рол ўйнайди.

Ўзбек тилида яратилган ушбу ўқув қўлланмани нашрга тавсия этаман.

“UNIQUE Art Project”

Бош архитектори, архитектура номзоди
профессор

Қ. Х. Муҳаммаджонов

**“РАНГШУНОСЛИК ВА КОМПОЗИЦИЯ”
ФАНИ УЧУН ЯРАТИЛГАН ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМАГА
ТАҚРИЗ**

Ушбу ўқув-услубий қўлланма замонавий талаб даражасини ҳисобга олган ҳолда тузилган.

Ўқув қўлланма маъруза, амалий ва мустақил таълим бўлимларини ўз ичига олади. Ҳар бир бўлимда технологик жараёнларни ёритиш билан бир қаторда бирламчи бўёқ қатламларини ҳосил қилиш рецептлари, турли воситаларнинг технологияси ва таркиблари ва бошқа бир қатор усуллар батафсил ёритилган.

Ўқув қўлланмадаги мавзуларни тўлдириш, ҳамда мукаммаллаштириш билан бир қаторда, муаллиф талаба-дизайнерларнинг билим ва савияларини шакллантириш, мавзуларнинг ушбу кундаги долзарблиги, архитектура дизайни ҳамда шу йўналишдаги таълимнинг замонавий анъаналари билан чамбарчас боғлиқлигига чуқур таянган.

Қўлланманинг ҳар бир бўлими дунёнинг етакчи дизайнерлари, архитекторлари олиб борган ишлари асосида тайёрланган фотосуратлар билан безатилган. Бундан ташқари мустақил равишда билим олишга мўлжалланган мавзувий топшириқлар ҳам мавжуд.

Ушбу ўқув қўлланма касб-хунар коллежлари “Ландшафт дизайни” йўналиши талабалари учун жуда зарур, керакли деб ҳисоблайман. Бу қўлланмани нашрдан чиқарилса мақсадга мувофиқ бўлади.

ТАҚИ, “Ландшафт дизайни ва интерьер”
кафедраси мудири, доцент

Матниязов З.Э.

